

Виходить 1. і 15. з.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
і Адміністрація
на Замковій ул.

руско-українська радикальна часопись.

Збори общ. ім. Качковського і пару слів на увагу молодим москвофілам.

„Осеннее солнце“ всміхалось до се-
лян очікуючи „начала собрания членов
общ. Качк.“, але по відбутім „собранію“
мужики не могли всміхатись до себе з
вдоволення. З поданого понизше справоз-
дання покажесь, чи справи обговорювані
могли мужиків (а тих була більша по-
ловина на учасуючих до 400 голов*)
Але аранжери — то прямо собі волосе
дерли, бо почалась валити їх з аби-чого
ліплена твердиня.

Д. Павлик на „Ювилею Ак. Круж-
ка“, сказав, що нова ера „перерила рус-
кий гній до самого споду“. Так, нова е-
ра показала наглядно, що стара Русь то
дрань сервілістична неменче угодовців**);
такий виступ Антоневича на вічу $\frac{2}{2}$
1892 зарізає одноцільність твердої партії,
але тверда Русь ликувала, аж від верес-
ків єї восторгу потріскали мури тверди-
ні. Так є: потріскали, бо „радикальні“
москвофіли грозили сецесією, а то по
твердо-опозиційних листах д. Ю. Явор-
ського в „Народі“ мало значінє. Та зна-
ємо, що „русское дѣло“ (читай: плоско-
любіє юних стариків, кажучи словами
В. Будзиновского) побідило і товариші
Яворського взяли під себе хвіст. Пере-
просили вони старих, вмили руки від

виступів в „радикально-опозиційномъ
духѣ“ тай шубовсть в багио одноцільної
„par excellence клерикальної партії“ (так
назвала єї бл. п. Червоная Русь, коли
грозила гравітацією до радикалів). Ну,
що члени клерикальної партії вибили
митрополита гнилими яйцями, то нічо,
то консеквенція! При нагоді консоліда-
ційної акції Др Король радив квестію
об єдинстві народа відсунути в будуч-
ність, а тепер працювати над людом,
вживаючи єго язика, розумієсь (отже
москвофілство маркувати мовчанкою, а
стати українофілами?). Алеж та квестія
то одинока перегорода між літературни-
ми партіями до угоди. Потім стало тихо
в твердім таборі, аж собрание общ. Кач-
ковського — перший обяв житя. І те-
пер власне виступила Єріння і закри-
чала: „Единая, недѣлимая партія“ дво-
їтьсь, троїтьсь і ділить ся на внї, бо de
facto вона на внутр вже давно не-од-
ноцільна! А справа мала ся так: Мо-
лоді москвофіли устами Алексевича за-
жадали, щоб до виділу „общ.“ вибрати
одного єї представителя: Білоруского.
Дуже оправданий постулят! Адже „Про-
свѣта“ так поступає собі, хоч вибираний
академік тепер вже не репрезентує на-
віть відмінного напрямку що до політич-
них ідей.

Але старі москвофіли грубо нетоле-
рантні і несправедливі. Та ба! а з ким-
же мали вони числитись?

Юні старики старим старикам до
тепер наживали пальцем в чоботі, між
тим коли молодий чоловік, свою ідею
шануючи, повинен за неї постояти! Грім-
ко опозиційних листів Яворського до „На-

*) Сю цифру подаєм за „Дѣлом“ Вона ві-
дав за велика. В полудне було людей з 200 і
то дуже а дуже много не-членів цікавих, нпр.
школярів з книжками по 12-й.

**) „Нова ера нас більше розбила ніж
народовців“ слова Маркова. „Народ“ з 1893 р.
ст. 148.

рода“ не злякались, бо їх автор сам змикитив, не видержавши погляду „красныхъ глазовъ радикальныхъ“.

Ну — коли так, то нікого не здивує, що старі старики з юними лехко справились. Статути „Друга“, товариства на місце Ак. Круж. намісництво другий раз відкинуло*) а всеж такої молоді без приюту, коли думають впливати рішачо на партію твердих чи втворити колись окрему партію, повинні поставити конкретну програму, до єї осягнення конкретно стреміти, тепер своє становище маніфестаціями і в журналістиці маркувати, бо інакше пропадуть (на чім нам не залежить дуже багато!) тим більше, що їх так мало, а нпр. такий Дудикевич, свіжо спечений почетний член „Общества“, вже не йде рука в руку з молодими протів виділу, як се показалося на „собранію“, і бесіди російської не вживає.

Тепер ще о самім собранію. Членів „Общества“ на папері було 5.357. За попередні 2 роки общество видало 19 книжок, але з того лиш „Новыи гроши“, „Слабости дѣтей“, „Лѣчебныи зеля і тимчасовое увольнение отъ податковъ“ (в одній книжці) та „Хоробы домовыхъ птицъ“ щось варті, бо впрочім такі річи, як: Изъясненіе Божественной Литургіи, Избранніи житія святыхъ etc. друкували та відбирали хліб попам а „Кормъ душѣ“ на порученє „общ-а“ видав Дуда. На „собранію“ предкладав Др Дудикевич зміну статутів, котра мала на цілі затіснити звязъ між філіями та центральним виділом, зменшити централізацію та самоволю, а вкінці людям таким а ла Дудикевич по провінції дати можливість впливу на ядро руху і центр „общества“. Іменно до правлячих органів: виділу та загальних зборів докла-

дав Др Дуд. в проєкті „совіт“ зложений з виділових і председателів та секретарів всіх філій з місцем збору у Львові найменше 4 рази до року. Але тих змін не прийняли збори так, як і виділ уступаючий (а виділ новий зложений з тих самих людей, що уступаючий знов їх відкине). Натомісць уступаючий виділ перепер зміну статутів, так що може уневажнити ухвали філій і закладати читальні (шпіхлерів і кас, о котрі інтерпелював д. Алексевич, виділ не хоче). Виділ не позволив філіям лишати собі більший процент від вкладок, як до тепер, чого добивався також Др Дудикевич.

Більша часть обряд оберталась коло фонетики (котрою виділ через ті 2 роки горячо займався, бо аж до цісара відносився) та коло церковних обрядів і книг і всі присягли закладати школи навчаючі „неіспореченного русского языка“ та боротись до смерти за наше „славне Ъ“. Мужики, крім Гладія і Черняка (последний жалувался на личні междоусобиці і скушість „общ.“ на цілі просвітні) не промовляли, навіть не всі бесідники вживали язичія а Др Дудикевич нпр. виріжнявся лиш татарским акцентом прийняти і т. і. зрештою говорив по руски, і — більше нічо!

Скажемо ще лиш, що справозданє виділу о єго діяльности було друкованє в „Галичанині“ перед „собранієм“ ^{18/9}, що виказався дуже а дуже лихий стан фінансовий „Общ.“ і що „Общ.“ за тих 2 роки зробило дуже а дуже мало і той закид зробив на зборах д. Алексевич.

При кінци свого справоздання заточив виділ протів нам, радикалам свої тяжкі пушки. Але чим їх набив? Фразами! Фразами і своїм... дотепом. Та того ми не бойімося, а скажемо твердим, що злишня для них булаб полеміка з радикалами, наколи б виділ мав що більше о своїй діяльности сказати. А що зроблять прокляті радикали, котрі піднесли „новыи русскому человеку чужіи гасла“, як заложать своє просвітне товариство „Поступ“, котрого статут пішов до намісництва — то покаже час. Виж, тверді, не забігайте попереду батька в пекло!

Денис Лукіянович.

*) 16 октября с. р. зібрані „молодци товариші“ прочитали на зборах в сали університетській статут „Друга“ Було тих товаришів 10 (словами десять), а комісар 11-ий. Статут по руски писаний і по руски крім двох всі бесідували. Ті 2 домагались, аби статут списати по російски і вибрано з 3 людей зложєну комісію, котра о язичі статута ще рішить. Де погубилась „сотка одномышленников“ Білоруского, про котрих він говорив на зборах общ. Качковского?...

Царско-рутенські цензори у Петербурзі і їх львівські союзники.

Від д. Ю. Яворського ми получили ось яке „письмо въ редакцію“, с просьбою напечатати его:

„По случаю выхода перваго выпуска „Галицко-русскаго Вѣстника“ (Спб., Августъ 1894.) многія галицкія и нѣмецкія газеты коснулись тоже помѣщенной въ немъ за моею подписью статьи „Очеркъ развитія галицко-русской литературы“, направляя свои о ней замѣчанія и сужденія, конечно, по мѣстному адресу. Такъ-же само посмотрѣли на дѣло и Вы, милостивый Государь, въ Вашей статье „Мессія чи Антихристъ?“ въ н-рѣ 15 „Народа“ с. г. и потому позвольте, что я обезпкою Васъ по этому случаю объясненіемъ цѣлаго дѣла, тѣмъ больше, что редакція львовскихъ газетъ „Галичанина“ и „Бесѣды“ отказались напечатать его даже въ отдѣленіи „объявленій“. Къ сожалѣнію за вышеупомянутую статью я не могу принимать на себя никакой отвѣтственности, ни въ хорошемъ ни въ отрицательномъ смыслѣ, и то ни по какому иному поводу, какъ только потому, что статья та — не моя, такъ какъ не можно вѣдь считать собственностью автора статью, которая представляетъ только клочки и обрывки того, что онъ написалъ, плохо склеенные чужими дополненіями и вставками. А такая именно приватно-цензурная метаморфоза постигла мою статью, посланную мною въ свое время редакціи „Галицко-русскаго Вѣстника“, не смотря на то, что я какъ условіе sine qua non поставилъ ея неизмѣнность, съ чѣмъ, впрочемъ, редакція — въ письмѣ ко мнѣ отъ 9 іюня с. г. — вполне согласилась.

„Во виду этого мнѣ приходится только пожалѣть, что редакція „Гал.-р.-В.“, выбрасывая изъ моей статьи $\frac{2}{3}$ ея части (все, что приходилось не по вкусу галицкимъ рутенцамъ и петербургскому „пѣвко-снимательству“ не устранила изъ подъ нея и моей подписи, на долю которой такимъ образомъ теперь

вовсе незаслуженно падаетъ похмѣлье — изъ чужаго пира...

Примите и проч.

Черновцы, 1. октября 1894.

Ю. Яворскій.

Письмо д. Яворского дуже навчальче. З него видно, як царскі рутенці у Петербурзі фабрикуютъ оружє протів малорусчини і як львівскі рутенці „Галичанина“ і „Бесѣды“ помагають ім, покриваючи їх. Письмо се повинно дійсно протверезити загал наших старо-русинів на провінції, і особливо наших молодих руссофілів, — повинно показати ім, в якій „чесній компанії“ ім приходить бути — кому і чому служити. Повинно! та чи протверезить? — „ось закавіка“!

М. П.

Хлопска посілість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторські змаганя.

IV.

Коли станемо тепер студіювати поеманципаційну історію хлопської посілости, будемо мали в першій лінії до сконстатованя незвичайно скоро поступаючий процес роздроблюваня ся хлопської посілости і тенденцію до концентрації посіlostей великих.

Число посіlostей, числячих менше як по 100 моргів, побільшило ся в протягу 34 літ (1857 до 1891) з 576.011 на 1.659.813. Число великих посіlostей з меншило ся 2:47 разів, коли число малих збільшило ся 2:86 разів. Питанє тепер, чи рівнобіжно з приблизенем чи сла хлопских посіlostей, збільшилася також і ціла поверхність всіх дрібних посіlostей — то є, чи процес той відбуває ся на кошт поверхности великих — через їх парцеляцію, чи може на кошт поверхности пересічних дрібних посіlostей, через їх дробленє?

Поверхність табулярної посілости зменшилася в протягу 25 літ (від 1866 до 1891), о 401.740 моргів, то є о 3%, цілої поверхности краю. З того 2% є актом чисто адміністраційної, а не економічної натури. Зменшенє великої посілости о 2% поверхности цілого краю, відбулося через заміну сервітутів за ґрунти. В той спосіб перейшло до кінця червня 1891 р. з посілости табулярної на рустикальну 277.289 моргів землі.

Крім тої адміністраційної парцеляції великої посілости маємо еще другу — з причин суспільно-економічних. Лихий і старосвіцкій спосіб господарованя премногих властителів

табулярних тіл (а іменно родової польської шляхти), доводить їх до фінансової руїни, за котрою в слід іде перехід в „чужі руки“, або парцеляція. Як велика є та до нині розпарцельована просторонь давньої домінікальної посілости, не можу сказати, бо дотична статистика не повна і не точна.

Що до тої часті парцеляції великої посілости, котру поводують причини чисто економічної натури, мушу запримітити, що вона не є доказом економічної висшости дрібної посілости: вона зовсім еще не доказує, що дрібно-хлепський спосіб продукування є економічніший від велико-панського. Се не розвивається дрібна посілець, а розпадається часть (!) великої. До такого пояснення згаданої прояви спонукує нас головню те, що парцелі панські дуже рідко коли набувають хлопів і то за гріш зароблений на дотеперішній їх посілости. Многі хлопів купують панські парцелі за гроші зароблені по за господаркою на своїй власній землі, а звичайно за границею, нпр. в американських копальнях. Часто закупають парцелі люде, котрі до тепер не мали нічого спільного з рілляництвом, як купці, жида-лихварі, або двірська служба.

Матеріал ілюструючий нам парцеляцію панських ґрунтів — хоч як він не повний — поучує нас, що побільшенея цілої поверхності дрібної посілости є счезаючо мале, в порівнянню до розпарцельованих просторів великої посілости. Ся обставина позваляє нам заключати з всякою рішучістю, що в руках панів сконцентрованося тількиж просторони хлепських ґрунтів, кілька панської землі перейшло дорогою парцеляції на клясу хлепску.

Позаяк зріст числа хлепських посіlostей не стоїть в найменшій приближенню до зросту їх цілої поверхності, мусів зріст числа відбутися на кошта пересічної поверхності посіlostей.

Причина сего, що хлепські посіlostи так дробляться, лежить в браку мійської фабричної індустрії в Галичині. В краях де та індустрія широко розвинена, тягне без — або малоземельний хлоп до міста і тут знаходить матеріальну підставу бити. В галицькій же місті немає хлоп абсолютно чого шукати. Закон о волоцюгах дбає вже о тім, щоби хлоп сидів дома і непотрібно не рипався. Се є головню причиною надмірного, в порівнянню з иншими краями, переповнення галицьких сел.

На 100 мешканців в загалі, було в році 1880 занятих при ріллянстві:

в Галичині 77·87

в Чехах 45·25

в Угорщині 26·74 (!)

В переважно ріллянних округах, припадає в р. 1880 на 1 квадр. км. душ:

в цілій Галичині 99

в східній „ 104

в Угорщині „ 49

в Кroatії Славонії 45

Бачимо також, що наколи в краях розвинених промислово, людність ріллянча змен-

шається при рівночаснім зрості великомійської, в Галичині росте населене сел далеко скорішим темпом, як населене міст. Позаяк хлоп наш немає пощо мандрувати до міста, а на дальшу еміграцію, нпр. до Америки, не стає ему гроша, — мусить тот скоро розмножуюча ся маса лишатися дома. Позаяк знов положене наше безземельного пролетара рівнається що найменше положенню бездомного бурлака-жебрака, старається кожний хлоп удержатися в посіданню бодай такого кусничка землі, який потрібний є до виставлення хати. З тої то причини ділить умираючий батько свою посілець на тільки частей, кілька дітей в него. Се довело до роздроблення хлепських посіlostей на так абсурдно малі частини, котрі не допускають до жадної раціональної управи, не дають потрібного до життя родини доходу.

Нині припадає на одну пересічну рустикальну посілець 4·7792 моргів ріжних ґрунтів, між котрим є 3·0192 мр. рілі. Чистий дохід катастральний з такої пересічної хлепської посілости виносить в Галичині 10 зр. 14½ кр. Дохід той з такої самої посілости в Низшій Австрії виносить 32 зр. 36·3 кр.

Щоби улєкшити собі порівнюую операцію, зредукуймо всі роди культури, котрі складаються на хлепску посілець, до одной спільної міри, котрою най буде найважнійший рід ґрунтів, хоч ріля. Позаяк чистий катастральний дохід з одного морга рілі, виносить 2·55 зр., а дохід цілої пересічної посілости хлепа виносить 10·14 зр., можемо прийняти, що пересічна посілець галицького хлепа виносить 3·978 моргів рілі (замість 4·78 мр. ріжнородної землі). Позаяк знов чистий дохід катастральний з 1 морга Н. Австрійської рілі виносить 7·88 зр., рівнається пересічний галицький хлоп-власитель такому хлепови в Н. Австрії, котрий має лише 1·286 моргів рілі. Колиб тепер пересічний хлоп в Н. Австрії мав таку велику посілець, як пересічний галицький хлоп, то є колиб був власителем 3·978 рілі, мавби такі доходи, як галицький хлоп — богач, що господарує на 12·292 моргах. То є мавби 3·09 раз більші доходи від доходів пересічного нашого хлепа!

Хоч як песимістично виглядають наведені цифри, то вони все еще представляють в пересаднім оптимістично-рожевім світлі матеріальне положене наших хлепів. Мусимо взяти на увагу се, що в кождім майже селі маємо кілька „богачів“, що посідають 20 до 25 і до 50 а часом і 100 моргів, то через те мусить на решту 90 газдів випасти еще менше, як наша пересічна. Коли на пр. село якесь має 100 нумерів, то після нашого рахунку, має воно 397·8 моргів рілі. Коли в тім селі знаходяться два богачі, що мають по 50 моргів, один 30, а один 20, разом 150 моргів, випаде на решту то є 96 власителів моргів 247·8. Значить 96% власителів має пересічно лише по 2·57 моргів, то є півтора разів менше від нашої загальної пересічної.

Також випадалоб і о тім тямити, що не всі ґрунти, що зовуться рустикальними, нале-

жать фактично до хлопа. Лише недокладність урядової статистики не дозволяє мені перевести на хлопській посілості деяких, дуже значних коректур ампутаційних. Пересічна хлоска посілість випадає ще меншою, колиб ми відтягнули від неї на пр. всі мійські, та інші рустикальні а не хлоскі ґрунти. До сих не хлоских рустикальних ґрунтів належить також 119.293 моргів рілі, 23.840 пр. сіножатий, 2.414 пр. пасовищ, 3342 пр. ліса і 491 пр. огороду. Разом 149.383 пр. ґрунтів „ерекціональних“. Ті ґрунта творять 1676 тїл господарських о пересічній поверхно́сти 89 моргів. Се суть ґрунта лише гр. кат. парохій — Кілько рустикальних моргів належить до клиру латинського і вірменського не мав я ще нагоди обчислити. Як раз те, що в обрахунку нашім, ми не всїлі відняти не хлоских рустикальних ґрунтів, є доказом, що пересічна, яку ми подаєм на хлоску посілість, не є тенденційно зменшена, що де факто більшість хлоских посіло́стей в Галичині числить ще менше моргів, як ми се подаєм. Доказом най буде округ скалатський, з котрого посідаєм докладнішу статистику: В році 1882, маємо там 20.277 власників. Посілости низше 5 моргові виносять 70% а посілости низше 3 моргові, 59% всіх хлоских посіло́стей. Вчислено вже тут і громадські пасовища, котрі не приносять майже ніяких доходів!

В 1852 році, коли Галичина посідала лише 793.970 хлоских посіло́стей, малисьмо вже 215.997 таких посіло́стей, що мали менше як по 2 морги. Кількож мусить бути таких посіло́стей тепер, коли число всіх рустикальних пос. потроїлося і виросло (до р. 1891) до висоти 1.618.422!

Для блязшої їх характеристики сказати ще мушу, що ті хлоскі посілости не суть вже фактично хлоскі. Хлоп є лише правним, то є номінальним власником свого ґрунту. Річ має ся так тому, що земля наша обтяжена є пополовині податком, а пополовині лихварськими чиншами.

Гіпотечне обтяжене рустикальної посілости виносило в році:

1868 — 465.513 зр.
1878 — 15.155.479 „
1888 — 43.523.542 „

З цілого обтяження припадає на рік:

1868 — 0.32%
1888 — 13.57%

Ті цифри суть для нас доказом, що хлоп старих довгів не амортизує, а лиш що року додає до давних нові. Ясна річ, що колись довги ті виростуть по над вартість землі. Тоді то, земля перестане бути і номінальною єго власністю. Що воно дієся і тепер по части, доказує нам статистика добровільних і примусових змін власників. Статистика ліцитацій може нам також дати бодай в приближеню зріст довгів приватних хлопа, котрі суть не приступні для урядового статистика. А ті приватні довги становлять головну масу всіх довгів хлоских, бо кредит гіпотечний в дуже малій мірі є приступ-

ний хлопови, і довги гіпотечні суть лише малесенькою частинкою загальних хлоских довгів

Число публичних ліцитацій виносило в році за суму довгів:

1873 —	614 —	153.808 зр.
1874 —	1.026 —	289.851 „
від 1875 (	— 23.649 —	7010.167 „
до 1884)		

пересічно на рік 2.394.9 — 761.016.7 „

Пересічно річно — в періоді літ від 1884 до 1888, змінилися власники через смерть власника — на землі вартійні 2.130.811 зр. З інших причин, а ними суть лихва і податки, змінилися власники ґрунтів о вартості 7.331.410 зр!

Зі згаданого чистого доходу, з тих мізерних 10 зр. 14½ кр. мусить наш власник хлоп, в першій лінії „віддати цісареві, що цісарське“. ґрунтовий податок, вкуші з найрізнішими додатками, виносить 50%, чистого доходу — то є як раз половину. Професор економії у Львові п. Гломбінський згадує в своїх викладах (1893.), о 191 громадах, котрі платять податків більше, як 100% чистого катастрального доходу. По заплаченю податку ґрунтового з додатками, лишаєся хлопови 5.7 зр. а по оплаченю податку домовоклясового (найменше 1.64 зр.), 4 зр. і 6 кр.! Ті гроші мають вистарчити єму на оплату „фіскусови за опізнєну заплату податків, кошта екекуції, пона, суд, адвоката, нотаря, асекурацію, школу, церков, громаду, та всяку іншу „автономію“, і т. д. і т. д.

А лихвар — той галицький пейсатий лихвар! О, єго не збудешся дурничкою. Приватний кредит, а особливо хлоский не знає границь в процентах. 50 до 100% — то уміркований процент. Звичайно бере жид 400 або 500%. Висший процент, так нпр. 1000 і 1800%, не належить також до незвичайностей. Сегорічні процеси лихварські, доказали сего. Проценті ті платить майже кождий хлоп, бо рідко котрий не потребує ратувати лихвара. Єли не живчать гроші на те, щоб заплатити податок, позичає збіже, хліб або картоплі, щоб не умерти з голоду. Позаяк фактичним власником землі є той, котрий побирає дохід з неї уважаю за власника землі нашого хлопа державу і лихвара, бо тоті діляться єї доходами. Хлоп є лише номінальним власником рустикальної землі!

Він є попросту адміністратором ґрунтів належачих до спілки — держава = лихвар. Де хто міг би в обчисленнях моїх доказати тенденційний песимізм через те, що я взяв за основу обчислень дохід „катастральний“, котрий має бути грубо менший від фактичного. — Для того попробую щастя з другими, реальнішими цифрами! Після виказів міністерства рільництва, виносила вартість всеї продукції рільничої в році 1884, 374.048.507 зр. Відтак зменшаєся вартість продукції з року на рік і в році 1889 рівнаєся лише 233.599.396 золотим р. В році 1884 одержав рільник за морга пересічно 48.095 зр.

В році 1889 вже лише 30-17 зр. Єслиб одже в р. 1889 пересічний наш хлоп, котрий має 4-7792 мр. землі, виніс був на торг все то, що єго земля тогди зродила, бувби одержав 144-188 зр. Додаймо до того кілька зр. доходу з худоби і яєць, одержимо більше менше 150 зр. Закине мені може хто, що я за низько оцінив послідну позицію хлопських доходів. На те відповім, що моя цифра є пересічною, і єсли у якого хлona дохід той є фактично більший, треба єго в нашім збрахунку зменшити, для покриття браку заходячого там, де подібні доходи не існують. По друге — дохід, який хлоп має з худоби, був вже раз почислений в рубриці доходу з ґрунту. Солому, сіно і траву з пасовищ хлоп не продає, одже і не має з сіножатей, пасовищ а в часті і з рілі, безпосередного доходу грошового. Позаяк однак ми мимо того подали той дохід при згаданих категоріях управи, мусимо в рахунок нашім зменшити о відповідну часть — фактичний дохід з худоби. В противнім случаю бувби дохід сей два рази почислений.

Сей торговий дохід, є доходом з пересічної, хоч хлопської і панської рілі. Доказано однак, що дохід з ґрунту хлопського є о 25% менший від доходу з ґрунту панського, се з причини „гіршої господарки хлопської“. З тої то причини, випадає нам від тої пересічної 150 зр. відтягнути що найменше 20%, а дістанемо дохід пересічної хлопської посілости в Галичині. — Він рівнаєся 120 зр. Від того требаби тепер відтягнути кошта управи. До тих коштів належать також кошта удержання робітника, котрим на хлопській посілости є родина властителя — А чи 120 зр. вистарчать на удержанє тої родини? Дохід (brutto) з пересічної хлопської посілости не вистарчає навіть на удержанє робітника, не дає тільки, що потрібне на покритє коштів управи! Галицька хлопська посілість не дає жадного чистого доходу. Чистий дохід, то самі мінуси, то векелі виставлені пейсатому! Щоби виживити родину, щоби заплатити податок, мусить хлоп заробляти поза господарством на власній посілости, або задовжуватися. Найчастійше одно і друге!

Отсе тота приватна посілість ґрунтова, котру кажуть хлопам боронити від атаків комуністичних реформаторів. Хлоп має боронити тету власність, котра належить до него лише номінально, котра є для него лише жерелом безконечних тягарів. Він має розпинатися в обороні тої власности, котру він утікаючи за російську границю покидав добровільно, без ніякої соціалістичної агітації.

Соціалдемократники, котрі вірять в неминучу пролетаризацію всеї дрібної буржуазії, одже і хлопів, — тягнуть з тої теорії ось такі консеквенції:

„Коли вже пролетаризує їх з желізною konieczністю сам поступ економічний, випадає нам помагати історії, прискорювати сей процес. Чим скорше зміниться кляса хлопська в безземельний пролетаріят, тим скорше вибе

капіталізмowi єго послідна година. Одже пролетаризуємо хлona! Всякий, що стає в обороні хлопської приватної посілости, вертає в зад колесо поступу, і є подлим ретроградом“. Другі знов люде, в котрих, що правда, менше розуму, але більше „серця“, стоять на противнім становищу і боронять хлопську посілість. Теоретичні представителі обох сторін прибирають міну учених і зрілих політиків, та сперечаються з завязем, з піною на устах о се, чи для добра хлопських мас, для спасенія людскости потрібна пролетаризація чи ні. Соціалістичні доктринери поглядами своїми на хлопську справу, не імпонують мені ані троха, але ще смішвішими видаються мені аргументи противників пролетаризації. Вони суть також доктринерами, але доктринерами небезпечнішими від попередних. Ті абсолютні противники всякої пролетаризації, що не знаходять слів обуреня на таку „диковину марксистів“ забувають, що більшість галицьких хлопів-власителів булиб над міру шасливі, єслиб їх хто „покарав“ долею хочби галицького пролетаризацера.

Сліпі одні, сліпі другі. Ви панове соціалдемократники не бачите, що в нас, — крім панів, нема кого вже пролетаризувати.

А ви другі! — кождо ви хочете боронити від пролетаризації — чи може панів?! Оборонці дрібно-хlopської посілости прийшли за пізно на світ — найменше о сотку літ! Цілий той спір, хочби він мав позір учености, буде лише переливанем з пустого в порожнє — тур і ретур. Спорити о тім, чи користно або не користно зроби́ти се, що вже без нас зроблено, єсли не глупо, то що найменше не практично. De mortuis nihil nisi bene. Єслиж вже конче хочемо зайнятися згаданим предметом, то спорім о тім, чи булоби користно, а єсли так, чи се в людській силі відреставрувати ту дрібау хлопську посілість. З сего можуть бодай вийти якісь практичні сказівки для інтересованих кляс, або соціальних реформаторів.

Нинішнього нашого хлona можемо безкарно назвати безземельним, бо та земля, котра до него номінально належить, єго не годує. Наш хлоп „власитель“ живе з тої самої праці, з якої живе безземельний пролетарнаймит. Ціла кляса галицьких дрібних властителів ґрунтових, є одною великою клясою наймитів, котра змушена заробляти на панських латифундіях. Заробляти на себе, на податки і на процента лихварскі! Єі відношенє до пана є таке саме, як відношенє мійського пролетара до мійських капіталістів, з тою ріжницею, що положенє матеріяльне мійського пролетаріяту безусловно ліпше, як положенє хлопів-власителів. Принципiальні противники пролетаризації в Галичині, крушать коші в обороні халушників! Тих халушників, що становлять мало що не половину нашої дрібної посілости і котрі мусять працювати в наймах на те, щоби заплатити державі домово-клясовий податок, сей чинш за право мешканя в своїм власнім хліві!

Коли вже дійшлисьмо до заключення, що толовою основою екзистенції нашого хлопа суть его зарібки на чужій землі, мусимо в дальших наших розслідах зійти на нову дорогу, студію о матеріяльнім положенню хлопа мусимо просто змінити на студію о рільничім пролетаріаті. Тепер мусимо застановитися над сим, чи галицький хлоп потрафить поза своєю посілостю заробити тільки, кілька потрібно на достаточне удержане его і его родини? Сталу роботу, через цілий рік, може знайти лише мала дуже часть хлопів, яко служба двірська або яко фабричні робітники в тих околицях, де вони знаходяться. Одинокими майже заведеними фабричними суть у нас горальні. Вони однак вдовольняються так малим персоналом, що не мають найменшого впливу на поліпшене матеріяльного положення маси хлопської. Промисл нафтовий, зрубване і плавлене дерев та тартаки запотребовують вже більше рук. Промисл той однак затруднює більше чужих робітників (головно Німців і Італіян) як наших. Всякий предприємець волить рутинованих вже, хоч дорожших чужих робітників, як приучувати доперва нашого неповоротного хлопа. Властиві фабрики знаходимо доперва в польській часті Галичини і то аж на самій західній границі. Фабрики міста Бяла, дають роботу великому числу робітників-хлопів. Вони працюють в фабриці 4 або 5 днів в тижни. Решту днів посвячують роботам на власнім, сільським господарстві. Колія привозить їх до фабрики в понеділок і просто відтам, не пускаючи їх до міста, відвозить в четвер або п'ятницю домів.

Хлопи прочого цілого краю не суть так щасливі. Фабрик у нас нема, і вони мусять вдовольнятися працею на панських ланах. Платня рільного робітника є в ріжних порах року ріжна. Залежить вона також від того, як густо в даній околиці заселена рустикальна посілість, і від стосунку тої посілости до обшарів домінікальної. В деяких околицях, де переважають лятіфундія, а хлопека людність не надто густа, заробляє робітник мущина в часі жнив 50—80 кр., а навіть і гульдена на день. При тім однак занедбує дуже часто власне жниво і через те зменшає дохід з власної землі. По кількох днях минули жнива і він заробляє денно не більше як 30 до 40 кр. Місяць по жнивях то і по 30 кр. не заробить. Коли збіже вимолочено і картоплі викопано, розпочинає хлоп свій, від віків практикований дев'ятимісячний урлоп. Для него нема вже зарібку — аж знов за рік. Тепер вже може йти собі на свіжий воздух до Мерану, або до Монако — програвати зароблений гріш! Платня жіночого робітника є звичайно о 25—30% низша, як платня мущини. Пересічна платня баби є 10 до 15 кр. дневно.

Які доходи, таке й житє нашого хлопа. Палата чи хлів, в котрім мешкає, ліплена з глини і соломі. Паркетів нема. Дим продирає

ся на волю всякими можливими щілинами, бо комин, то рідкість. На закопчених стінах кілька богомазів та феци старих *Modenweltiv*. Вікна мозаїкові — бо поскладані з шклинних черепів, запачкані та закрашені мухами, а так кріпко вмуровані в стіну, що яки який авантюристик-гігієніст роззухвалився відчинити его, щоби борони боже випустити гнилий, а напустити свіжий воздух, тоби ему сей злобний замір абсолютно не удався. Нерозважний той гігієніст випустив би може троха „повітра“, але з ним разом втіклоби і дороге тепло, органічне, анімальне тепло, що повстає через процеси фізіологічні, відбуваючіся в організмі хлопа. Давнійше брав собі хлоп паливо з громадского ліса. Тепер, пішовши за то в „Іванову“, бо давнійші ліси громадські, тепер панська, приватна власність. Тепер припадає на цілу рустикальну посілість 570.259 моргів ліса, (т. є. 16-21%). На одну пересічну р. посілість, припадає 0-352 мр. Ліси ті суть ще до того зле доглядані і не дають відповідних своему обшарови користей. Ті ліси мають дати чотиром міліонам хлопів дрова на будинки і паливо! 3.541 галицьких громад не посідає жадного ліса, хіба ті верби, що дрімать при дорогах! Хлопи наші радять собі в зимі в той спосіб, що продукують власне анімальне тепло і не випускають его більше з хати. Коли хлоп ще на стілько щасливий, що посідає дріб або худобу, то і воно служить ему за опаловий матеріял. Самі органічні, живі, звірячі печи! Ми ж знаємо, що крім блох і вошей, мешкають в хлопекім салоні кури, телята а навіть і корови! Історія одної пари чобіт, одного кожуха на цілу родину занадто звісна нашим читателям, щоби я їх ще тут мучив описуванем хлопської гардероби!

А яка парадна йіда — та „здорова проста“ йіда нашого *szcześliwego wieśniaka*! Всякий з нас знає, що найбільші марципани, як найліпші картоплі, морква, а часом молоко і тісто, не ідуть на стіл застелений скатертю, а в корито нацят, — щоби ті росли, розвивалися і товстіли на потіху — не жолудка хлопского, — а „фієкуса“ і всепожирального лихвяра! Сам хлоп зайідаєся перебраними картоплями, картоплями і ще раз картоплями. Більший спеціал — щось ніби тісточко міцуха, то разовий чорний хліб, о імпонуючім тягарі гатунковім, а так компактний і твердий, що міг би займати перше місце в скалі твердості мінерального. В біднійших сторонах „любуюєся“ нарід в хлібі печенім з вівсяних круп і полови. Молоко, сир, масло та яйці, йість хлоп тогди, коли ему пощаститься помимо найстаранніших розшитувань — не знайти на них купця. Інші страви, котрі він часами поживає в неможливо великих кількостях, задурюють лише чувство голоду, а не дають організмови найменшої поживи, не відреставровують тканин тіла, знищених працею і житєм. Коли хлоп калатне собі миску цісної капусти, або огірків, річи складаючіся з целюлози і води, зробить своему організмови як раз таку прислугу, яки зійй

аркуш паперу, або кавалок онучки і попив квартою води!

Від мяса відвик наш хлоп зовсім. Він нюхає його лише раз в рік — т. є. на великдень. Се є однак скорше впливом хлопських ритуальних принципів як пересвідчення о потребі мясної поживи. Як хлоп відвик від мяса, свідчить оповідане одного лікаря холеричного. Той лікар оповідав мені, що коли давано родинам, де зайшов випадок холери, гроші на мясо, стояв в хаті над карком тих людей грізний жандарм так довго, доки хлоп сего мяса не зварив і в його присутності не з'їв! В протинім случаю купив собі хлоп за ті гроші все можливе, а лише не мясо. Се ж не був великдень! Один писатель справедливо зауважує, що приправлене страв і спосіб живлення ся нашого хлопа є такий, як у дикарів середної Африки.

Наслідком такого негигієнічного а нуждою обусловленого способу життя є страшна фізична дегенерація нашого хлопства. Така дегенерація, яку мож було видіти в центрах великої індустрії в тих часах, коли не було ще охоронно-робітничих законів. Дегенерація та маніфестується незвичайно великою смертністю дітей, величезним процентом непридатних до військової служби, дуже слабою відпорністю на всякі інфекційні хвороби, моральним і умисловим отупінням, фізичною лінею і малою витривалістю в праці. „Галицький хлоп йість за половину, а робить за чверть чоловіка“ сказав один великий чоловік до малих інтересів — та він грубо помилився. Хлоп наш робить за чверть, але йість хіба найбільше за пів чверти чоловіка, очевидно тогди, если возьмемо на увагу не скількисть спожитої страви, а її якість.

„Стопа життя“ нашого мужика зійшла вже низше лінії демаркаційної, котра означає найнижшу границю потреб фізіологічних чоловіка. Стопа та не підноситься так як у пролетаріату міського, а паде що раз низше. Умовія життя стають для него що день прикрішші. Безнастанне, з рапідною скорістю поступаюче дроблене ґрунтів, робить дрібну продукцію на малих, вузьких пасочках землі абсолютно неможливою. Мала хлопська посілість зійшла вже в Галичині на агрономічний абсурд. Людність хлопська росте. Росте число рук шукаючих праці, а тої праці чим раз менше. Глупота економічна панів, ратувала до тепер хлопа. Тепер вже і пани стають мудріші (для себе). Наслідники збанкрутованих прапанів, т. є. польської шляхти, починають продукувати по новочасному. Вони вводять найновіші удіпшення технічні. Господарка в добрах такого німця Альбрехта — а має він в Галичині 80.000 моргів — перемінена просто на новочасну фабрику. Паровий плуг поре його землю! Другі пани ідуть за його приміром. Парова машина випинає з рілляництва ручну роботу хлопа. До ведення машини, приймають чужого, вправленого робітника, бо наш з нею ще не обізнався. В той спосіб тратить хлоп головне жерело своїх доходів.

Так дальше бути не може! — залунало від краю до краю. Довше не видержимо — загелосив нещасливий нарід і рушив лавою за кордон. „Треба щось зробити для народа — треба його економічно піднести“ — даякає публіцистика всяких можливих партій і відтінків. Партійні і правительственні §§ починають грозити аграрними реформами. Ба, навіть австрійське правительство „думає над тим“, щоби зробити крок — малий малесенький крок поза програмову фразеологію, і поставило в парламенті і чотирох краєвих соймах конкретні (sic, sic!) проекти аграрних реформ, що мають упорядувати так власності реформи, як і господарку на ґрунтах дрібної посілости.

(Далі буде)

В. Будзиновский.

Не в пору патос*).

Читаючи початок статі д. Будзиновського „Хлопська посілість в Галичині“ в ч. 17 „Народа“ я крім інших подробиць, котрі видалися

*) Стоючи на становиску свободного обміну думок, поміщаю сю увагу т. Франка, та мушу завважати, що в головному я з нею не годжуся. По моєму, нема сумніву, що Русини, підпираючи австрійський уряд підчас революції 1848—49, упідлилися, помогли побідити реакції і тим викопали гріб для власної свободи. Вину сего треба, впрочому, приписати більше рускій „інтелігенції“ в „Головній Р. Раді“, котра, як агент правительства, просто тероризувала мужиків, навіть уговкуючи їх виступи протів панів за ґрунти, а то й просто боронючи економічні інтереси панів, як то робило і правительство. Таким чином рускій нарід, своєю поведенцією підчас революції, стратив дуже багато не тільки політично, а і економічно. Се, впрочім можна би брати супокібно, як усякі історичні події, коли б не те, що фатальний крок Русинів из 1848 р. (зрештою підготовлений усею нашою історією під Австрією) і доси метиться на рускій народі, між инчим перешкаджаючи йому поглянути критично на верхи нашого правительства. Як глибоко корениться в Русинах той австрійський сервілізм, видно найкраще з недавньої оди одного бувшого радикала (!) верхови правительства, де він просто зве Австрію „раєм“ для Русинів. А ми ж бачимо, що Русини тут мають менше прав, ніж який-небудь инший нарід. Нарешті ми мусимо сказати, що справа революції 1848—1849 рр. в Австро-Угорській Руси дуже сложна і доси мало досліджена, а через те в суді про неї треба бути осторожнотому. Се ми прикладаємо і до д. Будзиновського, котрому ми те ж побажаємо більше уваги на факти і терміни історичні. Звісно, свободна дискусія може тут бути тільки користна.

М. П.

міні не зовсім точними та про котрі може буде в „Народі“ бесіда іншим разом, зупинився на однім чисто ліричнім уступі на стор. 261. Приведу его тут цілком, бо він досить добре характеризує автора і з ним разом доволі значне число писателів, котрі в своїх писаннях люблять виходити не від конкретних фактів і дійсних людей, а від доктрин і абстрактійних категорій.

Розказавши про те, як у 1848 р. галицькі хлопи були увільнені від панщини д. Будзиновський кличе патетично: „Така то була твоя весна, руский народе! За той презент, зроблений з нужди, за ту свободу „сконати під зашитою законів“ упідлився ти руский хлопе і ви рускі патріоти з 1848 року! За ту миску сочевиці — виіджену і вилизану миску продав ти власну волю політичну, боровся з революційними змаганнями часу, котрі і тобі несли волю. Ти кував собі власні кайдани“.

В тих ліричних вибухах д. Будзиновського міститься его суд над рускими мужиками з р. 1848, суд строгий і несправедливий. Здається, що історія 1848 р. не є ему звісна так докладно, як би се було потрібно при видаванню такого строгого суду. Що знесенє панщини було „презентом зробленим з нужди“, се ще не є ніяка біда. Така вже вдача людей, що навіть йісти не будуть без „нужди“, ба навіть царство небесне, після слів євангелії „нуждно єсть и только нуждници восхищаются его“.

Само знесенє панщини видаєся д. Будзиновському річею дуже мало вартою, „вилизаною мискою сочевиці“. Видно, що ему неясне є те, чим була панщина для народа і які глибокі зміни вона зробила в его житю. Він дивиться тільки на аграрні відносини, на те, що пролетаріат сільський не дістав землі, що значна часть господарств уже тоді не могла вижити селянських родин, що на них сиділи. Певна річ, се були хиби того великого історичного акту, та вони не повинні заслонювати перед нами его добрих боків. Та головна точка, про котру я хотів сказати кілька слів, міститься в тих словах Будзиновського, де він каже, що руский хлоп у Галичині упідлився за сей дарунок, продаючи свою волю політичну, борючись з революційними змаганнями, котрі і ему несли волю. Я абсолютно не розумію, на які факти натякає д. Будзиновський в тих словах. Доки існувала панщина, головним інтересом руского хлопа, его економічного, духового і національного поступу було знесенє панщини. Від кого він міг надіятися знесення панщини?

Або від поміщиків-шляхти польскої, або від цісаря. Шляхті польській він не вірив, знаючи, що вона коли навіть показувала ему в далекій перспективі се увільненє, то чинила се завсїгди з тою *reservatio mentalis*, що сей мужик в відплату за те повинен швидше чи пізнійше пролити свою кров за відбудоване польскої держави. Ну, а сего руский мужик не хотів, у будущій Польщі не бачив свого інтересу, своєї волі. З другого боку обіцювали ему увільненє від панщини цісарські чиновники, жадаючи від него в заміну за се вірности цісареві супроти польских ворохобників. Вправді шляхта аргументувала — дуже часто навіть буками, — що панщина, то приватна власність і цісар не може єї дарувати, але коли остаточно цісар таки се зробив, то руский мужик таки мусів у тім цісарськім патенті побачити саму поступову, саму революційну (в порівнанню до попередніх відносин) постанову, яку тільки затимила Австрія. І народ руский з великим запалом і з подякою прийняв сю постанову, не дбаючи про те, чи вона була дана з нужди, чи добровільно. Чи се було яке упідленє?

Так ні, не се! Д. Будзиновський каже, що Русини упідлились опісля, борючися за се з революційними змаганнями, котрі несли йім волю. Інтересно б знати, з якими то змаганнями такими свободолюбними боролися тоді Русини? Лишаю на боці австрійську армію, в котрій 1848 і 1849 билися Русини під Радецьким у Італії а під Шліком в Угорщині, бо тяжко жадати від вояків, щоб вони були перейшли чи то набік Італіянців, чи на бік Угрів. А які інші були тоді в Австрії революційні змагання, котрим противилися Русини? Поперед усього, звісно, польські. Що Поляки 1848 р. хотіли в Галичині викликати повстанє против Австрії і робили для него значні приготування, що для неї ціли мали послужити народові гвардії, народові ради і інші організації, се для мене не підлягає ніякому сумнівови. Рух руский, бомбардованє Львова і оголошенє стану облоги в Галичині не допустили до вибуху. Та коли б ми запитали д. Будзиновського, чи тим упідлилися Русини, що не стали тоді по боці Поляків, чи польські патріотично-реставраційні змагання несли для Русинів волю, то надіємось, що й сам він відповів би нам, що ні. Чи може мали Русини так дуже сїмпатизувати з угорським повстанєм, так само ексклюзивно національним як і польське?

Що Угри не бажали нести Русинам ніякої волі, особливо в Галичині, на котру вони на-

падали як розбійники, се чень також признає д. Будзиновский. Якими симпатіями тишився серед нашого народу Кошут і піднята ним війна, се видно хочби з народних пісень, зібраних і опублікованих мною в „Житю і Слові“. Та може з віденською октябрською революцією повинні були симпатизувати Русини? Може тим вони упідлились, що разом з Чехами та Хорватами стояли за цесаря і против сеї революції? Справді, революція та велася під гучними ліберальними окликами, але яка була єї ціль? Здається, нині вже не секрет, що се була боротьба великонімецької ідеї зі словянством на австрійським ґрунті, боротьба буржуазії з людськими елементами. Дінастія австрійська, хоч сама німецька, мусіла тоді стати против тих пангерманських змагань, мусіла надто опертися на хлопів против міщанству. Що Русини разом з другими Слов'янами станули по боці дінастії, се по моїй думці не було ніяке упідлене, але здоровий і вірний інстинкт, котрий підшептав їм, що від противного боку помимо шумних фраз про волю мусять ожидати далеко тяжшого визиску і безправя. Вже одно те, що на чолі повстанців віденських стояли деякі проводирі польського повстання (Бем), не могло наповнити Русинів особливим набоженством до справи, котра там велася. Що слов'янські і хлопські елементи в ту пору не найшлися на висоті положення, що боронячи дінастію вони не вміли виторгувати від неї ніяких уступок на свою користь, се друге діло, се справді велика хіба, велика історична помилка. Та на бідних, темних Русинів і тут ніхто не кине каменем, хто поміркує, що в тім самім таборі стояли такі широкі та ясні уми, як Палацкий, Рігер і др. і також не зуміли занобігти наступаючій політичній реакції. Раз на завісгди повинен би собі з'ятати д. Будзиновский, що революціям тодішнім — і італійській і угорській і польській і німецькій не ходило о ніяку особливу волю має народних, а о відірване певних територій від Австрії, о здійснене певних ідеалів національно-політичних. Міряти таку революцію міркою великої революції французької або хочби революцій французьких і німецьких 1848 р., се свідчить тільки про шаблонний спосіб мислення і незнання або невідповідне оцінюванне дійсних фактів. А без того й оцінка наших аграрних відносин і історичного розвитку ледви чи буде вірною.

Ів. Франко.

Товариство руских жінок на Буковині.

У 13 і 14 прах „Народа“ ми привитали щиро новозасноване „Товариство руских жінок на Буковині“, а у 18 нрі помістили допись д. Івана Костецкого про засновні збори того товариства, що відбулися в Чернівцях 14-ого октябрю с. р. Не потребуємо і додавати, що, не вважаючи на деякі критичні уваги тої дописі, ми ані думали міняти нашу симпатію на ворожню до того товариства. Власне тепер нам приходить висказати наше сожалеє по поводу того, як прийняли назване товариство новоеректі органи: „Буковина“, „Народна Часопись“ і „Правда“. Натомісь мусимо піднести достойну поведенцію з товариством „Дѣла“, „Галичанина“, „Православної Буковини“ і инчих газет обох напрямків — руссофільського і малоруського. Сі остатні газети привитали те товариство щиро, хоть кожда з них і знає, що воно не приписано і не хоче бути приписано ні до якої партії, а хоче спільними силами жінок обох партій підносити просвіту і культуру Русинок на Буковині. Власне між-партійне, або, як кажуть, понад-партійне становище товариства хвалять названі газети обох партій, і нам бачиться, що се одна з міцніщих точок для спільної праці Русинів обох напрямків. Дійсно, треба би хіба не мати розуму, щоби хотіти втягнути в нашу партійну боротьбу товариство, котрого ціль: „піднесенє культури в загалі, і особливо піднесенє просвіти межи жінками рускої народности на Буковині, далі піддержка сиріт і бідних дівчат і піднесенє домашнього промислу“. Ся ціль не має нічого спільного з нашими партійними спорами, бо суть діла — культура і просвіта, мусить бути загальна, вселюдська, одна для всіх Русинів, як і для всіх людей, що мають яку-небудь претенсію до поступу. Ишло би тільки про спеціальну завдачу товариства, яко руського товариства. Тай тут, ми думаємо, сварки в товаристві не повинно бути. Основательки згорі надали товариству характер „між-партійний“, в нім є і „старо-Русинки“ і „Українки“ і вони обоєльно терпляться і шануються. Ми думаємо, що так повинно бути і на далі. Нам бачиться, що прихильниці старо-руського напрямку, яко розумні люде, не стануть перечити тому, що найліпший спосіб просвіти руских дівчаток і навіть дозрілих руских жінок на Буковині — мусить бути та мова, якою говорить

руський нарід на Буковині. Про красоту і натуральність тої мови ніщо толкувати тому, хто знає рускі простонародні пісні (особливо жіночі) та оповідання на Буковині; мова тих пісень і оповідань далеко краща, ніж у Галичині, де вона поцвєта польщиною. Ся мова мусить бути тай є товариською мовою членів жіночого товариства на Буковині. Вона ж мусить бути і просвітною мовою товариства, коли воно стане що видавати для просвіти Русинок на Буковині. Сим, на разі, певне вдовольтєся і Українки в тїм товаристві. Само собою розумієся, що се не виключає того, що члени товариства можуть знати і російську мову і російську літературу, як знають мову німецьку і румунську. Ми навіть радимо членам добре знати російську мову і літературу, — тоді вони побачуть, як непохожа та мова на той жаргон, якого вживають наші ніби „руссіє“ і якого по часті вжило і само товариство в своїх статутах, (вказемо напр. на те, що слово порядочный по російски значить порядний, ordentlich, а не звичайний; слово основательный значить — gründlich, а не член-основатель і т. д.). Протів знання російської мови і літератури в товаристві, не повинні мати нічого і Українки, та власне по тому самому праву всім товаришкам треба знати і українську мову і літературу, то б то, значить, в товаристві треба зовсім инакше відноситися до малорусчини, ніж роблять мужчини старорускої партії, — треба толеранції, треба дійсної культурности товаришок з огляду на все, що є дійсно культурного в малорускій мові і літературі. Доси ознакою культурности товариства є, окрім єго між-партійности, ще й те, що воно виключає і обрядові справи: в товаристві є і православні, і уніятки, і навіть виділ товариства вибрано по половині — з одних і других. Ми бажали би горяче, щоби товариство задержало такий, дійсно культурний і просвітний характер.

Супротів напасть „Буковини“, „Народної Часописи“ і „Правди“ ми можемо подати з певного жерела ось що:

„Головною ініціаторкою товариства є пані Матковска; вона ніби числиться до старої партії, але є дуже а дуже толерантна жінка. Пані Матковска і панна Ольга Кобилянска („Українка“) подали собі руки, щоби зібрати всіх Русинок буковинських та, оснувавши товариство, хоронити наших дівчат та дітей бідніщої класи головнє від румунізації, котрій западають чим раз то сильіше. Політичні погляди не мали відгравати в товаристві ніякої ролі; ініціаторки мали зовсім практичні цілі на оці. Умова була така, що наколи буде більше т. в. „Українок“, то будуть вони провадити справи

товариства, а коли більше „твердих“, то ті. Оснувательки хотіли, а власне хочуть і тепер учити діти по руски та історії, котрої тут не учать по школах, учити краєцтва і т. п.

„Коли прийшло до засідання, то окрім Ольги Кобилянської, не явилася ані одна Українка, а вмєсто того появилєся Вам певно звєсний грубий допис у „Буковині“, в котрому незвєсний автор тото жіноче товариство представив у такім світлі, що аж встидно за такого „Русина і патріота“. Нема сумніву, що причина того, що з Українок не явилєся ніхто, лежить в махінаціях наших „м'яких“ патріотів — спасибі їм за те! Вони тут дійсно не бачуть нічого иншого, жадної щирої волі, лише рублі і рублі. Не знати, чи перепудились якоїсь Москви тут у Чернівцях, де Русини, з одного боку, румунізуються, з другого німчаться, з третього польщаються? чи перепудились двох „се“, що поступили собі так погано?! Тутейші народовці боялись, що жіноче товариство буде спроваджати книжки до науки для дітей, із Москви! Нехай не бояться...

„Наколи би жінок було в товаристві багато, вони не потребували б до мужчини „тулитись“. „Буковина“ розкричалась, що запомага, котру получило товариство — румунска! Та нехай буде собі і хінека, а діло в тїм, що гроші тоті не підуть на румунських дітей, лише на наших руских. Румуни хотять ся з нами вже помирити, що б не дати завоюватись Полякам і Жидам, котрі ростуть тут, немов на дріжджах. Злучившись з ними, ми не потребуєм їм зараз підлягати... Поганий поступок „Буковини“ є найкращий примір того, як сліпий фанатизм може вбити в людині усі благородніші почутя... Коли се товариство перебере з часом може і характер „твердих“, то най Українці не нарікають, бо все могло дуже а дуже гарно розвиватися і то дійсно на користь руского народа, — та вони поспішились зараз якесь брудне клиймо прибити тому всему“.

До сих звісток ми мусимо додати деякі свої уваги. Найперше — про згоду товариства з Румунами. Як в усякій згоді, так і в згоді руского жіночого товариства із румунским не може бути нічого злого тільки в такім разі, коли та згода буде основана: 1) на повній толеранції, або краще на обоцільнім признанню національних прав обох сторін, 2) на однакім змаганю до культурности і просвіти як Русинок, так і Румунок і 3) на виступах протів Поляків і Жидів тільки в точках, незгідних

з двома першими точками. Нам ніщо толкувати черновецьким Русинкам про те, що доля жінок буковинських: Русинок, Румунок, Польок і Жидівок однаковісінька, бо всі вони однаковісінько темні, безправні і нещасні. Ба, хто знає, чи загал жінок румунських і особливо жидівських на Буковині не нещасніший від загалу Русинок. Почисліть, кілька то їх пропадає, тілом і душею, в самих Чернівцях і по всіх більших містах Галичини, Австрії ба цілого світа—в домах забави і розпусти! Вже-ж не з гаразду вони ідуть туди. Отже зібрати в одну громаду, або в союз громад, усіх кандидаток на такі жалю гідні жертви теперішніх суспільних відносин, освідомити їх і повести до боротьби за їх людські права — се, бачиться, та велика завдача, перед котрою повинен заніміти усякий повінізм національний і котра повинна злучити в одно усіх щирих інтелігентних жінок, готових душі і голови свої положити в боротьбі за права і ліншу долю своїх менчих сестер, тай себе самих. Коли Русинки і Румунки те розуміють і чують, то ні одна з них не дасться муштинам відстрашити чим-небудь від доброго діла, а тим менше сама увійде в партійні інтереси буковинських муштин. А національній справі такі жінки послужать сами про себе, бо в загально-людських культурних інтересах містяться і слухні національні інтереси. Адже-ж,—повторяємо,—у розумної буковинської Русинки чейже найдеся тільки толку в голові, щоби порозуміти, що просвіту між загалом людей можна і треба ширити в тій мові, якою той загал говорить і яку найкраще розуміє.

Ми думаємо, що всі Русини повинні усіми силами піддержати нове товариство, коли тільки в них є хоч капка людського почуття.

Дійсним членом товариства може бути кожда жінка, що обов'язеся діяти в дусі статутів товариства і платити в рік 2 злр. Муштини можуть бути тільки членами спомагаючими (1 зр. у рік), основателями (25 злр. нараз або в 5 ратах), почетними і кореспондентами, на решті добродіями (коли жертвують на товариство більше). До наведеної цілі товариства мають вести отсі способи: представляване родителям, посилати свої діти правильно до школи; уділюване стипендій, премій і інших матеріальних запомог; розширюване або видаване книжок, газет для цілей товариства; оснóвуване народних шкіл, курсів для дорослих дівчат і курсів для домашнього промислу; збиране моделів для него; аранжоване виставок і базарів

домашнього промислу і розділюване премій за ліпші роботи; посередництво в продажі виробів домашнього промислу; петиції, адреси і бібліотеки.

Як бачите, круг ділання нового товариства ще досить скромний, але дуже добре буде, коли воно, на разі, сповнить хоть частину того.

В справах товариства можна обертатися до д. Марії Матковської в Чернівцях, Семинарська ул. 5. (Подаємо сей адрес, бо адресу товариства не знаємо).

М. П.

Дещо про ідею жіночого руху.

Відчит Ольги Кобилянської на зборах товариства руских жінок на Буковині.

З огляду на першу точку статутів нашого новозаложенного товариства, котра говорить і о ширеню просвіти меже жіноцтвом, позволю собі прочитати зібраному високоповажаному товариству коротеньку свою розвідку про так званий „жіночий рух“, а іменно про его провідну ідею.

Не сумніваюся, що велика часть зібраних от тут гостей знає добре ідею жіночого руху, однак і не повинноби нас то дивувати, колиб трафилася і така душа, котраб і не знала о ній багато. Не кождий має спосібність віддаватися науці, слідити розвій і нові ідеї суспільности, — в причини того не входжу — бо кождий знає як ему живеся в его обставинах і чого може здобути або ні. Тому то поділюся з дрібненькою отсею працею щиро з звоїми посестрами.

Позаяк велике число людей, як мужчин так женщин утримує, що ідея жіночого руху або ідея еманципації жінок полягає в тім, щоби не виходити зовсім за муж, прибирати манери мужчин, ходити з обстриженим волосом, з паличкою в руках, курити напіроску, йіздити верхом і, як одна жінка раз вислови-лась „ходити у фраках“, — то хочу довести, що, противно, що ідея „еманципації жінок“ або ідея „жіночого руху“ є власне тою ідеєю, котра доказує, що сучасне положене жінок середньої верстви, а головню жінки незамужної, є сумне, є гідне звернення уваги всіх мислячих умів, гуманних серць обох полів, і бажає щиро поліпшіня жіночої долі. Говорити мині нині широко про сумні сторони долі жіночої — годі: приложу лише для схарактеризованя єї непевности пару слів нашого поета Шевченка:

„Вітер в гаю нагинає лозу і тополю,
Лама дуби, котить полем — перекотиполе.
— Так і доля. того ломить, того нагинає,
Мене... котить і, де спинить, і сама
[не знає!]

І дійсно! Чи ж не є знамя дол жіночої — непевність? Коли в родині

з'явиться синок — родичі тішуться, коли з'явиться дівчина — сумують. Чому то так? Чому воно, сиротятко, принесе вже малесеньким життям своїм сум з собою? — Воно тому так, що доля его не певна. А непевна — тим, що не знати, чи здобуде собі чоловіка, котрий мавби статись єї кормильцем і заступником вітця і матері, чи ні. Горе тій, котрій не удалося здобути того!..

„Учися, синку“, — кажуть синові родичі, — „абись мав раз свій кусник хліба, абись був раз собі паном“. А йій що кажуть? Йій не кажуть того. Йій ще кажуть, щоб училася красні рухи мати, щоб була гарною, граціозною, уміла подобатись... Адже від того, від подобання зависить єї доля, єї щастє! Коли чото небудь учиться, то завжди переважно тому, щоби в „товаристві добре зарепрезентуватись“! Адже по ню прийде той, котрий учиться на то, щоб мав раз свій кусник хліба, та був собі паном! Так, по ню прийде той пан і він подасть йій хліба! Йій не треба самій учитись і про то клопотатись, — вона прийде вже наготове!..

Горе тій, котрій не вдасться здобути... того пана! Окрім того, що останеся без кормильця, без товариша і оборонця — тратить вона в теперішнім устрою суспільнім і вартість і значінє, бо і яким значінєм тішаться тепер незамужня жінка?... Що представляє вона? „Стара панна“, се нічо ні більше ні менше, як ціль ріжнородних дотепів, як тягар родинний!

І так щоб тому запобігти, щоб незамужня жінка не була і дальше тим „посміховиском людським“ і тягаром родинним, збудилася ідея руху жіночого, себ то ідея, щоб поліпшити долю жіноцтва незамужного, а і жіноцтва в загалі — верстви середної.

Die Zeit ist eine Sphinx, welche sich in den Abgrund stürzt, wenn ihre Räthsel gelöst sind (Час то сфінкс, що кидаєся у пропасть, коли розв'язано єї завдачі) каже десь німецький поет Гейне.

Хоть я і не задумую того пристосовувати до ідеї жіночого руху, а ще менше до самої жінки, хотай єї нераз називали сфінксом або вважають якимось „potpourri“ ріжних противіжних чувств, то приложу се одначе до шумних пересудних ідеалістично-романтичних фраз, котрими воюють противники ідеї жіночого руху, говорячи, що жінщина існує лише на то, щоб статись матерію і жінкою, і що йій окрім того не треба нічого більше.

Фрази тії, — то також сфінкс, хоть для мислячих умів не загадка. Вони пережилися вже і можуть спокійно кинутись у пропасть. До тих, котрі до зникнення їх відносяться опозиційно і котрі думають, що жінці до життя дійсно не треба нічого більше, крім вийти за мїж, позволю собі сим разом звернутися з небагатьма словами і сказати, що вище заявлені фрази пережилися дійсно, і відповідне їм місце не 19 столітє, а тихий кутячок в пропасти коло сфінксів минулих періодів, і що жінщина побіч своєї, природою назначеної задачі стати

жінкою і матерію, посідає і надане тою самою природою право — бути і собі самій цілею, іменно в тім змислі, як буває собі цілею мужчина, а то „учитись, щоб мати раз свій кусник хліба і бути собі паном, — доки не рішиться взяти на себе обов'язків — статись мужем і вітцем...

Вводячи жінку в житє, природа не каже: „ось ти, і ти жінка того, або того чоловіка!“ Ні, природа каже лише: „ось ти і жий!“ Так каже вона і до чоловіка.

Природа журиться лише своїми вимогами, іменно механічними життєвими вимогами. О ідеальні вимоги, не творячи їх, не журиться вона. Отже ростинне, дійсне житє є підставою в житю людини. Під „людиною“ розуміємо і жінку, не лиш чоловіка, — иншими словами: і жінка мусить мати свій кусник хліба, щоб жила! Задля того свого сутя, себ то істнованя (Dasein) домагаєся вона необмеженого права, як его на примір і мужчина яко людина уживає. Вона его домагаєся на підставі людяности, індивідуальної свободи, поваги людської і справедливости!

Не домагаєся вона того права яко дарунку ласки, бо як і приходить вона до того домагатись дарунків ласки? Адже природа, вводячи єї в житє, говорила до неї то само, що і до чоловіка: „ось ти — і жий!“

Кому не звісно як мужчина узброєний до борби о істнованє? Хтоб не відчував і не знав того? Комуб осталося незвісно як вихованє і закони кожного віку і усюди подавали ему помічну руку?

Вмісто того жінка! Чим узброєно єї, щоб дати йій можливість заспокоїти в першій лінії вимоги природи, а далі, щоб могла бути і собі сама цілею? Чим узброєна вона до борби о істнованє, що зділялося для неї, щоб дати йій жити, як не перечить, не забороняє того природи: жити після своїх здібностей, свої сили і своїх вимагань!... Йій лише одно не забороняєся, в неї лише одна збруя в житю, а то: сльози, сльози і ще раз сльози!

О, не кажіть, що чоловік о ню дбає, має о ню дбати! Не обманюйте себе самих і не ганьбіть природи, начеб вона систематично приводила неповнолітніх неудачників на світ і вкладала труди о них лише виключно в руки мужчин! Вона казала до жінки, як казала і до чоловіка, і до пташки, і до рослини: „ось ти, і жий!“

Жити! Се гарна річ, кому принала „добра доля“ і хто має щастє бути в добрих обставинах. Хто має родичів, що дбають, хто має доброго, шпорого товариша-мужа, — та як жити тій сиротині, котра осталася без родичів, не посідаючи ні маєтку, котрий тепер надає властиву вартість людині, не посідає краси, ні инших повабних прикметів, котріб чинили єї уймаючою і придбали йій мужа! Як жити тій сиротині? питаю я. Як жити йій житєм пов-

ним, а то після єї сили, єї здатностей, вимог, потреб, — коли вона пхнута вихованем своїм лиш на одну дорогу, а то лиш на одніську дорогу подружжя, в котре увійти їй не удалося, а поза котрим дорогою для неї замкнена, загороджена, і вона полишена крайній нужді, вижидає хліба, ласки. і кориться — кориться не раз аж до упадку! Адже і в єї груди уклав Бог серце з чувством, а може і дуже горяче, шире серце, може і вона сталаб доброю сердечною жінкою, товаришкою мужа? Адже єї з маленьку виховували лише на то, виключно на то! Як жити тій сиротині? питаю ще раз.

А таких сиротят, безталанних жінок є тисячі і тисячі на світі!

І як думаєте, високоповажані посестри, чи не подати тим бідним, немов на посміховиско полишеним существам помічну руку? не постаратися і для них о кусник хліба, а властиво о можливість, щоб вони могли придбати єго собі самі, щоб наука і праця стали для них цілею і заступили їм то, чого не осягнули, заступили мужа і родину! Адже і вони хтілиби в життю мати якусь утіху, якесь задоволенє!

Отже стремління то, щоб забезпечити жінкам долю на випадок, колиб не виїшли за муж, — бо завирати подружжє тяжко і мужчині в теперішніх часах, хоть він і має кусник хліба для себе — стремління то звєся рухом жіночим, або еманципацією жінок.

То-ж не лякатися нам тих слів і не уявляти собі під ними якого там антихриста або лихого демона, що хоче пірвати наші жінки і пхнути на дорогу сміховиска і бездорожжя! Ні, се слова невинні і безпечні, і не нанесуть жінкам нашим ні сорому, ні горя!

В краях, де освіта і культура стоять високо, як в Німеччині, Англії, Франції і навіть Росії, жінки не лякаються вже тих слів: вони порозуміли їх есенцію, і боряться горячо, щоб забезпечити собі долю так, як забезпечують єї собі муштини, т. є. їх батьки, мужі і братя! А батьки, мужі і братя їх підпірають їх, уступаються за їх долею і боряться по соймах і в думах державних, і ступають чим раз то вперед, вперед!

Муштини тоті знають, що жінка, котра узброєна фаховим образованием, котра годна своїми власними силами заробити на себе, становить сама собою велику силу, годна стати їм підпорою, наколиб їм забракло здоровля і сили до борби о існуванє! годна повести тоді і сама дітей своїх до ціли, не угинаючись під вагою нужди так, як угинаються тепер бідні удовиці-матері, щоб випровадити діточок своїх „у люде“; годна виробляти з них тверді, кріпкі, чисті характери, сильні немов льви! А теперішні часи вимагають таких характерів.

Глибокі уми зрозуміли вартість такої жінки і тому і Гете казав вже: „Учіте і ви-

ховуйте доньок ваших так, щоб могли своїм дітям і вітцям заступити“.

А як думають у нас о тім стремліню? Як витають у нас рух жіночий? Як заховуємось ми, Русинки в тім руху, котрий ширить ся в цілій Європі невпинно? Та не відповім я на то ніяким словом. Нехай кожда з нас жінок відповість сама собі.

На сей темат моглаб я довго говорити, та, щоби не умучити слухачок моїх, відповім лише на закиди противників жіночого руху. Вони кажуть, що жінка не здібна до іншої праці, окрім праці домашньої, що вона носить на собі вже з природи кліймо ділетантства, що в єї учинках оказуєся недостаток сили і т. д. і т. д.

Та річ має ся інакше.

Вводячи жінку в житє, природа не питала: „Чи се муштина чи жінка, щоб мені наділити їх відповідними здібностями?“ Ні природа казала лише: „оєь ти — і жий!“ І тому скажу, що недостаточність тая, брак сили духовної не лежить в жінці яко людині вже з природи, а походить вона і виробляє ся з систематично ограниченого вихованя, яке поглючає вона вже від колиски, котре вихованє звертає більше увагу на розвій єї чутя, а ніж на духовні здібности, характер і силу фізичну, і заглушає, таким чином, всі інші голоси в єї душі. Що однак жінка—людина, так само як і муштина, і вимоги природи в неї такі самі, як і в него, і вона мусить ся з тої причини під тими самими варунками, як і він, виховувати до борби о існуванє, а узброївшися наукою, знанєм законів, знанєм ріжних галузей праці, зможе і сама боретись о житейські средства, а то все не завадить їй статися щирою любячою подругою чоловіка і матерію дітям.

І так, високоповажані сестри мої, скупляймо ся, лучімо ся, працюймо над собою всіми силами! Не цураймо ся найбіднішої сиротини. Берімо ся до ріжнородної праці, щоб могли стати на власних силах в житю, щоб могли статися гординою наших батьків, братів, мужів, і стати підпорою нашому народови, підвалиною нашої нації, і щоб вона могла славитись своїм жіноцтвом, як своїм найкрасшим цвітом.

Просвіщаймо ся, щоб представити якусь силу, щоб не даватись вічно і вічно доплати, корити, щоб доля наша не була вічно доля служебниці-жебракки! Бо чиж нема в Русинках жадної сили, чи нема в них наклонів до чогось великого, могучого, а лише наклони до терпіння, услуги і покори?! Та ні! В нас мусить бути сила, мусить бути будучність, — лише звернімо ся самі до себе та спамятаймо ся, що Господь Бог наділив нас тими самими здатностями, як і других, і що ми лише досі спали.

Не правдаж, дорогі сестри мої, що ми досі лише спали, і що в нас є сила?

Тим, котримби думки мої видалися за-

сміливі і за новомодні, пригадаю слова великого поета англійського, а то Шекспіра:

Erfüllen wir, was Sitte stets begehrt,
So bleibt der Staub des Alters unversehrt;
Wenn Irrthum aufgehäuft zu Bergeshöh'n,
Kann siegend Wahrheit nimmermehr bestehn!

(„Коріолан“)

Кілька слів в справі наших будьби то клерикалів.

Отсе четвертий іде рік, як появились між пан-отчиками нашими деякі ревнителі, котрі й загадали прийнятись за реформу духовенства нашого. Воно безперечно, що реформа ся була на часі, бож духовники наші за щиро перейнялись сим, деє з місяця роздобутим пересвідченням, що вони урядники державні, котрі, наколи не можуть вже держатись стисло урядових годин, то урядованє своє повинні обчисляти стисло після скількоости за треби церковні подучених шустек в. А вжеж мусіло воно прийти до того, що здібний хлопський розум порозумів се і, відповідно тому став глядіти для себе куда інше помічі тої, яку попи наші вже з висоти свого покликання народови нести винні. На півчверта тисячів попів наших не знаю, чи знайшов би пятьдесят людей, котріб розуміли своє заданє; навіть і деякі чесні і горячі патріоти-попи уважали за відповідне не то вже самим нічо не робити, але і спиняли змаганя самого селянства. Звісно, за готовим хлібом і за теплою печею не трудно було політикувати язиком, за хлопські гроші не трудно було на зборах і „собраніях“ звати себе діячам-патріотами.

Та знайшлись деякі, котрих чи мало вразила ся обстава, що повага пан-отців звелась на ніщо, тож і задумали вони реформу вьсього того. Знайшлись і другі, котрі глянули у внутро морального образования духовників наших, і знайшли там не велику радість. Знайшлись і треті, котрі стали порівнувати уровень образования попів наших з уровнем образования не то вже ксьондзів католиків поляків і німців, але новітніших попів православних, і показалося, що образование се стоїть низше критики. Не голословна се заява. Взявши на бік кількох чільніших попів, всі другі не витримують критики одного з найменше дотепних молодих Василян-Бзуїтів, а часто-густо дають-

ся по соборчиках чути такі горенда теологічні, що і розібрати їх годі. Словом, показалося, що машина попсовалясь і здалабыя реформа.

О реформу не тяжко, і справді духовники наші реформуються. Товариство апостола Павла, реколекції, „Душпастирь“, соборчики, а по части і місії, се способи до переведеня реформи. Літ чотири йде діло реформаторів в період, от се і пора вглянути в роботу і придивитись єї овочам. А вперед, хто реформатори тоті? чи уровень їх понятій стоїть више реформоватися маючих? Ні, отсе людоньки може троха і чільнійші, може не брак ім доброї волі і охоти, та за те брак ім було пізнаня того, що і як робити. Вони добачували хибу, та не пізнали вьсього, не знайшли і ліку на ню. Вони не змогли зрозуміти сего, що не кожде духовенство мусить бути зреформоване на взір польского, або і німецкого; вони знали і о тім, що Рим, найдальше ідучий в реформаторських замірах, не жадає цілком, щоби реформа духовенства оплачувалася коштом приголомшених в духовенстві чувств народних. Вони гляділи лиш вишнім оком, з одної сторони поставили на вагу нашого священника, мало образованого, о невеличкій повчзі в церкві і поза церквою, а з другої сторони елегантного, отертого в світі, читаного і в ширших веретвах, (не кажу о народі простім) заживаючого бодай уданої почести, патра латинского. І рефлексія кінчена: тогді буде добре, коли і наш піп таким буде. А вже об тім, що їх взір совершенства далеко не совершенний, вони і не дбали; не дбали і про те, що духовники наші сеж діти, хоть і збаламучені, того самого люду, котрий неотвертостію брідить ся, що тому реформа подібна не вдіє нічого. І на сім стануло. Отсе, як нераз бачити можна парібка сьельского, що у місті прибере на себе драньтє панске і виглядає, як опудало справдешне: так і виглядають нового крою приклонники реформаторських змагань. В неодному душа рвєся до чогось путнього. На конференціях рад би і порадитись, загіртісь по при других, та біда, для попів руских настав тепер час розумованя над тим, що з роду-віку не чули: над сензуалізмом, реалізмом і т. др.

Духовники наші діждались того, що тягаються десятки миль, щоби почути конференцій або реколекцій, даваних молодим Василіянином. Люде досвідчені слухають говорінє молодика, котрий зичайно крім знаємоости застарілої філософії схоластичної, теології і кухенної латини, не вміє більше нічого, ба не

вміє стільки, скільки уміє хлопак по четвертій класі гімназії. І ще дякують йому за науку!...

От хочаби і то! „Душпастьєр“ поміщує філософічні статі о. Філяся Василіянина. Не вхожу в інтелектуальну вартість самого автора, але примічаю лиш того, що шанібний автор не думає часами і свого однісенького словечка додати. Старі запліснілі підручники Єзуїтської методи, San Severino, Liberatore і другі, нераз і не завдасть собі труда совістно перевести і тому виходять нісенітниці, а пан-отці наші виславляють автора під небо, — чому? бо се Василіянин і реформатор.

Про що свідчить се? Правда, воно по части доводить до ціли, численні інновації в богослуженнях церковних, безпотрібні додатки, місії, користь котрих дуже проблематична, все то овочі реформи, тай на тім кінець. Забіги реформаторські, протеговані Юром, а взглядно по правді лиш митрополітою, поощрвані Єзуїтами, підпоможені правительством і „народовим жондом“ роблять своє, бодай на вні цивілізують духовенство наше і все глибоше і глибоше стараються впоїти в нього, що поза церквою кінчиться поле їх діяльності.

Таку реформу Єзуїтську історія нашої церкви знає уже. Тільки, що тогді були попи такої цілком наївні, а все таки при помочи целібату, реколекцій і вічного присвячування дійшли до того, що нарід зненавидів їх цілковито, аж прийшлося їм убиратись з України. А всеж були се люде з народу. А якіж плоди може принести теперішня реформа? Вже і тепер викликала вона фалянгу лизунів і локаїв панських, — пишущий се знає майже всіх передовців попівської реформи, ні один з них не бере ні крайцарь менше за треби, хлопн платять і за реколекції і збори. Целібат зробить решту.

Правда, воно може для розвитку національного не дуже і шкода; реформа не має ні найменшого впливу на нарід, а впливи, спонукані новостями в церкві, параліжуються впливами добрими та все таки жаль тільки образованих людей, що стають по стороні реформи. Та і між ними не жаль тих, що стали гіпокритами, як ось сей пан-отець, що чванивсь своїм поступовим безвірством, а нині, хоч і не скоро перестане ще пошлугуватись Юрови, накликає сивоголових стариків до аскетизму, а жаль бідаків, що, собі добре бажаючи, влізли в таке. І між самими реформаторами є

такі, та вина їх, що не вміють розличити зла від доброго. А жаль і молодежі тої, що палке нераз серце і добру волю вносить в мури семінарії, а під новішими впливами вийде з неї великим неужитком. Добру волю повернуть кудя инше, старане о славу народа звернуть на старане буцім о „хвалу божу“, жажду науки звернуть на поле відлогом лежаче і мертве, з людей спосібних зроблять машини. Алеж попи латинські мають в собі непобориму дозу патріотизму, ненавидять все що руске і з ненависти тої суть покровителями реформи, а наші будуть апостолами „згоди обрядів і народностей“, а в добрій вірі будуть цілувати руки своїх добродіїв.

Чи всі духовники годяться на таку реформу? Знатна лиш меншість, но прочі мусять тихо сидіти, а прийде на котрого з них хвиля, що треба ласки панської, то і приступає до новітнього табору. За участь в реколекціях дався увільнення від конкурсу, за уряджене місії пеллеринку, і т. др. Будучність реформи забезпечена, духовенство руске на дорозі „єдиного-спасительній“.

Чи за тої чотири роки появилось бодай діло самостайне? Ні, навіть і „Посланник“ пише нісенітниці гірші як перше. „Душпастьєр“ загадує реформуватись.

Щож люд на се? Їм байдуже! Він платить своє, тай годі. Але чи довго се буде?

Щож інтелігенція світека? І їй байдуже, опроче і вона реформуєся в своїм роді.

Що скаже колись історія?

На закінчене подаємо репертуар питань, котрі трактувати має конференція попів олеского повіта: Бог в світі, Бог в історії, Бог в штудії, Бог в науці, Бог в винайденнях, Релігія в господарстві, Вірити і знати, Віра і свобода, Церков і цивілізація (тема задачі для V кл. пр. ав.). Церков і поступ (поступ? цивілізація?) Релігія матеріалізму, атеїзму. Чи єсть свободна воля, чи ні, Сензуалізм, Реалізм, Позитивізм, Ідеалізм, Схоластицизм, Ренесанс, Містицизм, Спіритизм, Клясицизм, Меркантилізм, Фізіократизм, Вільна торгівля і Митове обмежене, Колективізм, індивідуалізм, Комунізм, Соціалізм, Рівноуправлене жіноцтва, Радикалізм. — Авторони, д. Танячевичови спасибі за ясний, твердий і систематичний уклад і добір. Вже пізнати, що се не що-будь. Але ще би ся одно здало: Нарід голодний, голий, босий, гнетений, мусить платити і за те, щоби о. Танячевич думав об тім, яка звязь релігії атізму з митовим обмеженем...

Клерикал.

Помилка. В статі М. Драгоманова про Толстого, у 17 врі, ст. 257, I. кол. 2 рядок зверху замість: християнства має бути протестанства.

Виходить 1. і 15. з.
кожного місяця
і коштує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів.

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.

(Oesterreich Galizien, Lemberg, ul. Sokola 1.)

Старі потреби перед новим царем.

Александр III може вважатись за мученика самодержавства. Молодий чоловік, колоссального здоров'я, згорів за 13 років царювання! Очевидно, що праця виправляти державою в 120 мільонів народу не під силу одному чоловікові. Додайте до того печасте на залізниці в Бірках, котрого причина була в лихій адміністрації, а також, що цар мусив ховатись по Гатчинам од атентатів, — і получите досить, щоб зруйновати навіть залізну натуру!

Добре б було, як би новий цар взяв се все на увагу і перестав боротись з потребами, котрих вимога час. Сі потреби зводяться для Росії к двом словам: політична вільність, — або певні права особи і участь самої людности в урядованню справ державних, котрі єї доторкають. Голоси земських рад в 1878—1882 р. досить ясно показали, що в Росії потреби єї настigli. Сам Александр III спершу не був їм противний, аж на решті піддався лихим радам і рішуче їм оперся і навіть, пішовши за такими радцями, як розлючений пан-реакціонер гр. Дм. Толстой, приклав руку до порчі того доброго, що зроблено було в часи єго батька, в земстві і суді, а ще далі підняв руку і на такі делікатні почуття, як віра підданих.

Всякий безсторонній доглядач мусить сказати, що єї „реформи“ Александра III не пішли на користь ні народові, ні навіть урядові в Росії, ні самому цареві Александру III і що перед новим царем стоїть

все таки стара справа, зачеплена земствами 1878—1882 р., то б то справа політичної вільности

Одні з тих шкод, котрі нароблені урядом російським ще з часів Александра II, поправити новий царь може легко, одним замахом пера: се перш усього дати волю печаті, котра може висловити потреби народів Росії, — вернути волю всіх неправо засуджених, або без суду покараних за політичні вини, дати волю совісти всяким ріжновірцям і т. п. Але другі шкоди, складні, як напр. порча земств і судів, заклад земських начальників і т. п., потребують і складнішої праці, тим більше, що вони поєсували і ті основи, на котрих лишень і може в Росії бути закладена міцно участь громадян в державних справах. Тут перш усього треба вернутись до порядків земських і судових 1864—1865 рр., щоб земства повітові і губернські получили состав, хоч скільки небудь відповідний дійсній волі громадян, — щоб суди стали хоч скільки небудь незалежні і законні, — далі треба розширити компетенцію звичайних судів і на вини політичні, скасувавши всякі подобія III-го відділення і других інквізицій, адміністративні висилки і т. п., — поряд з тим треба ввести земські уряди в усім царстві: в балтійських губерніях, в Польщі, в західних губерніях, на Кавказі, в Сибірі, — а на решті скликати з усіх земств царства послів у загальний земський збір, котрий обсудить, в купі з царем і вищими урядниками, способи і форми, в яких одпоручники громадян мусять брати участь в державних справах.

Менше сего не можна зробити, щоб задовольнити потреби держави і навіть людське спокійне життя самому цареві на троні. По за границями таких уступок потребам часу лежать: безпорядок і крадіжка в адміністрації, збіднюване краю, голоди, темнота народу, холерні і другі бунти, жебруване грошей по заграничним біржам, на решті надмірна праця самого царя, всякі Вірки, життя під арештом в Гатчинах і т. п.

Се все мусили б зрозуміти новий цар і его близкі прихильники. А в усякім случаю се все мусять вияснити новому урядові громадяне російські через свої земські і другі собори, через особні депутації, через печать внутрішню і заграничну. Чим скорше і енергичніше візьмуться за се поважніщі станом і віком громадяне, тим ліпше буде. Коли ж унять сі громадяне допустять випередити себе молодіж, то впять справи можуть зятягнутись на попередній лад...

М. Драгоманов.

Балаканина Барвінського.

Мели, Емеля, — твоя недѣля!

Великоруске нар. прислів'є.

Одна з болячок, котрі заідають галицьку інтеллігенцію — се фразістика. Досить узяти в руки першу галицьку газету, щоб наткнутись на ту болячку. Очевидно, галицька інтеллігенція проходить лиху школу, в котрій не учать перш усього дивитись на факти і по ним складати виводи, а привчають балакати навіть про те, чого ні ученик, ні учитель не бачив і не знають. Балаканина вважає ся за найвідповідну, коли вона національно-патріотична („національно-історична“ у москвофілів, „національно-народна“ в українофілів) а тим паче, коли вона онпуртуністична.

Такою балаканиною єсть недавня промова д. Ол. Барвінського в делегаціях з поводу справи „потрійної спілки“. В сій промові одно добре: показ фактів, як цензура

в Росії давить українське слово. Говорити про се перед світом ніколи не шкодить, але щоб привязка сеї розмови до справи потрійної спілки була природна і навіть дотепна, того ніяк не можна сказати, — і вишукати ту привязку могла лишень голова, навикша до балаканини.

Не так давно д. Барвінський зо своїм органом дали доказ, що вони зовсім не розуміються навіть в суті справи потрійної спілки, бо вони складали вину великих видатків воєнних теперішнього часу не на Германію, котра насильно взяла і насильно держить Ельзас і Лотарінгію, а на Францію, котра з тим не може помиритись. При такому погляді не дивно, що наш великий політик не запримітив, що потрійна спілка служить лишень інтересам „миролюбної“ Германії Бісмарка. Перше вона складалась з Германії, Росії і Австрії, а потім, коли Росія стала скептизувати, то на її місце притягнута була Італія. Доси ся спілка зробила те, що підняла безмірно воєнні бюджети в усій Європі, при чому Італію майже зруйновала фінансово, Австрію збіднила, у Франції зробила популярним російського деспота, Сербію зовсім зруйновала, в Болгарії потроїла бюджет в протягу 6-ти років і дала там підмогу — власне руссофільству, поставивши перед патріотами важкий вибір: чи російського козака з нагайкою, чи австрійського купця і банкіра, котрі опираються на палочника (сопаджія). І ось тоді, коли в усій Європі люде почали задумуватись, як би їм вибавитись од усяких сих потрійних і подвійних спілок, знаходиться посол найбільшого з австрійських народів, щоб славословити потрійну спілку.

Скаже хто, що д. Барв. промовляв, викликаний тим, що чехи говорили за спілку Австрії з Росією. Ми не хвалимо „великої політики“ чехів, але не можемо радіти і з теперішньої потрійної спілки і думаємо, що не послови-русинові єї боронити і од чехів. Русинові ліпше личить рахувати ті гроші, котрі збирають з его народу, та говорити за тим, щоб брали їх найменше, а для якої констеляції держав будуть збирати їх, то русинам усе одно, як заяцєви, під яким сосом будуть его смажити. Чи сос німецький, чи французький, чи навіть російський, — галиц-

ким русинам було завше одно і буде так. На що ж і тратити хоч би реторику?!

Реторика занесла д. Барвінського не тільки в велику політику, але і в далеку історію, — і тут показалося, що для нашого президента академії наук і свого роду міністра нар. просвіти не існують обов'язки навіть елементарних учебників, а нарешті і логіки. Він виголошує, що наш народ „довгі століття служив заборолом для християнської Європи против переваги азіатських орд“, — що через прилучення його до Польщі остатня сягала до Балтійського моря, що наші учені перенесли культуру до варварської Москви. З сего всего виходить, що поміч нашому народу, скріпленню індивідуальності нашого народу лежить в інтересах австрійської монархії, — бо „культурним подвигом руского народу витвориться забороло для Австро-Угорської Монархії і західно-європейської культури на окраїнах Виходу.“

Не будемо спинятись на тім, що Польща сягала до Балтійського моря вже тоді, коли ні про яке прилучення до неї Литви Руси не було чути, і що вже власне тоді почала і тратити те море, як погналась за Русью. Але нагадаємо, що претенсію служити заборолом християнської Європи од азіатських орд мають багато народів: німці, венгри, поляки, греки, румуни, русини, москалі, — і всі по часті мають право на таку почесність в історії, але не мають ніякої тепер, бо тепер ніяких страшних Європі азіатських орд — не ма. Був час, коли такі орди сиділи в Венгрії (тоді в числі їх були, певно, і предки угорських русинів) і тоді християнську Європу закрили і дійсно, а не пасивно лишень, німці під саксонськими імператорами. Потім од степових азіатських орд почали закривати Європу спершу більше пасивно, ніж активно, племена рускі, однаково наші, як і москалі. По правді треба сказати, що найміцніше закрили Європу од тих орд — власне москалі, ще навіть тоді, коли, по д. Барвінському, вони були варварами, — бо ще в XVI. ст. „варварська Москва“, взявши собі на послугу німецьких, заміливо, а не наших артилеристів, — взяла Казань і Астрахань, після чого великоруска колонізація на віки заснула так звані урало-каспійські ворота, котрими ври- вались в Європу азіатські степові орди.

Потім Москва допомогла нам вернути собі Чорне Море і забезпечитись од орд ногайсько-кримських.

Можна вказувати на ту службу, яку зробили наші вчені XVII. ст. для культури в Московщині, — але не слід пускатись при тому в реторику та ще й неукну. Ніколи Москва не була ні варварською, ні азіатською. В середні віки, навіть і в підданстві татарам, вона все таки вдержувала і славянський і християнський характер і мала ворота до західної Європи в Новгороді і Пскові і нарешті подолала татар. Зараз потім вона почала рішуче рватися до взаємин з більш цивілізованою Європою і ся Європа до неї: ніхто, як папа, Венеція та цісарі римсько-германські почали кликати Москву боронити їх од турка, — ніхто, як сі репрезентанти тодішнього заходу вислали в Москву Зою-Софію Палеологовну з купою культуртрегерів, — а з XVI. ст. в Москві почали товпитись всякі чужинці, католики і протестанти, котрі прислужились для світської культури в ній далеко більше, ніж українські попи. З часів Петра Московщина пішла рішуче прямо в світку школу західно-європейську і через те пере- гнала досить клерикальну Київщину, взр- цем для котрої служила культура ієзуїтка — і се мусить служити наукою і нам замість балаканини про нашу культурність.

Ми не бачимо і сліду думки про таку науку в д. Барвінського, а бачимо сліди противного, напр. в виступах органу его проти „сучасних огнів“. Нам не хотілось би несправедливо чинятись до д. Б., але ми скажемо, що боїмось термінології его промови, в зв'язку з тими вибріками проти „сучасних огнів“.

Д. Б. говорить про „західно-європейську культуру“, котрої б то австрійська Русь мусить бути заборолом. Ми власне не знаємо „західно-європейської“ культури. Навіть слово „європейська“ культура вла- стиво не точна, бо культура Європи прий- няла в себе елементи старо-азійські і старо-африканські, а потім арабсько-магометанські, значить власне мусить називатись все- людською. З часів упадку культури араб- скої можна говорити про саму європейську культуру, хоч з часів новішого знакомства європейців з Індією і Китаєм упять Європа

одчинилась і виливам азійським, котрі напр. в поезії, філософії і етиці досить сильні і тепер уже. Але спеціальної західно-європейської культури ми не знаємо, бо в виробі європейської культури до XVI. ст. брали участь і візантійці, а тепер починають брати участь і східні слав'яне, а між ними найбільше москалі. По крайній мірі імена Пушкіна, Гоголя, Тургенева, Толстого, Пирогова, Менделєєва, Сьченова і т. п. звісні і в західній Європі, як імена вкладників в спільну культуру. Про теперішню Росію ніяк не можна говорити, як про азіатську країну і навіть державу. Правда, вона має ще й доси абсолютистський уряд, — але той уряд зовсім не азійський, а старий європейський, котрий і в Австрії існував перед 1848 і навіть перед 1859 р. і котрий мусить також перемінитись, як перемінився і старий європейський. Надію на таку переміну подає не тільки наука і література в Росії, але і практика в земствах.

В Галичині мало звісна остатня, але ми сміливо скажемо, що в земствах напр. чернігівської губернії (з українських) або тверської (з великоруських) далеко більше виявилось європейської культури, ніж напр. в соймі галицькому. Та й у загалі Галичині не дуже личить дивитись на себе як на репрезентанта, або й забороло якої небудь культури, — а всего менше галицьким русинам. Гляньмо хоч на галицькі народовецькі видання, то й побачимо, що все ліпше там — прислане з Росії. Сам же д. Б. торжествує з поводу покликання на нову катедру в Львів професора Грушівського. Але ж той професор — вихованець російської школи і можна лишень пожалкувати, що він дуже зарані сів на катедру в Львові, а не пройшов усієї школи російського професора: не пробув певного часу в Москві і Петербурзі і не поїхав, як звичайно професори російські, в наукову командировку в західну Європу. Без усякого спору, наука і в загалі культура стоїть вище в університетах у Києві і Харкові, ніж у Львові, або в Чернівцях, а в Москві і Петербурзі стоїть ще вище. В сему переконаєшся, коли лишень по пів години поговорити з молодими людьми, котрі скінчили курс університету там, або там.¹⁾

¹⁾ Ми ще недавно мали случай в тому переконатись, — і з жалем побачили, що навіть між українською молодіжю найменше образовані — власне українофіли-

Через се все говорити про Галичину, як про забороло європейської культури на окраїнах Входу, — просто смішно. Але ж д. Барв. говорить не про європейську культуру, а про західно-європейську. Ми вже сказали, що зо властивого культурного погляду сей термін не має смислу. В Галичині він вживається більше всего римсько-католицькими клерикалами, а надто польськими, — і в їх устах має дійсно смисл, але дуже узький і нашому народові двічі не придатний.

Справді церковно-обрядова західно-європейська культура існувала і існує і тепер, і Галичина лежить на границі єї перед „окраїнами“ церковно-обрядового ж „Входу“, хоч ми не знаємо навіть, чи можна буде називати сю культуру і тепер західно-європейською, після того, як од неї віднав західно-ж-європейський протестантський і вільнодумний світ. Але римсько-католицькі клерикали, а спеціально польські, люблять гратись сим терміном і противувати Захід Входу. Д. Барвінський або сказав повну нісенітницю, або вжив термінів „західно-європейська культура“ і „Вхід“ в сім власне римсько-польським церковнім смислі. А коли так, то, навіть одклавши на бік, що тепер властиво культура вже виїшла з рамок конфесійних, яке право мав говорити д. Барв. навіть од імені буковинських русинів, а не кажемо вже про увесь „21-мільонний руський народ“, про котрий деклямує в початку своєї промови галицький посол, вибраний за помічю поліції.

Ми в загалі вже не раз звертали увагу на велику одвічальність д. Б. перед російськими українцями, за єго фрази од імені 21-мільонного народу, фрази, котрим він сам очевидно не вірить, бо не може ж він не знати, що російські українці не можуть мати нічого спільного ні з римським клерикалізмом, ні навіть з австрійською державою.

Вони можуть бажати всякого поступу своїм братам, русинам австрійським, можуть помагати єму, можуть, поки російська держава має цензуру, посилати в Австрію печатати свої писання, — але все таки доля їх лежить не в Австрії, а дома, —

націоналісти, — котрі од московської культури стороняться, а до другої ніякої навіть приєднати не можуть, бо не знають ніякої велико-культурної мови.

бо думати про прилученє до Австрії великої країни од Збруча до Каспія може лишень божевільний. А переміниться в Росії державна система заходом єї народів, — то ще побачимо, хто куди буде заглядати, чи галиччане на Вєхїд, чи українці на Захїд і чи ще не смішніше буде балакати про „забороло західно-європейської культури“ в Галичині.

Кажучи таке, ми бачимо перед собою типичне лице галицького народовця, в роді небіжчика К. Сущкевича, і чуємо єго голос: „ет! що ви звертаєте увагу на слова, котрі говоряться лишень ради сїтуації. Але ж сїтуація вимагає таких слів од Барв., — він їх і говорить. А в душі він сам їм не вірить. Переміниться сїтуація, — він буде говорити инакше. А тепер подивіться, чого він осягнув своїми словами і чого ще може осягнути“.

Еге! чого може осягнути! — Подумаймо! В лїншїм випадку фракція Барвінського може осягнути кількох уступок на нивї формально-національному, — та їй то, при умові, коли не замовкне оппозіція, котра буде піднімати маси русинів до виголошування свого недовольства. Піднімати єї маси, організувати їх фракція д. Барвінського сама не може, і даремно їх орган докоря прихильників д. Романчука в тому, що вони нічого не роблять для організації народу, і зовсім консеквентно виступа проти напр. віч і промовля за політику потайного ділання проводирів, як Барв., Вахнянин і т. п. Політика випрошування уступок од панської ласки і організація народу — дві річі, котрі одну виключають. Панська ж ласка, по природі своїй, тягнєся до того, щоб давати, як найменше. Ще на полі формально-національному вона може щось дати русинам, та і то в усякім разі тільки з тим, щоб русини підмагали їй в єї примхах, напр. в історично-національних тенденціях, та в латинско-клерикальних замірах. Зробити ж які небудь уступки русинам на полі політичному, напр. в реформі виборчій, або на економічному панська ласка нічого не може, — бо не хоче робити таких уступок і плебеям своєї національності. Значить за панську ласку фракція д. Барвінського мусить заплатити службою панским примхам і зріченєм всякої праці для поступу свого народу на ґрунті по-

літичним і соціально-економічним. До того вона мусить підпирати австро-угорський status quo в усіх єго боках, в тїм числі і руйнуючий мілітаризм, проти інтересів усіх австрійських народів, як недавно підперли напр. послї познанських поляків мілітаризм пруский навіть проти більшости послів німецьких.

Премудрий оппозитизм, — нічого сказати!

М. Драгоманов.

Хлопська посілість в Галичині

і новочасні суспільно-реформаторські змагання.

V.

Розберім тепер всі ті офіціальні і неофіціальні змагання, змїряючі до піддвиження підупавшого хлопства.

Маю на думці практичні змагання дня, то є такі пляни реформ, котрі даються помирити з головними принципами, на котрих основана нинішня суспільність, таку роботу, котрої безпосередні результати не переступають рам нинішнього приватно-капіталістичного ладу суспільного. Всі ті пляни репарації „стану“ селянського суть дуже нещасливо обдумані, а „реформи“ по партійки переведені. Мимо того мають вони для нас велику теоретичну вартість, бо хоч зле, а всеж таки узвґляднюють вони головні хиби хлопської господарки, і не тільки добрі річі, які знаходимо у всіх тих реформах і проєктах реформ, але також їх блуди і браки можуть нам послужити до вироблення програми відповідаючої більше інтересам хлопским. Вже і проби можуть послужити нам до пізнання головних симптомів „хлопської хвороби“. — З них довідуємося, що першою і найважнішою хворобою кляси хлопської є єї малоземельність. Клясичним приміром тої малоземельности хлопської кляси є Галичина.

Другою річею є факт, що родина хлопа повинна мати запевнене якесь мінімум доходів з своєї посілости, котре потрібне до єї екзистенції. Се так назване „мінімум екзистенції“. Тимчасом загал хлопів — спеціально галицьких хлопів, не має того мінімуму навіть brutto. А єще з того subminimum забирає майже половину держава, через спосіб оподаткування, не резервуючий єму сего мінімуму.

Третою хобою хлонскої господарки є непристосованє до вимогів світового торгу. Торг сей опанували великі, головн заєвропейські продуценти, а хлопови полишили торг льокальний. Хлон не може дорівнати панам на світовім торзі з тої причини, що не продукує такого збіжа, якого сей торг найбільше потребує, хлонске зерно марне, не сортоване і зле вичищене. В кінці посідає кожний поодинокий хлон за малу скількість продукту, щоби міг сам безпосередно пхатися на сей торг. Він дістаєся там за посередництвом цілого ланцуха перекупнів. Кожний з них вичище щось з ціни осягненої на торзі, а продуцентови дістанєся мізерна рештка.

Галицький хлон не посідає навіть порядного льокального торгу на свої продукти. Се тому, що в нас через брак мійскої індустрії міста слабо розвиваються, і через те слабо росте попит за продуктами рільної господарки. А і з того торгу, який в нас є, не користує хлон так, як би се могло бути при безпосередній стичности консументів з продуцентами — Льокальний торг опанували у нас перекупніжиди так, що всяка річ, котру хлон купує або продає, переходить через їх руки. Сума грошей, яку хлон дістає за своє збіже, або платить за предмет власного ужитку, не залежить від конкуренції між продуцентами, не залежить від стосунку попиту до подажі, а виключно від волі солідарної кліки жидівських гандлярів Вони то устанавляють ціну. Хлон мусить дешево спродавати а дорого купувати.

Дальшою хобою хлонскої господарки є то що дрібна посілість продукує менше, гірше і з більшим вкладом людської праці від більшої через те, що не може користати з найновіших агрономічних здобутків, з новочасних технічних уліпшень. Розміри хлонскої посілости суть за малі, щоби хлон кожний з осібна, на свою руку міг заводити такі меліорації, до яких спосібна велика посілість. О машинах таких, якими послуговуються рільники американські, то вже не може бути і бесіди. Мала гіпотека, яку представляє хлонска посілість, не дасть їй навіть кредиту в висоті, потрібній до того рода інвестицій.

Великі тягари грошеві, які хлон змушений поносити а котрих не годен оплатити з доходів свого господарства, змушують его затягати

довги на ті позагосподарські видатки. Брак кредиту, зорганізованого в спосіб відповідаючий інтересам селянства, зробив его жертвою приватної лихви. І так дохід той, котрого не забрав хлопови фіскус, загортає лихвар. Хлон є властиво завідателем свого ґрунту і стоїть в службі держави і лихв'яра так довго, доки ґрунту его за довги не злічують.

Вичислені аномалії, складаючіся на одну велику руїну кляси хлонскої, суть інтернаціональні. Економічний упадок дрібної посілости, з всіма его симптомами, виступає на цілім континенті. Ріжниці заходять лише в степені упадку. З тої то причини суть також всі змаганя до піднесення селянства *mutatis mutandis* однакові у всіх краях. Між собою ріжняється лише квантитативно. Одні сягають глибоше, або обіймають більшу сферу інтересів хлонських, як другі. В ґрунті річи мають вони усунути поодинокі з наведених хиб, або паралізувати причини, що викликають ті недомаганя.

Політики з буржоазійних сфер (звичайно катедр-соціалісти), що посідають найбільше цивільної відваги — і думають що їх програма є вершком радикалізму — легального очевидно, не такого, що розбиває собі лоб о мури — виступають з плянами відтворення дрібної посілости о такій поверхності, котра далабся обробити руками одної родини, зложеної пересічно з 5 осіб, і котра б могла ту родину яко тако вижити. Більше умірковані думають осягнути се законами обмежуючими діленє ґрунтів, або прямо заборонити ділити посілости згаданої величини. Троха дальше ідуть змаганя зм'яряючі до нового наділу хлонів землею. При тій акції треба би очевидно окроїти велику посілість.

За тими змаганями, регулюючими відносини власностні, ідуть змаганя агрономічної натури. Заводяться школи агрономічні, розсилаєся вандрівних учителів агрономії, друкуються популярні брошури агрономічні.

Щоб хлон міг користати з тої науки, та заводив у себе агрономічні уліпшення, потребує він на то грошей. Понеже хлон власних грошей не має, а приватний кредит місто помочи, еще більше его руйнує, ідуть змаганя до того, щоби утворити для хлона дешевий публичний кредит, і увільнити его в той спосіб від розбишацкої приватної лихви.

В кінці ідуть змагання до того, щоби зближити продуцентів з консументами, то є, щоби усунути перекупнів (Zwischenhändler) як при продажу різних продуктів, так і закупів річей, що служать до власного ужитку хлопа.

Всі ті цілі можна досягнути лише через сполученє більшого числа інтересентів в велику збірну одиницю. Більше число хлопів сполучених в таку одиницю, може бути економічно так сильне, як властитель великої маєлости і користати з всього так, як користує пан. Ті збірні одиниці бувають або приватними товариствами (приватні синдикати — у нас kółka rolnicze), що добиваються цілі власними средствами, або можуть бути заведеннями політичними, що становлять часть державно-адміністраційної машини (офіціальні синдикати). До них мусять належати обовязково всі члени даної класи суспільної. По середині стоять заведення приватні вправді, але допомагані і форитовані державою. Се булиб пів офіціальні синдикати. Відповідно до того, чи партії хочуть досягнути цілі за допомогою заведень приватних, чи політичних, розрізняємо самопомічні або політичні змагання і партії аграрні. Найчастійше суть ті змагання мішані, як напр. наша хлопека радикальна партія. Ми хочемо як дорогою політичною так і дорогою самопомічно добиватися поліпшення долі нашої класи.

Теоретичних праць в тій матерії не ма у нас ніяких. З тої то лише причини, заслуговують на увагу такі проби, як статейка Івана Франка печатана мабуть в 1888 р. в Przegląd-i Społeczni-ім „Galicyska własność ziemska“, програмова стаття пона Січинського посла на сойм красвий, друкована відай торік в „Ділі“ і проєкт до зміни програми радикальної партії, уложений членами національної групи тої же партії і видрукований в „Народі“ з 18. мая 1891. Сей начерк програми заключає всі вичислені мною змагання, проявляючія спорадично в самопомічних і політичних заходах хлопекої класи, і виступаючі в поодиноких програмах різних партій, в проєктах законів деяких правительств європейських. Від тих послідних відрізняєся наша програма тим, що не ма в ній фарисейства, що вона не виходить на Bauernfängerei і на то — ut aliquid fecisse videatur, та що всі її жаданя виводяться консеквентно із

становиска інтересів класи хлопекої, не тратячи при тім з ока інтересів загально національних. Для теперішньої моєї праці, має програма та о стілько теоретичне значенє, що може мені послужити за темат, котрий позволит нашім памяти упорядкувати і удержати загальний погляд на поодинокі а так на око різнородні змагання, о котрих бесіда. З тої то причини уважаю за відповідне подати з неї місця доторкаючія справ входячих в область господарки хлопекої класи

1) „...Обставиною спинаючою розвій нашої господарки рільної є брак відповідного торгу на продукти хлопекої господарки... з причини спиненого розвитку міст і їх продукції — продукції фабричної, за малий торг для продуктів рільних... в браку внутрішніх ринків, мусимо отворити для продуктів рільної господарки, ринки заграничні.

2) „Щоби увільнити продуцентів від страт до посередників-купців,

„держава бере на себе обовязок посередничити між продуцентами і консументами.

3) „Щоби се досягнути, буде партія стреміти до :

„зорганізована Національної торговельної інституції, котрої завданєм і обовязком було би скуповати безпосередно від продуцентів всі ті продукти рільні, котрі мають сталий збит на європейських торгах і виступати на них яко гуртовий продавець.

4) „Коли... ні рада державна, ні сойм краєвий не мають почутя своїх обовязків та зрозуміня потреб суспільности, сталося в нас... що... приватна ініціатива суспільности випередила ті політичні тіла і покликала до життя „Народну Торговлю“. Попиране розвою сеї інституції і помаганє, щоби вона відповіла повисій цілі, буде нашим головним завданєм, на полі самопомічної діяльности економічної

5) „На разі, зяки державна виступить яко одинокий продуцент (по удержавненю ґрунтової посілости), жадаємо щоби :

„більші комплекси державних ґрунтів виарендовувано безземельним хлопам під условем веденя господарки в спосіб відповідний новочасним здобут-

кам рілничої техніки, під надзором та після сказівок держави.

6) „Держава не має поперестати на тих ґрунтах, котрі тепер вже посідає; ми жадаємо, щоби:

„в міру поступу пролетаризації, держава закуповувала що раз більше земель і в повисший спосіб зужитковувала

„Для обучування має в раціональній господарці, жадаємо:

7) „Утворення як найбільше низших агрономічних шкіл.

8) „Установлення вандрівних учителів агрономії.

„Для уможливлення раціональної господарки, жадаємо

9) „Щоби держава закупила своїм коштом рілничі машини, та віддала їх під заряд повітових властей. Ті машини мають бути віддані на ужиток сфедерованим в спілки рілникам за малим винадгородженем в формі самого продукту.

Се буде мати ще ті послідки, що власний інтерес хлопів пхне їх до уєдностайнення продукції і до спільної господарки.

Через поспіх, пропущено в тексті тої програми жадане утворення:

10) „двох палат аграрних в Краківі і у Львові.

Сим палатам малоб бути віддане веденє всіх справ, входячих в обсяг рілної господарки. До їх компетенції належалоб все то, що вчислено в попередних пунктах. Був би се по просту аграрний парламент. Від теперішних палат торговельних і промислових ріжнилибся еще тим, що посідалиб для зреалізованя всіх своїх рішень також власть екекутивну.

„Цілею нашою буде рівнож:

11) „Удержавненє (націоналізація) кредиту.

12) „Скасованє всіх нинішних родів податків, а заведенє на їх місце одного безпосередного прогресивного доходу вого податку.

13) „Виняте з під екекуції суми доходу (ходу, потрібної до повного удержання родини то є запевненє їй мінімум екзистенції).

Підписано: Ів. Гриневецким і В. Будзиновским.

Як пізнійше побачимо, в тім проєкті нашої програми увзгляднені суть в принципі всі змаганя реформ в области хлопської господарки. І то не лиш ті, о котрих чулисьмо перед, але також ті, котрі проявилися по єї оголошеню. Ся програма може нам одже послужити дуже добре за теоретичні рами, в котрих дадуться розмістити поодинокі постулати новочасних аграрних змагань.

VI.

Галицький терен, о скілько він надаєся до студій над упадком селянства, о стілько убогий він в приміри ратункової акції. Ся работа у нас доперва в завязку і поступає дуже ліниво на перед. При тім самі безпосередно заінтересовані, то є хлопи, оказують до неї як найменше заінтересованє, відзначаються найменшою ініціативою.

Наші хлопи не розуміють еще свого економічного положеня, не суть свідомі своїх інтересів. Причин лиха вони не знають. Знають лише одно, те іменно, що з ними дуже а дуже зле, так зле, що „вже гірше бути не може“. Віда будить хлопа з отупіня, він протирає очи, але ворога не бачить, не може зорієнтуватися в тім хаосі новочасного економічного житя. Зовсім природно, що він, не знаючи в чім лихо, не знає, як можна би єго усунути, не берєся до жадної зорганізованої роботи. Що більше — не припускає навіть, що така работа можлива. Колиж біди не в силі перемочи, то треба від неї утізати. І він утікає в Америку, Румунію, або й в Росію, — бо гірше як дома, хіба вже нігде бути не може.

Троха ліпше стоять річи під тим взглядом в польській Галичині. Там зажиточнійші хлопи зачинають вже братися до якоїсь ратункової роботи. Не самі вони однак впали на сей концепт. Думку піддали і верховодять роботою люде, що не належать до класи хлопської.

Роботу тую підпомагають сойм і люде з консервативних кругів суспільности, бо надіються, що в той спосіб зроблять хлопа відпорнійшим на надтягаюче соціалістичне „повітре“.

Вірну характеристику сеї приватної, самопомічної акції, маємо в цілях і роботі досить вже сильної організації „Kółka rolnicze“. Ін-

ститутції ті покликано до життя 18. ноября 1882. Головним їх завданням є: спроваджувати для своїх членів навіз, насінє, машини і т. д. Вони засновують сільські крамниці, де продаються предмети щодняного ужитку хлопна, як напр. мука, крупи, сіль, нафта, солонина, тютюн, полотно, перкаль, ремінь, залізо, голки, нитки і т. п. — а також і місцеві вироби, котрі мають більший збит: як вироби ковальські, боднарські, шевекі, столярські, токарські, сницерські і т. п. — Перекупщик тут усунений, бо інститутції ті суть сполученням самих інтересованих хлопів. (Сезмагане знайшло вираз в нашій програмі — устуні 2, 3 і 9).

Кружків рілньничих було з кінцем 1892 р. 825 в 1.145 громадах, членів 39.460, а дочисливши 6 членів основателів і 316 членів запомагаючих, 39.780.

З кінцем червня 1893 було 871 кружків в 1.193 громадах, з 40.780 членами. Крамниць посідали кружки до 600, з котрих дві вписано в 1891 р. в торговельний реєстр, яко товариство з обмеженою порукою. В 1892 р. виносить оборот в крамницях від 1.000 до 40.000 зр. Власний капітал обертався річно до 80 разів. В 1892 р. спровадили кружки за 14.699 зр. насіння, машин і знарядів. Від часу засновання кружків, набули в той спосіб їх члени насіння і знарядів за 100.514 зр. 10 кр. На власну руку спровадили кружки під кінець 1892 р. штучних навозів за 111.200 зр.

27. ноября 1890 р. ухвалив сойм позичковий фонд на попиранє торговельно-промислової роботи „кружків“ в висоті 15.000 зр. В читальнях „кружків“ є 50.243 книжок, з тих походить від головного заряду 26.669 (15. IV. 1893). До того також часу переведено господарські люстрації в 317 місцевостях, 25 повітів. Що роботу свою розпочинають „кружки“ вести на ширші розміри, доказує факт, що вони розкладають вже спеціальні функції на спеціальні свої органи. Для справ торговельних утворено нову інститутцію „Związek handlowy kółek rolniczych“. Поки що, оперує той Związek в західній Галичині. Він спроваджує товар до центрального складу і продає єго відтак крамницям. Рівночасно скуповує він місцеві вироби. „Кружки“ посідають навіть свій власний публіцистичний орган „Przewodnik“.

Після справоздання з 1893 р. розходитьсє він в 1130 примірниках.

Як росте та інститутція, показує нам статистика єї членів:

в році 1890 було	27.203 членів,
з кінцем р. 1891	„ 34.226 „
з кінцем червня 1893	„ 40.760 „

Що до участі хлопів, то знаємо, що вони єуть:

головами в 249 кружках,
заступниками в 488 „
секретарями в 247 „

Найбільшою народно-торговельною інститутцією є безперечно „Народна Торговля“. Крім центрального магазину у Львові, посідає вона філії в власних складах ще в 10 місцевостях, і 314 крамниць.

Після інвентара репрезентував запас товарів з кінцем 1891 р. вартість 163 705 зр. Сума касового обороту в цілїм інтересі виносила коло 1 мільон зр.

Вороги приватної, а приклонники націоналізованої торгівлі, можуть мати справедливий жалє до людей, в руках котрих спочив провід тої інститутції. В перших літах засновання „Нар. Т.“ була в краю така ситуація, що інститутція та могла дуже легко так закоренитисє по селах, що з часом змонополізувалаб всю народну торгівлю в своїх руках — в руках руского народу. — Можна було довести до того, що всі середні склепи булиб філіями центрального, а всі дрібніші заосмотрювалиб сє товарами з єї складів — одже посередно булиб також нічим іншим, як філіями „Нар. Т.“ Але керманичі тої інститутції не посідали видко торговельних спосібностей. Найліпшим доказом того є слїдуючий факт: Kółka rolnicze, заки стали самі на більшу скалю заосмотрюватися в товар, звернулисє до „Нар. Т.“ Вони хотіли відтам брати товар, як з головного складу. Показалося однак, що товар Н. Торговлі був для них за дорогий. Kółka одержали єго дешевше з іншого жерела. Тепер, хочби Нар. Торговля постараласє навіть о дешевший товар, буде сє за пізно. Związek handlowy повнить вже ту функцію, яку могла б була повнити Нар. Торговля. Коли ще до того Związek усадовитьсє кріпко в Зах. Галичині, розтягне без сумніву свою акцію і на Вєхідну, а тогди загорне Народній Торговлі руский терен. Для того — са-

veant consules! — Керманичі Нар. Торговлі, научені досвідом, повинні тепер поробити кроки, щоби не видерто їй вехідно-галицького терену. Се вимагалоб нового зааярмованя рускої суспільности, та втягнення до акції читалень і товариств просвітних. Щоби не треба боротися з сильнішими вже на всякий случай і що раз кріпшаючими Kółkami і Związkami, мусить Н. Торговля вийти з ними в порозумінє і виторгувати від них руско-галицький терен. Коли того не зробить, буде мусіла за пару літ капітулювати перед Związkiem і марно загине, або — що для хлонської справи, єї головної ціли, на одно вийде — буде мусіла ограничити терен своїх операцій на більші міста.

І ще одну увагу випадає нам зробити Нар. Торговлі. Нашій цілі відцовість вона лише тогди, коли буде троха інакше зорганізована, як тепер. Нар. Торговля повинна бути організацією тих, що в ній товар купують, а евентуально і тих, від котрих вона товар набуває. Доходи, які се товариство придбає, повинні бути лиш так великі, щоби покривали видатки на адміністрацію товариства. Коли ж єуть більші, повинні розділюватися між продуцентів і консументів.

(Далі буде).

В. Будзиновский

ЧЕСКІ РАДИКАЛИ.

В „Народі“ вже були звістки про нові течії у чеській суспільности, котрі довели до витвореня у молодоческім таборі фракції т. з. „поступовців“ (pokrokarů). Оця фракція подекуди нагадує руско-українську радикальну партію, через те, я думаю, їй не зайвим буде познакомитись з нею ближче, придивитись її програмі та пізнати її історію.

Радикальний, чи пак поступовний рух витворився серед чехів досить недавно, а то головнo під впливом близького знаомства з політичним житєм Західної Європи, та з доктринами європейських економістів і соціологів. Ческа молодіж, котру вже не міг вдовольняти пустий, чисто формальний націоналізм, почала, головнo під впливом професора Масарика, критично задивлятись на ческі відносини, на всі „національні святощі“, та згодом стала переробляти свої погляди після взірців, взятих на Заході. Приклонники того критицизму і прихильники західно-європейських ідей, згуртувались довкола місячника „Casopis českého studentstva“, котрий почав виходити у маю 1889 р. Вже у

слідуючім році у перше подибуємо назву „поступова партія“, котру прийняли прихильники того органу. Між тим той орган починає уділяти більше місця справам загальним, не торкаючим безпосередно студентства, а далі пускається й у критику програм двох старіших партій: староческої і молодоческої.

В році 1891 поступові студенти скликають велике віче молодези з нагоди виборів до ради державної. На тім вічу з'являються й відпоручники виконуючого комітету молодоческої партії, др. Еягель і др. Кучера, а молодіж ухвалює резолюцію, котра домагається від молодоческих послів: що б вони зайняли у віденськім парламенті опозиційне становище; щоби розвинули ширшу акцію за здобутєм обновлення чеського державного права; щоби трібували сполучитися з полуднево-словянськими послами тогочасного напрямку; щоби увійшли в зносини з людовою моравською партією; щоби прямували до здобутя загального голосованя для всіх без ріжниць полів, свободи сумління, слова і т. и.; щоби звернули увагу на жаданя робітників що до скороченя часу праці, підвищення платні; щоби дали поміч жінкам у їх еманіпаційних змаганнях і т. и. З того часу поступовці досить часто передкладають молодочехам свої меморанда та жаданя.

В маю 1891 р. у Празі відбувся зїїзд поступової словянської молодіж, про котрий вже було писано у „Народі“, і в котрім взяла участь колеги з Галичини й рускі радикали.

Тим часом поступовці входять в близькі зносини з робітниками, тоб то з робітничкою, а також ремісничкою молодіжю, котра в значній частині годиться з програмою поступовців. Коли у 1892 р. відбувся у Відні другий зїїзд поступової молодіж словянської, програма молоді чеської партії була вже викінчена, а сама партія розвивала дуже енергічну діяльність на полі літератури й публіцистики. Вона почала видавати бібліотеку перекладів всесвітніх творів та діл європейських вчених, а число її органів зросло так, що у 1893 році їх було аж шість, (для студентів „Casopis pokrokového studentstva“, для робітничкої молодіж „Pokrokové listy“, для торговельної молодіж (субектів) „Vestník obchodní omladiny cecoslovanské“, а крім того тиждєвник „Neodvislost“, двотиждєвник „Nove proudy“ та місячник „Rozhledy“.

Несподіваний процес т. з. „Омлядіни“ дуже пошкодив молодіж партії. Її головні проводирі (Гайн, Рашів, Шкаба) опинились у в'язниці, а деякі з її органів були заборонені. Та це їй не вбило, позаяк число прихильників поступової партії було вже чи мале. До неї належали вже не самі студенти, але й люде з інтелігенції, і з посеред робітників, ремісників, навіть селян. Партія сконсолідувалась ще більше і подвоїла енергію, з котрою працювала і перед тим. Тепер на неї звернена увага цілої чеської суспільности, а від дальшого її поступованя буде багато залежати в чеськім політичнім житю.

Коли звернемось до програми поступовців, то по вступі побачимо, що за поступового

чоловіка вважають вони того, хто виступає против влади народу над народом, пола над полом, класи над класом. Кожен народ повинен бути вільним на вні і унутрі — свободним яко цілість, зложена зі свободних одиниць кажуть вони. Поступовці жадають реорганізації Австро-Угорщини на слідуючих основах: 1. Забезпеченє прав кожної народности. 2. Федеративне сполученє країв, з захованєм горожанських вільностей та забезпеченєм прав меншостей. Під зглядом політичним жадають поступовці повної свободи сумління, слова, друку і т. д., загального голосованя без розділу полів, введеня міліції, безплатного судівництва з відвічальністю урядників за всякі порушення законів підчас урядованя; під зглядом культурним хочуть поступовці реформи в сучаснім дусі цілого вихованя, відділення церкви від держави, безплатности та приступности всіх шкіл і для жіноцтва; в соціальнім напрямі поступова партія домагається такої реформи законодавства, при котрій всі економічні справи стояли б під ширшою інгеренцією суспільности. Передусім жадає введеня поступового доходного податку, знесеня податків на всі річі першої потреби, заборони фідеїкомісів, вилученє з екзекуції мінімум істнованя, безплатної лікарської помочі і націоналізації шпиталів, розвій охоронного законодавства для робітників, установленя нормального часу праці, заборони праці дітей і т. д.

Програма поступовців, як бачимо, це сполученє програми молодоческої та соціально-демократичної, що найбільше вплинуло на популярність поступовців серед різних сфер.

Цікаво, як задивляються поступовці на т. з. словянську справу, котра грає велику ролю у чехів, де словянофільство, як от у молодочехів, проявляється в найнесимпатичніших формах чистого православ'я на любови власне до реакційної Москви. Поступовці отверто заявляють, що для них справа словянська це внутрішня і внішня еманіпація пригноблених словянських народів, а словянська солідарність це одно зі средств до єї (слов. справи) розвязаня. Словянська справа це справа забезпеченя істнованя всім словянським народам, котрі пригноблені чи то Німцями, чи то словянами ж (Москалі й Поляки, Поляки й Русини у Галичині). Після поступовців, солідарність словянська може опертись тільки на спільности інтересів, а спільних інтересів не мають цілі народи — тільки поодинокі партії.

Сучасний стан поступової партії представляється з одного боку в дуже користнім, з другого ж в досить плачевнім стані. На вні партія розвивається дуже гарно. Число її прихильників що раз то зростає у всіх сферах, скільки їх органів а також їх вплив найбільшущється. Та на лихо в остатні часи межи поступовцями починає ширитись якась општурністична течія. Хочай програма поступовців зовсім відмінна від програми шовіністів, то б то москвофільських блягерів, як от Грегри та Вапштий, однак провідники поступовців вважають за можливе не тільки йти з ними спільно, але

навіть входити у компроміси. Для партії молоді це річ досить небезпечна і доки поступовці рішучо не виступлять з молодоческого табору, доки не закладуть своєї власної самостійної партії, доти роля їх буде неясною, а подекуди й зовсім неприродною.

Про це ми ще будемо мати нагоду побалакати з читателями „Народа“.

Прага, у падолисті 1894.

Сусід.

Соціалісти і мужики.

Уже від кількох літ даєся зауважити в за-падно-європейських соціалістичних організаціях більший рух в справі перенесеня соціалістичних акцій також між населенє сільське. Обяв сей цілком натуральний, коли зважиться, що занадні соціалісти позискали для себе уже майже увесь робітний нарід по містах, що однак до успішнійшої боротьби за переведенєм своєї програми, особливоже для перенятя політичної влади в свої руки треба їм позискати в загальї більшість поселеня в даній країні. Більшість тую становлять власне селяне-хлібороби, як посідаючи вже невеликі кланки землі, так і цілковито вже безземельні — справдішні сільські пролетарії. На лихо, стан мужицький має досить, заслужену впрочім, славу, що позіставав і позістає віддавна головною опорою для всяких реакційних партій, котрі і тепер ще не тратять надії, що — як се метко висказав Шефле — о твердий мужицький череп розбієся сила соціальної демократії. Не диво затим, що партії соціалістичні, особливо в краях з сильним розвитком економічним, головну свою увагу тепер звернули власне на позисканє для себе тої доси неприступної для них твердині, і що одним з найголовніших предметів їх нарад на всіляких конгресах, як також публичної дискусії у всіх органах робітничких є власне способи агітації між сільським населенєм, як не менше поставленє найвідповіднійшої програми, з котрою моглиби соціалістичні агітатори успішно виступити перед мужиками та взагалі перед сільським пролетаріатом.

Хотя одже до недавна мійський, зорганізований пролетаріят з досить великим легковажнєм відносився до своїх братів від плуга і рала, і особливо між польськими соціалістами давались нераз чути посмішкованя над мужиком, котрий, мовляв, тільки і має в своїй програмі, щоби дійти до „krówkі і obórkі“, — то розвій тих партій, а особливо сильне розширенє їх міжлюдністю мійською вкорі поучили їх, що власне в інтересі їх стремлень, особливо же в інтересі боротьби о власть політичну єсть доконечним посвятити більше ніж доси уваги для ігнорованого доси мужика. І так вже на недавнім конгресі галицької соц. демократії бачилисьмо, що справа мужицька становила одну з найважніших его точок, як се вже в головних чертах ш. читателям „Народа“ й відомо. — Однакож що до сего конгресу зауважати дасться, що

поставленієї точки на його порядок денний, не було ще може так сильно вивикане фактичним розвитком партії, як радше певними іншими взглядами. Що до розвитку цієї партії у нас, треба зауважати, що навіть в більших галицьких містах не розпустила вона ще надто широких корінів, і що до тепер змогла вона довести до більшої і кріпшої організації лише у Львові, Кракові (тут організація далеко кріпша чим у Львові), та ще в пару містах, як Бяла, Новий Сонч, Перемишль та Станіславів. В інших місцевостях, навіть розпочата робота потім звелася ні нащо, а треба і то признати, що вина тут лежить не так в провідниках партії, котрі зі взгляду на обставини галицькі і так аж надто много своєю енергією зділали: як радше в самих фактичних обставинах. З галицьких міст іменно мало котре доси може похвалитись яким таким розвитком промислу, котрий в своїх робітниках достарчає власне головного матеріялу, спосібного до переняття соціалістичних думок.

Коли затим заряд партії поставив на порядку денним львівського конгресу справу мужицку, то було се більше тактичним маневром з огляду на те котрі галицькі партії демократичні, хоч своєю дорогою хотіли також провідники звернути сим увагу своїх товаришів, щоби більше ніж доси займалися питанням мужицким, котре коли не тепер то в четвер станесе для партії вельми актуальним і важним. До остаточних рішень і ухвалення якоїсь програми однак не дійшло і річ станула на сім, що обом краєвим організаційним комітетам (краківському і львівському) поручено випрацювати дотичні предложення і внести їх на слідуючій зїїзді.

Головний референт цієї справи тов. Козакевич уже на сім конгресі предложив свій проєкт; проєкт той однак знайшов в декотрих членах конгресу дуже завзятих противників.

Був він в загальних чертах дуже зближений до програми нашої радикальної партії, як вона, клав головну увагу на громаду, яко на тіло, котре би мало переняти в першій мірі ведення продукції на місце теперішніх, індивідуальних продуцентів.

Виходив він, видимо, з сего заложення, що такий спосіб представлення річі ще найборше буде понятним для мужиків, понеже однак — як сказав головний його противник Дашинський — тхнув він аж надто духом демагогічним, в загальні не був достаточний вигладжений та консеквентно уложений, а що важнійше конгрес не хотів так важної справи рішати без попереднього, належного розслідування і перестудіювання, то лишено окончене рішення аж слідуючому партійному конгресови.

На львівській конгресі був межі іншими присутний також і я, запрошений через заряд соц. дем. партії, яко корреспондент в справі мужицькій. Іменно же було моїм завданням представити конгресови тактику партії радикальної що до агітації межі мужиками, а zarazом звернути його увагу на головні перепони, які соціалістичній пропаганді між мужицтвом стоять на перешкоді.

Що до внесення т. Козакевича, то заявився і я за відповідним його зкодифікованем, при чім однак що до головних основ, іменно же що до прийняття громади за головну операційну одиницю при перенесенню пропаганди соціалістичної між сільське населення, був я тої думки, що і по однорічних або і ще довших порадах і обдумуваннях тяжко, щоби галицькі соц. демократи могли прийти до користніших і практичніших вислідків, ніж як ті, до котрих прийшла наша радикальна партія, і котрих виразом єсть власне наша програма з 1891 р. При сім звернув я увагу зібраних на поступоване французької партії робітничої в сім ділі, особливо же на її програму марсильську і на способи, якими та партія до неї дійшла. (Читателі „Народа“ знають сю квестію докладно зі статей д. Драгоманова).

Коли ж тепер возьмемо в загальні на увагу цілу справу агітації між мужицтвом, і заходи, які в сім ділі роблять всілякі партії робітничі, то побачимо, що справа се ще далеко невияснена і що навіть що до найголовніших точок аграрної програми як не менше і що до самої тактики агітаційної не має ще межі ними, а навіть межі членами в лоні поодиноких партій одноцільності і згоди. — Чи говорити мужикам про всі і найзадушевнійші гадки соціалістів, чи зазнакомлювати їх з всіми і найдалше ідучими точками їх програмів, отсе питання, в окрузі котрого обертаєся вся дискусія, о рішення котрого ведесе головна боротьба на конгресах, нарадах і в соц. прасі. Одні думають, що годі ставати перед мужиком з такими постулатами, котрих він, відповідно до думок, в яких він і цілі покоління його предків вирости — навіть поняти не годен. Тому то і ставляють вони місто колективної власности средств продукційних через суспільність — колективну власність громадську. Другі доходять до таких самих вислідків і так само заявляються проти вияснюванню остаточних принципів соціалізму — однакж виходять тут уже більше зі взглядів тактичних, а іменно, що не треба відстрашувати мужиків, що так горячо привязані до свого клаптика ґрунту, і котрі на всяку згадку колективної власности можуть зараз дрожати о ті свої славетні посілости. На всякий случай практика учит, що вороги соціалізму власне на тім конику найуспішнійше протів него воюють. Протів тих обох поглядів виступають знову ті, що хотілиб іти до цілі простою дорогою, не роблячи ніяких уступств для взглядів тактичних, не входячи в „сідьки“ з власним пересвідченням. — Правда, що в такім разі треба попрощатися із надто скорою побідою соціалістичної думки між масою до тепер так ретроградного мужицтва — але за то після них і побіда буде певніша. Що, відповідно до цілком інших умовин життя робітника мійського а сільського, програма аграрна мусить бути відповідно закрашена, на те годяться обі сторони, — що до максимальних однак постулатів а радше що до агітації за ними, розходяться оба погляди дуже сильно.

Напрям більше опортуністичний, нахилиючись до уступок і маскування, репрезентує безперечно власне робітничу партію французка. Вже на конгресі в Ліоні виготовила вона спеціальну програму для агітації межи дрібними ремісниками, пролетаріатом інтелігентним і т. д. Для агітації між мужицтвом має служити програма марсильська, тепер доповнена на недавнім конгресі в Нанті, котрого ухвали знайдуть читачі на інших місцях нинішнього числа „Народа“. Подібну ціху мала також тогдіна відозва виборча тої партії, запоручаюча між іншим виразно малим посідачам їх власність в разі оконченої побіди соціалістів — ненарушеною.

Що таке „демагогічне“ поступоване, розуміється, мусить мати немало і противників, се річ цілком природна. Особенно недовольні з такого опортунізму соц. демократи німецькі, члени великого народу „Філософів“ і „прінципієн-райтерства“, не годні восхищатись такою тактикою, а затим голосно маніфестують своє невдоволене. — Недавно напав Бебель сильно в берлінським „Vorwärts“ на нантейську програму, а на дорічнім конгресі німецької соц. демократії, що відбувся недавно у Франкфурті над Меном, назвав таку тактику просто „Rauernfängerei“.

Докладніші справоздання про сей конгрес еще не надійшли — відома нам лиш головна резолюція, котрої вирочім головною есенцією єсть се, що програму аграрну треба доперва уложити. В тій цілі і вибрано комісію з 15 членів, котра має сям зайнятися і предложити єй найближшому конгресови, що маєє відбутися на другий рік у Вроцлавю (сли, розуміється, закони виїмкові, на котрі власне заноситься — до сего допустять!). До комісії єї належать межи іншими, дуже добрий знаток мужицких справ Давід, а дальше Вольмар, Бебель, Лібкнехт і інші. На всякий случай треба признати, що німецька соц. демократія забираєє дуже серіозно і основно до діла, і не улягає сумнівови, що скорше, чи пізнійше, найде дорогу і до твердих черепів німецьких мужиків. Доки що, справа єя єсть безперестанно обговорювана в партійній пресі, а новий тижневий орган нім. соц. демократії „Sozialdemokrat“ значну часть свого обєму посвячає мужицкому питанню. Майже в кождім числі обьяснюються закони безпосередно мужицтва а особенно сільських робітників дотикаючі, обговорюються плоди дотеперішної агітації, та підносяться єї похибки. Межи іншими дуже замітна стаття в ч. 36 сего письма, походяча з Познаня, в котрій то провінції від часу заложеня „Gazety Robotniczej“ а дальше і відрубної польської соц. партії агітація зачалася не на жарт. Автор остерігає перед сею головною похибкою дотеперішної агітації, що агітаторами ставали робітники мійські, котрі о обставинах, серед котрих жие мужицтво, не мали і найменшого понятя. Тільки мешканець села — може успішно впливати на мешканців села. В загалі повинно звернутись як найпильнішу увагу на збиране матеріялів, освітлюючих докладно мужицкі відносини, як також на тоє, щоби не так дбати о скорий зріст повер-

ховних прихильників, як радше о тоє, щоби вже позискані тим сильнійше в своїх пересвідченнях уgruntовувались, а затим тим успішнійше могли ділати на своє оточене. Цікаве в тій дописі і то, що автор доходить до деяких дослідів, дуже подібних до поглядів нашого тов. Будзиновського.

Так одже мужицтво і тверда єго голова — се головний предмет, о котрий тепер іде і чим раз завзятійше буде іти боротьба ведена соціалістами всяких відтінєй з партіями реакційними, що доси знаходили у них свою головну опору. Маймо надію, що в сій боротьбі і нашій партії припаде не мала участь.

Др. Кирило Трильовский.

КОНГРЕС ФРАНЦУЗКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ В НАНТІ.

12. конгрес французкої робітничої партії, дуже численно репрезентований через своїх делегатів, відбувся в Нанті в днях від 14. до 17. сентября с. р.

На дневнім порядку, окрім інших kwestій, були слідуючі точки: 1) Мужика власність і економічний розвій. 2) Рільнича криза і зарадчі средства, проєктовані через капіталістичні уряди. 3) Зміна і доповнене марсильської програми партії для рільничих відносин.

Як виходить зі справоздань, конгрес займаєє головно аграрними справами і постановив слідуючі ухвали:

1) Радикальна зміна податкової системи заведене прогресивного податку. 2) Свобідне право полюваня і риболовства. 3) Знесенє привілеїв стрілецьких. Охоронні средства протів нищення звірини і риб. 4) Знесенє уставничої процентової стопи. 5) Знижене залізничних тариф для рільних продуктів. 6) Винагорода резервістів за час войскових вправ. 7) Безплатна лікарська поміч і безплатні ліки. 8) Публичні роботи в цілі піднесеня рільництва, як на пр. штучні іррігації ітд.

На особлившу увагу заслугоють мотиви, уміщені на вступі до повисної програми. Ось вони:

„Зваживши, що — після партійної програми — продуценти лиш у такій мірі будуть свободні, в якій вони дістануть посіданє продукційних средств; зваживши, що хоч у промислі знаряди продукції осягнули вже таку степень капіталістичної концентрації, що вони можуть уже вернутися до продуцентів лишень яко колективна або взагалі суспільна власність, то однако в рільництві — принайменше у Франції — так річі не стоять, але противно средства продукційні, то є земля, знаходяться по більшій части як індивідуальна власність в посіданю продуцента; зваживши, що хоч сей стан річей, витворений через мужицку ґрунтову власність, конечно засуджений на загладу, то однакож не є завданем соціалізму приспішувати

се, бо не прямує він до розділу межі власністю і працею, але противно до сполучення їх через то, що розділ такий потягає за собою нужду і порабощене робітників, котрі стають пролетаріями; зваживши, що если соціалізм має на цілі відобрати земські майна (так само як копальні, залізні колії, фабрики ітд.) властителям, котрі не працюють і віддати їх рілничому пролетарієви яко колективну або суспільну власність, то також має він на цілі боронити дрібного властителя, оброблюючого свій кусяньє ґрунту, перед фіскалізмом, індустрією, капіталом і магнатерією землею; зваживши, що до працюючих продуцентів треба зачислити політкомців і спільників, котрі обробляють чужу землю і коли навіть використовують денних зарібників — то суть змушені до сего через використання, якого самі падуть жертвою; зваживши, що увільненє праці суспільности може наступити лишень через сполученє міських і сільських робітників в одну велику політичну партію, котра би взяла в свої руки управу державою і законодавство,

ухвалює конгрес:

Робітнича партія, в суперечности до анархістів, не ожидає переімени соціалічних відносин від збільшеня нужди і бідности і для того приймає аграрну програму, котрої цілею єсть сполучити всі складники рілничої продукції, всіх робітників, з котрих кождий в свій спосіб вирабляє якусь вартість на національній землі, до спільної борби против спільного ворога, ґрунтового капіталізму“.

Подав Ол. Мартович.

Професор Омелян Огоновский.

Дня 28. октябрі умер у Львові досить несподівано професор руско-української мови і літератури на львівській університеті, др Омелян Огоновский Покійний, уроджений 8. авг. 1833 р. в Григоріві був сином священника і скінчивши гімназію у Львові вступив і сам до духовної семінарії та кінчив студії теологічні. Обік них займався також філологією класичною і студіями над рускою мовою і 1863 зістав учителем для язиків класичних при академічній гімназії у Львові Одержавши в р 1865 степень доктора філософії він габілітувався на доцента рускої мови на університеті львівській, зістав в р. 1868 по спенсіонованю Головацького суспендом катедри мови і літератури рускої, а 1870 р. іменованний був професором для того предмету. В р. 1877 був він деканом філософичного відділу, та від того часу не займав уже більше ніяких університетських гідностей, хоч далеко молодші від него бували деканами і ректорами.

Рівночасно з сею ученою кар'єрою йшла его праця літературна і наукова і его діяльність в руских товариствах. На полі літературнім виступив він у перше в р. 1860, помістивши в виданій Дідицьким „Зорі Галицькій“ як альбумі невеличку поемку „Кресть“. В р. 1864 его віршованим прологом заінавгуроване було перше пред-

ставленє руского театру у Львові. В 60-тих роках покійний не відіграв видної ролі в партійній і газетярській боротьбі, яка тоді йшла між Русинами; він видимо сприяв сторонництву народному а властиво тому его правому крилу, яке репрезентував пок. Качала, та держав себе так осторожно, що й стара партія могла по троха вважати его за свого. Тож не дивно, що коли ставши професором університетским покійний рішучо і недвозначно станув по стороні „молодих“, т. є. признав відрубність і самостійність руско-української мови і літератури, старі дуже олютилися, почали вважати его за відступника, агітували против него всякими способами і в кінці пустили в курс поголоску, що він робить і голосить се для кар'єри, держачись сказівок тодішнього намістника гр. Голуховського та професора і перекинчика з Русинів Євзебія Черкавського. Кілько було правди в тих поголосках, котрими нераз публічно цвіркали в очи покійному органі старої партії і котрі ті органи вважали потрібним відіграти навіть над его свіжою могилою, ми не можемо сконтролювати. Та знаючи сцільну і непохитну вдачу покійника, его крайнє дразливе оберіганє своєї самостійности і его нелюбів до своїх польських товаришів по університету, нелюбів, котра доходила аж до того, що він через кільканадцять літ не жадав закуповуваня і спроваджуваня для університетської бібліотеки ніяких книжок зі свого власного фаху, щоб тільки не мусіти когось о щось просити, — ми можемо догадуватись, що в тих поголосках не ма ніякої правди.

Ставши професором університету покійний не ограничувався на свою педагогічну діяльність. Від тої хвили починаєсь довгий ряд его праць літературних і наукових, котрі по части були переробками его університетських лекцій (поясненя поодиноких творів Шевченка, друковані в „Правді“, видане „Слова о полку Игореві“), або стояли з ними в безпосереднім звязку (Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache), або в кінці були впливом его діяльности в товариствах руских. Належачи до основателів „Просвіти“ пок. написав для сего товариства ряд популярних книжочок (Житє Бориса і Гліба, Житє Т. Шевченка, Житє Шашкевича, Повістки для народа, Житє св Пантелеймона) Рівночасно, належачи до комісії для укладаня руских підручників шкільних, зладив деякі книжки для гімназій, із котрих найважнійші були Хрестоматія староруска і Граматика руского язика. Его Хрестоматія староруска настала на місце старої Хрестоматії Головацького, уложеної в „обединительній“ дусі (між візирями „южноруского“ письменства були там нпр. деякі великорускі білії!) і становила значний прогрес супроти неї; особливо цінною була долучена до неї граматика старорускої мови, перша, хоч, звісно, далеко недостаточна проба того рода (досить буде сказати, що „середноруску“ мову писателів XVI—XVIII в. там зовсім лишено на боці і в загалі не дано ніякого понятя про історичний розвій южнорускої літературної мови).

Менше щасливий був покійник зі своєю граматикою сучасного руско-укр. язика для гімназій. Відбивши-ся за довгий час свого університетського життя від практики гімназійного вчителя і задержавши в своїй

граматиці застарілу методу писовні етимологічної він не міг вдоволити нових потреб. Першу редакцію его граматики в наслідок острій рецензії проф. Партицького відкинула рада шкільна, а хоча по доконанню поправок другу редакцію й видрукувано і одобрено для гімназій, то вже по кількох літах скасовано єї і заведено нову граматику проф. Стоцького і Гартнера, основану на сістемі фонетичній і уложену в дусі здобутків сучасної лінгвістики європейської

Про популярні праці пок. Огоновського не багато можна сказати. Найліпша з них — Житє Пашкевича — є найменше популярна, хоча без сумніву пожиточна і зроблена совістно. Прочі не вибігли по над пересічний рівень галицьких популярних брошур, а деякі, як нпр про Пантелеймона, може через сам добір теми, виявили тенденції прямо некультурні. Вина тут не паде на пок професора, бо таких тенденцій у него певно не було; вони накиснені були на него добором теми, котрий своєю чергою вплив з невеличкого непорозуміння. На однім загальнім зборі Просвіти піднесений був пок. о. Гнатом Рожанським, щирим народолюбцем, чоловіком світлим і поступовим, внесок, щоб „Просвіта“ подавала в своїх виданнях житя святих, звісно, такі, деби показувало приміри високих ідеальних змагань, горячого чутя, посвячення себе для загалу і для ідеї і т. п. Впливом сего внеску і була нещаслива книжочка про Пантелеймона, чудовного лікаря, котрий, як сказано там лічив не простими ліками, а самим покладенем рук і молитвою, т. є. більше менше так само, як наші знахорі та шептухи. Для чого пок. Огоновський, сповнюючи ухвалу загального збору, вибрав як раз те житє — не звісно. Може бути, що хотів показати небезпеку такої ухвали, показати, що в тих старих житях дуже легко наскочити на речі зовсім непридатні для сучасної популярної літератури. Я дуже склонююсь вірити, що власне такий був намір пок. Огоновського; принаймї власне сю ціль він осягнув сею брошурою, бо пізніші збори вже не домагалися більше подібних праць.

В р. 1882 доволі несподівано для всіх, хто его знав, проф. Огоновський виступив яко автор драматичний. Хоча писав колись вірші і повістки, то про те покійник не мав ані крихти поетичного таланту, не мав дару індивідуалізації і характеристики. Та про те, дякуючи вбожеству нашого театрального репертуару, драми его „Федько Острожекий“ і „Гальшка Острожека“ держалися досить довго на сцені. Фактура сценічна тих творів доволі примітивна, рисунок характерів грубий і наївний, без індивідуалізації, без теплого чутя, без психологічного поглиблення. Тло історичне не вистудіоване до тої міри, що нпр. в „Гальшці“ православний чернець, держачи приватні лекції з молоденькою Гальшкою, читає їїї апокріфічний, т. є. заборонений церквою твір — сказаніє о Соломоні і Китоврасі, і ще до того твір, де про жінок говорить з великою погордою і цинізмом. Та про те покійний уважав свої драми дуже цінними набутками нашої сцени і літератури, а коли пок Барвінський по першій представлєнню „Федька Острожекого“ висказав про сю драму в „Ділі“ дуже скромно і умірковано деякі

критичні уваги, особливо що до мелодраматичного представлення „чорного характеру“ драми, зрадника Митька Зубревицького, то пок. Огоновський здивавши на Бєсїді Барвінського мав до него сказати прилюдно: „Ваша рецензія доказує, що у нас на Русі і тепер ще не перевелися Митьки Зубревицькі“. Впрочім треба признати, що „Гальшка Острожека“ стоїть значно вище від „Федька Острожекого“, котрого сам автор описля не вважав придатним до друку.

Від р. 1877 аж до самої смерті був пок. головою „Просвіти“ і яко такий одним із головних репрезентантів народного сторонництва. Яко голова „Просвіти“ має покійний безперечно величезні заслуги Совістний і точний в сповнюваню своїх обовязків невтомимо робучий і в тім згляді справді феномен між Русинами, скромний в товаристві, толерантний для всякої чужої думки, тактовний в поступуваню зарівно з висшими як і з низшими, рішучий і смілий, коли ходило о загальні інтереси, він високо поставив повагу „Просвіти“ на вні, запровадив лад і точність у внутрішній організації, не цурався ніякої праці чи то адміністраційної чи літературної і можна сміло сказати, що ані одна книжочка „Просвіти“, крім стисло фахових агрономічних, не вийшла в світ, поки він не прочитав єї в рукописі, а що таке прочитанє рідко коли обійшлося без многих поправок під зглядом мови і річи самої, се вже розумієся само собою. Всі члени „Просвіти“, що бували на загальних зборах того товариства, певно памятають і ніколи не забудуть его промови, котрими він рік-річно отворяв загальні збори. В добрих чи злих обєтавинах товариства він усе говорив спокійно і бодро, все заохочував до праці, до витрєвалости, до науки, все зазначував самостійність, славу минувшїсть і культурну спосібність нашого народа. Промови ті, уложені его характерним цвітїстим стилем, виголошувані его мягким голосом з наглим і немотівованим скоками о терцу або квінту в гору і в низ, хоч не ентузіазмували слухачів, то все таки свідчили про щире серце, горяче чутє, правий характер і чесні та народолюбні думки бєсїдника. В остатніх роках він кілька разів мав намір зречися уряду голови „Просвіти“, чуючи, що сей уряд причиняє єму чим раз більше праці, та він завжди улягав просьбам зборів, щоб ще рік стояв на тім почеснім місці, і хоч нерадо улягав, то все таки титулярним, мальєваним головою не був ніколи, номимо численних праць і частих слабостів, а дуже часто своєю точністю і робучістю в справах товариства заветиджував молодших, здорових і в десятій часті так не занятих іншими роботами членів.

Як доказ его цівільної відваги і смілости, коли ходило о справи загальні, годиться навести его поїїздку до Відня в р. 1884 на чолі депутації, що вибрана вічем Русинів львівських і околїчних мала завезти до цїсєря і до верховодів правительства протест Русинів проти реформи Василіян Бєзїтами. Пок. Огоновський був одним священиком, що взяв участь в тій депутації, хоч знав, що реформа ухвалєна була Римом за згодою митрополїта С. Сембратовича. Звісно, депутація єя не спинила справи реформи і ми не знаємо, чи поїїздка з нею

стягла на пок. Огоновського які небудь строгости з боку митрополита, та все таки поїздка та робить ему честь як патріоту, котрий не завагувався сповнити ухвали віча, суперечні з інтенціями і інтересами его звершників — духовних єрархів. Що правда, ефект тої поїздки закаламучений був іншим не зовсім достойним фактом. Хоча в депутації були члени обох лартій, скористали депутати народовці з нагоди свого побуту у Відні, щоби на власну руку, потай своїх товаришів москвофілів предложити високим властям меморіал в справі уживання народної мови в видаванім урядом „Дневнику законів державних“. Прінципально против такого домагання не можна б мати нічого, та на ділі вийшло так, що меморіал народовців вийшов похорий на донос, на удар звернений безпосередно на особу дотеперішного переводчика законів державних, старенького Івана Головацького. Віденські шефи секційні, в котрих руках опинився сей меморіал, зараз відчувли его нетактовність. Не тільки що справа ся лишилась не полагоджена і доси, бо й доси Ів. Головацький є на тім самім становищі урядового переводчика законів державних у Відні, але надто з канцелярій міністеріальних ціла історія дісталася до москвофільських газет і причинила народовцям, а спеціально пок Огоновському чи мало прикрих хвиль за те, що власне він ходив з тим меморіалом і вручив его кому слідувало чи радше не слідувало. Певна річ, і тут ані на хвилю не може бути мови о тім, щоби пок. Огоновський робив се з якоїсь приватної злости або в користюлюбній цілі; навів від закиду партійної зайізлости, котра не перебирає в способах, щоб тільки допекти противникови мусимо признати его свобідним. Він був і тут тільки виконавцем ухвал своєї партії, котра перед відїздом депутації признала внесенє такого меморіалу потрібним для цілей партійних і навіть, здається, зрадагувала сама его текст. Пок Огоновський зробив і тим разом із себе жертву і то ще далеко більшу, ніж загалом йїдучи з сею депутацією до Відня, бо сим разом жертвував свою гідність професора університету і мужа науки. Коли який закид можна би против него піднести з сеї причини, то хіба той, що в тій хвилі не зумів звестися по пад свою партію, не зумів в імя власної гідности запротестувати против ухвали, котра вклала на него такий обовязок. Та звїсно, закид сей такий, що дуже мало людей, найшовшихся в такім положіню, здужали б его оминати.

Се був трохи чи не остатній виступ проф. Огоновського на ширшій політичній полі. Від тоді він весь віддався своїй праці науковій і праці в „Просвіті“. К чести его треба сказати, що в оргїях так званої „нової ери“ він не брав ніякої прямої участі. Сама прінципальна основа „нової ери“ — дожджанє ласки панскої чи цїсарскої — перечила тим думкам, котрі він рішучо і ненастанно виголошував у „Просвіті“ — думкам про самостійність, розвій і самопоміч народу руского. Мабуть за для того новоєрські політики й лишили его на боці, ведучи свою акцію. Якими очима дивився покійник на той розгартїаш у народній партії, котрий почався з упадком „нової ери“ і з інавгурацією „нового курсу“ — сего

не знаємо, та певна річ, що для его патріотичного чуття се мусів бути важкий удар.

(Далі буде).

Ів. Франко.

ЖИТЕ І СЛОВО, книжка VI. за ноябрь і декабрь. Зміст: Із чужих квітників: Із Віктора Гюґо III—VI. Із Рамшева I—X, перекл. П. Граб. Із Теннізова, Св Симеон Стовпник. Із Ленау I, II, перекл. У. Кравченко. Дневник В. Навроцького. Із уст народа. А. Пісні VI. Кошут і Кошутська війна. Б. Легенди NN. 20—24. Д. Міти і вірування N. 1—12. Казка про задоволеного чоловіка В. Щурата. Основи суспільности, повість Ів. Франка. Пісня про Ролянда, перекл. В. Щурата. Статя про „Пісню про Ролянда“ Гастона Парі. Притча про чотири перстені Лесі Українки. — Літературні стремління гал. Русинів, Ів. Заневича V. Старі хартії вільности М. Драгоманова. Будда і Буддизм Л. Фера. Нові книжки.

Редакція оповіщає:

„Жите і Слово“ в р 1895 виходити буде в такім самім форматі і обемі, що й доси. Крім праць розпочатих у першій річнику посїдає редакція богатий матеріал етнографічний і історично-літературний, котрий міг би вистарчити на мноґо літ. Між іншим у перших книжках слїдуючого року поміщені будуть незвісні доси листи Федьковича, Осипа Левіцького, В. Навроцького і другі нові матеріали до історії нашого народнього відродження перед 1848 р., до їст. 1846 р. і т. і. Передплата лишає ся та сама, що й доси тільки для Росії ми найшли можливим установити передплату не 12, як доси, але 10 рублів річно. Ціна поодинокі книжки для Росії лишає ся 2 рублі.

Ново прибуваючі передплатники можуть набути ще перший річник за 5 гульд брошурований а 6 г. оправлений (оба томи враз). На пересилку треба особіно долучити 25 кр.

Екземпляри висилають ся тільки за гроші. Реклямації незаплатених номерів не будуть узгляднені.

Всіх, котрі доси зволили підпірати наше виданє передплатою, працями та присилкою матеріалів, просимо, щоб не забували про нас і далі, а особливо, щоб приєднували нам нових пренумерантів. Кінчачи перший рік видання з значним дефіцитом ми тільки в надїї на численнішу ніж доси передплату зважуємо ся видавати „Жите і Слово“ ще рік, уважаючи се потрібним для нашої науки і літератури. Надїємось, що й публіка признає сю потребу і оцінить наші змагання.

„Жите і Слово“ виходить 10-аркушовими книжками раз на 2 місяці. Передплата виносить в Австрії 5 гульд, у Росії 10 рублів. Ціна поодинокі книжки з пересилкою 1 гульд. (2 рублі).

Адрес редакції і адміністрації: Львів, ул. Глубока 7.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів.

НАРОД

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.
(Oesterreich Gal-
izien, Lemberg, ul.
Sokola 1.)

руско-українська радикальна часопись.

Вари воду, вода буде.

Справа зміни ординації виборчої в Австрії походить на ту ненагодовану дитину, котрої не втишиш ніякими забавками. Надармо деякі консерватисти стараються вмовити в народ і в себе, що так як є, є найліпше і що ніякої зміни не потрібно. На дармо урядова коаліція старалася якийсь час зацитькувати загальну опінію обіцянками, що ось-ось зміна буде, зміна підготовлюється, що треба виждати, підготувати статистичний матеріал і тим подібне. Показалося, що рік минув і для підготовки зміни нічого нісенького не зроблено, так що прийшло прямо імпровізувати проєкт зміни, звісно, проєкт не такий, якого жадає загальна людність, а такий, *ut quidquid fecisse videatur*, щоб і вовк був ситий і коза ціла. Хто вже там у бюрах міністеріяльних був такий добрий імпровізатор, того не знаємо, досить, що не довго треба було чекати, щоби тоту бюрократичну імпровізацію охрестили своїм іменем два шляхетні Поляки, а то для гармонії красок один „демократ“ Рутовський, а другий демофоб гр. Стадніцький, для котрого хлоп ще й доси не перестав бути бидлом. Оті *par nobile fratrum* узяли в свої руки безіменну бюрократичну імпровізацію і підправивши, т. є. пообщипувавши її там, де вона їм видавалася ще занадто ліберальною і демократичною, видали її за свій, польський внесок. Звісно, правительство не дуже ушраєся при своїм концентрі і готово пристати на редакцію польську, котра для него ще більше на руку, ніж його власна.

Ось переклад сего премудрого виплоду польсько-бюрократичних реформаторів:

I. Закон з дня яко додаткова постанова до закону з д. 2. цвітня 1873. Вістник зак. держ. ч. 40 о репрезентації держави.

За згодою обох палат державної ради признаю відповідним розпорядити отее:

Арт. 1. До числа 353 послів установленого законом з 2. цвітня 1873 р. додається 43 послы пятої курії виборчої, а власне 10 з Чех, 1 з Дальмації, 10 із Галичини, 4 з Долішньої Австрії, 1 з Горішньої Австрії, 2 із Стирії, 1 із Корутанії, 1 із Країни, 1 із Буковини, 4 із Моравії, 1 із Шлезка, 2 із Тіроля, 1 із Форарльберга, 1 із Істрії, 1 із Гориції, 1 із Трієсту. Право голосовання в тій курії виборчій установлене буде ординацією виборчою ради державної. Із послів мають бути вибрані безпосередно: 3 в Долішній Австрії, 3 в Чехах, 2 в Галичині, 2 в Моравії, 1 в Стирії. Всі прочі послы сеї курії будуть вибрані посередно через виборців. Поділ округів виборчих і постанови о регуляміні виборчим подані будуть в регуляміні ординації виборчої ради державної. Краєвому законодавству полишається завести безпосередні вибори і в тих округах, в котрих отсей закон заводить вибори посередні.

Арт. 2. Сей закон входить в жите враз із законом доповняючим ординацію виборчу в 6 місяців по опублікованню.

II. Закон о доповненню, згідно о зміні ординації виборчої.

Арт. 1. Для вибору послів з нової курії виборчої встановленої нинішнім законом, будуть утворені безпосередні і посе-

редні округи виборчі. Вони можуть бути утворені з окремих більших міст, або з міст ураз із околицею, або в кінці з групи міст із різних судових округів. Також цілі провінції можуть становити один виборчий округ. Управлені до голосовання будуть ділитися на менші круги виборчі. Кожен округ виборчий має своє місце вибору. Управлені до голосовання в округах з посереднім вибором, вибирають виборців у кожній місцевості. Кожда громада виборчого округу повинна на 500 мешканців вибирати одного виборця. Позіставше число, що випадає з поділу через 500, має такі самі права, як група 500 правиборців. Громади, в котрих є менше як 500 мешканців, вибирають одного виборця. Вибір послів із сеї курії відбувається по виборах із курії сільських громад. Виборці одного виборчого округу вибирають разом в певнім докладно означенім місці. Результати виборів даного виборчого округу в головнім місці виборів зведені в купу, дають результат вибору.

Арт. 2. Право голосовання в тій курії виборчій має кожен самостійний горожанин австрійської монархії мужеского полу, котрий скінчив 24 літ життя і не є позбавлений права виборчого згідно з §. 20 орд. виб. з д. 2. цвітня 1873 р., коли надто той горожанин що найменше 6 місяців перед днем росписання виборів постійно пробував у данім окрузі виборчим і котрий нарешті або:

а) принаймі на рік перед розписанєм виборів повинен був платити безпосередний податок від реальності або промислового підприємства, або

б) бодай на рік перед розписанєм вибору був іменований або вибраний на урядника повітового, громадського чи загальном публичного, або є урядником державним, краєвим чи громадським, або в кінці є урядником приватним.

Арт. 3. Управненим до вибору є всякий, хто з добрим поступом скінчив публ. гімназію або вчительську семінарію, хто мав привілеگیю однорочної служби військової, хто з добрим поступом скінчив школи торговельні або яку небудь школу вишу від школи народної, хто в більшім місті, що вибирає посла з курії міської, платить річного чиншу що найменше 100 г., а в меншім місті що найменше 50 г., а

в кінці всякий робітник мужчина, хто бодай від двох літ належить до робітничкої каси хорих".

Судячи з кінцевих уступів, проєкт сей досить ліберальний, бо значно розширює право виборче. Та всю вартість відбирає ему початок. Бо яка ціль усіх змагань до реформи виборчої? Ніхто не плаче над тим, що послів за мало, а всі жалуються, що сам спосіб виборів є хибний і несправедливий, що права між куріями розділені дуже не однаково, що розчинені ворота корупції та майоризації. А чи сим усім лихам запобігає новий проєкт? Ані крихітки, але противно, ще побільшує хаос, запроваджуючи дивоглядну мішанину виборів безпосередніх з посередніми, дивоглядний поділ округів виборчих, раз обмежених на одну місцевість, то знов розкинутих по широкім просторі, і дивоглядний поділ компетенції, полишаючи дещо до порішення соймам краєвим, що властиво належить до ради державної. Одним словом, проєкт сей є хіба тільки знаменитою ілюстрацією тої хаотичности поглядів, тої безпринципности породженої опортунізмом а спокошеної зі спокійного сну демонстраціями робітничкими, що тепер панує в кругах посольських і урядових. Щоб такий проєкт був прийнятий, до сего ченьже навіть в Австрії не прийде.

Ів. Фр.

DECLARATION*)

Réponse des étudiants russes aux leur collegues de Paris.

Les rapports entre le pouvoir et la meilleure partie pensante de la société sont en Russie tout différents de ceux que l'on se pourrait figurer d'après les expressions de la sympathie dont les gazettes russes sont pleines. Elles n'oseraient agir autrement, car ce serait pour eux la fin de leur existence. Il y a des gens en Europe qui ne jugeant que d'après les articles de notre presse effrayée et les déclarations

*) Авторы отсєї заяви прислали нам єї для опубликования у „Народі“ є просьбою, передати єї головно ще й у берлінський „Vorwärts“ і паризьку „La Petite République“. Подаємо ту заяву в оригіналі французьким і в перекладі українським.

Ред.

de quelques représentants officiels se sont formé une opinion tout-à-fait fausse des rapports entre l'empereur et la société russe. En se figurant ces rapports comme idéales et partenelles, ces gens croient que notre douleur est vraiment grande. Mais y a-t-il vraiment des motifs pour supposer qu'une harmonie entre l'absolutisme despotique et la société pensante avide de la vie politique pourrait trouver place? — Nous, étudiants russes, déclarons par cette lettre que la mort d'Alexandre III n'est pour la Russie que l'espoir de la délivrance du régime despotique, sous lequel elle expire depuis si longtemps. — Les famines chroniques qui se sont achevées par les années mémorables de 1891 et 1892 et qui surpassent dans leurs dimensions et conséquences les famines des temps de Louis XIV, le choléra qui s'est si largement répandue dans les masses épuisées des famines et de misère, les bannissements incessants ayant pour leur conséquence la perte de meilleures forces de la société pensante, suppressions des réformes libérales d'Alexandre II, le renforcement de l'administration en dommage de faibles embryons de l'autonomie des villes et de zemstvo, l'oppression incessante de la jeunesse étudiante qui s'est manifestée si brillamment par l'Ucaze pour les Universités de l'année 1884, abolition de la moindre liberté de la presse et toute une série des restrictions augmentant les abus des employés du czar — tels sont les résultats des soins paternels d'Alexandre III — le Pacifique.

La paix guerrière qui apporta à l'Europe plus de misère que ne le ferait toute guerre sanglante; la paix dont les conséquences bien-faisantes font tant souffrir les classes inférieures, les tendances réactionnaires dominant à présent dans la politique de tous les Etats d'Europe, qui se sont liés sous l'égide du czar russe contre le fantôme menaçant de la révolution sociale doivent pour la plupart leur existence à la politique extérieure d'Alexandre III.

Et c'est pour ces faits vertueux que l'histoire contemporaine l'a nommé Pacificateur. Le régime d'Alexandre III a réussi à effrayer et opprimer tous les éléments vils de la société.

Nous espérons qu'avec l'avènement au trône de Nicolas II les rapports entre nous et le pouvoir seront moins faux et que toutes les informations des étudiants de France concernant notre vie et leur sympathie envers nos douleurs ne paraîtront désormais si profondément ironiques.

Sans doute il y a aussi parmi les étudiants russes des gens qui, paraît-il, sont très attristés par la mort d'Alexandre III; ces gens-là tâchent l'exprimer en prenant part dans les funérailles par une souscription pour la guirlande, en chantant le requiem (ce qu'a fait le chœur des étudiants de Charcov) etc. etc. Mais pour chacun des russes intelligent ces motifs de cette expression de douleur sont trop clairs. D'une part la pression administrative en est cause, de l'autre — le désir des ces messieurs d'attirer vers eux l'attention des gendarmes puissant par cette expression publique de leurs sentiments loyales et de se former par cela une carrière rapide. Avec des gens pareils nous, la part non la moindre des étudiants n'avons rien de commun et pour leur indifférentisme social, nous ne pouvons sentir rien autre que le mépris le plus profond.

Les gazettes de toutes tendances qui partagent nos opinions voudront bien insérer cette déclaration.

Russie 1 Novembre.

Etudiants de Russie.

ЗАЯВА.

Відповідь російських студентів товаришам у Парижі.

Відносини між правительством і ліпшою частиною думаючої суспільности у Росії зовсім різняться від тих, які б можна собі уявити, після виразів симпатії, котрими переповнені російські газети. Вони не зважились би поступати інакше, бо се для них був би кінець існування. Є люди в Європі, котрі судять про нас тільки по статтям нашої стероризованої преси і по заявам деяких офіціальних представителів і виробили собі думку наскрізь хибну про відносини між царем і російською суспільністю. Представляючи собі ті відносини ідеальними і батьківськими, ці люди думають, що наш жаль справді великий. Та чи ж є причини, щоб можна допускати, що можлива гармонія між абсолютним деспотизмом і думаючою суспільністю, котра бажає політичного життя?

Ми, російські студенти, заявляємо отсим листом, що смерть Александра III не є для Росії нічим инчим, як тільки надією на свободу від деспотичного правління, під котрим вона стогне так довгий час. Хронічні голоди, що лютилися в памятні роки 1891—1892 і своїм розміром та своїми наслідками перевищують

голодні роки часів Людовіка XIV, холера, що розвернулася так широко поміж масами, ослабленими голодом і нуждою, ненастанні висилки, котрих наслідком була утрата найліпших сил думаючої суспільності, гноблене ліберальних реформ Александра II, скріплене адміністрації зі шкодою слабих зачатків автономії городської та земської, ненастанне гноблене вчачоїся молодіжї, що проявилось так ярко „указомъ о университетахъ“ з р. 1884, звічене і найменшої свободи пресси і цілий ряд обмежень, що вбільшували надужитя царських чиновників — отсе здобутки батьківських старань Александра III „Миротворця“.

Оружний супокій, що причинив Европі тільки лиха, скільки не зробила би навіть кривава війна; супокій, котрого добродійні наслідки так болюче даються чути низчим верствам; реакційні змагання, що панують тепер у політиці всіх європейських держав, котрі під проводом російського царя сполучилися протів грізного привида соціальної революції — отсе все треба в значній частині завдячити заграничній політиці Александра III.

І за для сих то добродійних учинків сучасна історія назвала єго миротворцем. Правління Александра III дійшло до того, що налякало всі живі елементи суспільності.

Надіємось, що з настанєм Николая II на престол відносини між нами і правительством будуть менче фальшиві, і що всі відомости французких студентів, що доторкаються нашого життя і їх сімнатій зглядом нашого жалю, не будуть на будуще похожі на таку глибоку іронію. Без сумніву, і між російськими студентами є люде, котрі, здаєся, дуже засумувалися смертю Александра III; вони то й поспішаються виразити се своєю участю в похоронах, збираючи складки на вінок, співаючи „Со святыми“ (як се вчинив студентський хор у Харькові) і т. д. і т. д. Але для всякого образованого Росіянина, мотиви сего виразу жалю аж надто ясні. З одного боку, причиною їх є натиск адміністрації, а з другого бажанє тих панів, звернути на себе увагу всемогучих жандармів сим публичним показом свого лояльного почуття, і таким способом зробити собі швидко карєру. С подібними людьми ми, не менча частина студентів, не маємо нічого спільного, а для їх соціального індеферентизму не маємо нічого, крім найглибшої погорди.

Всі часописи всяких відтінків, що прихи-

ляються до наших думок, зволять ласкаво оповістити отсю заяву.

Росія 1 ноября.

Російські студенти.

Хлопска посілість в Галичині

і новочасні суспільно-реформаторські змагання.

(Далі).

Ніяк не можемо згодитися на се, щоби цілею товариства було вишрубувати доходи до як найбільшої висоти, та щоби вони в формі дивіденд, потопали в карманах грошевих капіталістів, що свої гроші улюкували в касі „товариства“. В посліднім случаю улєкшувалоб Товариство движимому капіталови здирати як продуцентів так і консументів.

Шпекулянт жид, не могучи вже безпосередно експлуатувати хлопа, улюкує гроші в книжці „Товариства“ і буде за єго посередництвом — без труда і клопота здирав нарід дальше як і до тепер здирав — з тою різницею тільки, що давнійше мусів сам промишляти і трудитися, а тепер дістане вже „опихавє“, бо за него потрудиться Нар. Торговля. Коли головною цілею Товариства буде добувати властителям движимого капіталу як найбільших дивіденд — а воно до того іде — буде мати Нар. Торговля в нас такого ворога, як всяка інша визискуюча інституція капіталістична. Будемо з тою „національною“ лихвою так боротися, як боремося з пейсатою. А коли б Товариство мимо того закоренилося у нас, і стало значнішою економічною інституцією, та ше може захопило на правду цілу нашу торговлю, будемо перти до того, щоби єго удержавнено так, як всякий інший приватний капітал.

Про інші народно-торговельні спілки, як нпр. Народний Базар в Лятачи (від р. 1890), Спілку гуцульску не розписуюся, бо інституції ті не мають ще у нас більшого соціального значення. Впрочім стосуєся до них те саме, що сказалисьмо вже при двох попередних інституціях.

З приватних збірних заходів до заосмотрєня хлопа в ґрунти, не маю нічо особливого до занотованя. Змагання ті обмежуються

на кількох фактах, де громади, або частіше якась група богачів, закупила за готові гроші панську посілість і розпарцелювала її поміж себе. Одушевлятися тими досить частими фактами, не маємо причини.

Коли в якій громаді купили п'ять або й десять громадян панську посілість, то сталося те на кошт руїни п'ядесятьох, або й більше громадян. Ті, що розпарцелюють поміж себе посілість збанкрутованого пана, то звичайно найстрашніші вампіри хлонської класи. То єсть пихоті лихварі, в роді російських кулаків, що гірші жидів, експлуатують власних співгромадян. Коли вже обдерли і знищили цілу громаду, приступають вони до славословленої „демократії“ парцеляції. На ґрунтовній руїні цілої громади, будується тут добробит кількох лише громадян!

Від якогось часу збираються у нас гроші на якийсь „фонд для покупки земель“. Ним однак і не думаю займатися, бо акція та не може мати для загальної народної господарки найменшого значення. Справа заосмотрення цілої селянської класи в землю, вимагала б так кольосальних средств грошових і має так сильного противника в великій посілости, що приватні заходи нічого тут не вдіють. Справа може бути поладжена лише в дорозі політичній. Як мотикою не розіб'є сонця, так „фондом“ не знищить економічної руїни класи хлонської.

VII.

На політичну дорогу вийшла та справа перший раз в Росії. В тій державі, в котрій кріпацтво скасовано доперва 13, взглядно 20 літ пізніше, як в Австрії! В тій цілі засновало правительство російське 18. мая 1882 р. хлонський банк. Операційний терен тої інституції, котрий з початку обмежувався на краї коренно російські, розтягнуто 11. мая 1888 р. з певними модифікаціями також і на Польщу.

За помічю 8.553 позичок, засновано 248.896 господарств, котрих поверхність виносила разом 1,742.331 десятин, вартости 14,480.912 рублів. Коли порівнаємо результати тої роботи, з безконечним простором держави, не можемо числити на те, що класа хлонська при помочи згаданих банків зискає достаточну скількість землі. А треба мати все на думці і те ще, що банк може помочи лише тим котрі посіда-

ють вже власний капітал. Ті, що заснували господарство лише за гроші банку, побанкрутували в дуже короткім часі. Банк дає за мало грошей, а крім того з osiąгненем позички получені єсть за великі кошти і за много клопоту.

Тяганина потрібна до получения банкових грошей, триває часом і 2 роки!... Що не речева доля посіlostей утворених в такий спосіб, доказує факт, що банк сам змушений був в літах від 1883 до 1891 відкупити назад 119.738 десятин, на закупню котрих позичив був 7,000.000 рублів.

В Румунії ухвалено 6 серпня 1889 закон, на підставі котрого правительство парцелює державні ґрунти на части великі по 5 до 15 гектарів, і продає їх хлопам. Дальші постанови сего закона свідчать, що тут іде фактично до того, щоб помочи хлонській класі.

Зовсім інакше маєє річ з подібним пруским законом „о рентових посіlostях“. Із за кожного параграфу сего закона заносить фарисейством. Формально має він на цілі добро хлона, фактично є він однак средством до ратовання задоволеної і банкрутуючої посіlosti юнкрів пруских. Цілий закон на те зроблений, щоби пани могли на кошт держави спродавати за грубі гроші ті кусники своїх земель, котрі слабо рентуються, та щоби в той спосіб увільнюватися від постійно ростучих довгів. Другою, також не менше важною ціллю закона є заосмотрити велику посілість в місцевого і дешевого робітника. Дієся се в той спосіб, що парцелі, котрими наділяють хлона, єсть так малі, що не вистарчають на виживлене єго родини. Щоби з голоду не згинуті, мусить такий рентовий хлон заробляти по за своїм господарством, а іменно на панській посілости.

Закон о рентових посіlostях не позволяє, щоби набуваючий таку посілість сплатив первістному власителеви цілу ціну купна. В той спосіб рентовий хлон не є повним власителем своєї посіlosti. Часть права власности до тої посіlosti належить все еще до пана. Рентовий хлон не може також довільно розпоряджати набутиим вже правом власности. Без згоди пана, бувшого власителя рентової посіlosti, не може він тої посіlosti ані спродати, ані замінити. Він мусить на ній сидіти, коли не хоче

її зовсім покинути, без звороту тих грошей, котрі вже зложив яко амортизацію ціни купна.

Чи ж се не нова *adscriptio glebae*?! А тяжша вона від феодальної. Феодальний пан мав якісь обовязки взглядом хлопа, а капіталістичний пан не має ніяких.

В Австрії розпочалася політична акція, зміряюча до твореня середної посілости хлопскої, в 1889 р. В тім то році ухвалила рада державна закон, зміряючий до „заведеня спеціальних спадкових приписів для рілньничих посіlostей середної величини“. Закон сей, то властиво законні рами, в котрих доперва сойми поодиноких країв коронних мають ухвалити спеціальні, до потреб кожного поодинокого краю застосовані закони спадкові. Опираючися на тій постанові ради державної, попредклядало правительство майже рівнозвучні проєкти законів до соймів Морав і Сальцбурга в 1892 р. а 2. мая 1893 р. до сойму Н. Австрії. На підставі закону „das Höferecht“ і закону спадкового-хлопского малиб власти обовязок висліджувати, котрі з істнуючих хлопских посіlostей відповідають нормі прийнятій для „середної посіlosti“ і визнавати ті посіlosti за неподільні ні дорогою добровільної умови, ні дорогою спадку. Не вільно б також було дві або більше таких посіlostей лучити в одну. Господарку на такий посіlosti мусів би вести сам єї властитель.

Рівнож внесло правительство до парламенту загребаний вже нині проєкт, зміряючий до утвореня рентових посіlostей. Закон сей, крім назви, не має нічо спільного з законом пруским. Головна ріжниця в тім, що в австрійскім проєкті не ма тої безсидної персидії, якою брилює закон пруский, котрий під покривкою народолубства, заводить на високу скалю народолунство, під позором скріплення хлопів, скріплює панів. Для ліпшого унаглядненя цілей обох законодавств і ріжниць, які в них заходять, витягну з одного і другого саму есенцію і уставлю екстракт той в таблицю. Що в них спільного, стоїть по середині, а заходячі ріжниці по боках.

В проєкті | В законі
Фалькенгайна | прускім
іде о
увільненє з довгів

хлопа	через викупно	прусских юнкерів
	задовжених	парцель
хлопских	посіlostей,	юнкерских
	і переданє їх	
малу	за ренту	високу
	хлопови	
котрий був до тепер її властитель		що має гроші на сплату рент
	на те, щоби той	
дальше на ній го сподарив і з неї жив		сидів на місці і був дешевим робітником, готовим ставитися на кожде завизване пана
іде змаганє до того, щоби скріпити істнуючі вже		творються нові
	посіlosti хлопскі	

Помимо моральної висноти проєктів австрійских, бувби практичний результат згаданих реформ такий сам, як в Прусах. Закони внесені в згаданих трох соймах краєвих, не малиб в Галичині навіть жадного практичного значеня. Се тому, що закони ті чіпаються істнуючих вже і самостійно творячихся середних посіlostей. Між тим таких посіlostей у нас не ма — вони не творяться, а противно єще, ті, що дотрєвали до тепер, розпадаються. Для Галичини мавби значенє не такий закон, що усталює, а такий, що відтворює середні посіlosti. Але подібний закон не появиться ніколи ні в парламенті, ні в соймі краєвім, що жие нинішню ординацією виборчою, бо се вимагалоб сильного окресня великої посіlosti, а вона нині є паном політичним в державі і краю, і на таке самоубійство ніколи не відважиться.

Австрійский закон о рентових посіlostях, хоч до сего інтенція законодавця не зміряє, довів би також лише до нового закріпощеня хлопа паном, до законного визиску праці рентового хлопа великою посіlostію і движимим капіталом, улькованим в рентових листах. Сталобся так через те, що після закона ціла акція має бути повірена фаховим організаціям рілньників — рілньничим палатам, в котрих будуть верховодити пани.

Позаяк лише божевільний може припуска-ти, що хтось, котрий має власть в руках, не

буде її надуживати — хочби й навіть несвідомо — для власного інтересу, або що буде робити против власному інтересови, можемо вже з гори присягнути, що се добродійство, як би воно упало на наш нарід, було б лише прасою до видушування послідних соків з класи хлопської.

Найрадикальнійшим проєктом реформи відносин власностних, може похвалитися теперішнє правительство Італії. Революція хлопів Сіцилії переконала Крісіного, що з голодними масами не ма що довго жартувати, що треба їм як найскорше заткати горло, хоч би не довареною стравою, бо бунт нині згнетений, може завтра вибухнути з ще більшою силою. Розміркував собі все те старий Крісіні і виступив перед парламентом 1 червня 1893 з обробленим вже проєктом аграрної реформи для Сіцилії. Проєкт той переполохав панів ще більше, як сама революція сіцилійська.

Властитель посілости більшої як 100 гектарів не може управляти користно тоту землю, котрої поверххність переходить згадані розміри — резонував Крісіні. А інтерес народу вимагає, щоби з землі добувати як найбільшу суму плодів, як найменшим коштом. Словом — щоби господарувати як найліпше. Для того інтерес самої господарки вимагає, щоби те, чого один властитель не може порядно обробити, віддати другому. З другого боку, державний інтерес вимагає, щоби безземельному пролетаріатови дати средства до житя. Тому то пропонує Крісіні, щоби панови лишити до безпосередньої управи не більше як 100 гектарів, а решту поділити на парцелі не менші як по 5, а не більші як по 20 гектарів, і виарендовати їх хлопам. Висоту чиншу має означити спеціальна комісія, після пересічної з послідних 10 літ, або після видатности землі в даній хвилі. Термін аренди не має бути коротким, як 15 років. Колиб пани противилися сему, має комісія перевести справу против їх волі, і віддати парцелі у вічну аренду! Щоби арендатор не міг робити довгів, не може права аренди переносити з особи на особу, і арендатор сам мусять на парцелі господарити. Коли арендатор умре, не визначивши наслідника, вибирають всі наслідники одного з поміж себе, котрий переймає ціле господарство. Арендатор може сплачувати чинш ратами.

Сей проєкт Крісіного подібний до програми революційної організації в Сіцилії „Fasci“, котра була викликала послідну революцію сіцилійських хлопів. Центральний відділ тих „Fasci“ жадає в проклямації з 4. січня 1894, щоби всю землю Сіцилії виарендовати хлопам, щоби вивлащено всіх панів і щоби держава позичила на цілі господарські 20 мільонів. Крісіні взяв по просту часть тої програми і постановив її зреалізувати.

Щоби той проєкт стався законом, того ми навіть не припускаємо. Більшість парламенту Італії складається з самих панів та їх льокаїв, а ті вже постараяться о то, щоби проєкт Крісіного пішов туди, куди помандрував проєкт реформи виборчої австрійського его товариша. Сіцилійські пани пригадують вже своїм товаришам з Пів-острова, що *hodie mihi, cras tibi* — і взивають їх до солідарного поступовання супротив сим соціалістичним забавкам Крісіного. Хочби однак Крісіні провадився з тою реформою, то всеж революційні партії будуть ему вдячні, бо через те змаганю їх не можна буде вже закидати утопійність, і скріпиться легальна акція до осягнення ще кореннійшої реформи, як та, з котрою він виступив.

А може і наші політики, захопочені его приміром, здобудуться на який радикальний проєкт реформи аграрної. Інакше будуть мусяти на кождім кроці паленіти зі встиду, що далися випередити консервативному Крісіні. І чи не ганьба се, що представитель капіталізму, до того голова держави, котра опирається на приватно-капіталістичних інституціях, виступив з таким радикальним проєктом, а наші політики, ті представителі зруйнованого хлопа, з котрих деякі уходять навіть за червоних радикалів, тільки літ нищать сидження соймові, а до тепер не важилися виступити з жадаєм реформи відносин власностних в користь хлопа?! Може вони не хотять осмішуватися перед своїми товаришами з курії великих посіlostей через те, що виступають з такими утопійними жаданнями — а вони хочуть будь що будь ухитити за реальних політиків! А може всі ви до чорта хочете зістати гофратами, та не хочете замикаати собі дороги до крісла міністерського!?

Для уліпшення техніки господарської не зроблено до тепер в дорозі політичний майже нічо

в Європі. Ціла акція в тім напрямі обмежалася до тепер на пошираню агрономічного шкільництва. З спеціальних агрономічних шкіл могла до тепер користати лише велика посілість, де учаться або самі властители, або їх офіціялісти. Вандрівні учителі агрономії або наука господарства в школах народних могли б бути для хлопа лише тогди користні, коли б унагляднено ему на конкретних примірах користи, які приносить зміна системи господарскої. Крім того треба б в який небудь спосіб присилути его, щоби він вів господарку після сказівок і під доглядом учителя. Особливо було б це на часі в Галичині, де не тільки хлоп, але й більша часть родовой шляхти придержується старосвіцких, на нині не практичних практик господарських. Але власти австрійські хорують вічно на ту хибу, що ніколи не беруться до реформ економічних за для потреб економічних. Всяку економічну акцію викликають у нас взгляди політичні. Австрійські штатсмени беруться доперва тогди за роботу економічну, коли припре потреба політична — от хочби скасоване панщини! Як сказавем, найбільшу потребу такої роботи відчуває Галичина. Але позаяк політичні клопоти не приперли еще правительства до муру, тож воно і не журиться нашим хлопом. Інакше натомість поступає собі воно в ново-окупованих провінціях. Правительству ходить о то, щоби людність тих країв привязати як найбільше до держави і династії, тож управа тих провінцій старається всякими можливими способами показати, як по батьківски настроєне цісарске правительство взглядом населеня Босни і Герцоговини. Між иншим старається там також правительство змодернізувати рільну господарку. В році 1886 зорганізовано там на кошт держави два взірцеві рільні господарства. В 1888 р. послідувало заложене третої стації. Користні успіхи, які osiąгнуто на тих трох стаціях, спонукали правительство заложити стацію коло Сараєва в 1893 р. Краєво-ерарні стації до управи овочів і вина в Дервенті і Мостарі обіймають 85 гектарів землі. В усіх тих стаціях учаться Боснаки взірцевої господарки і зужитковують набуті відомости на своїх посілостях.

Докладних справоздань результатів тої роботи не маю під рукою, тож зачитую лише

уступ з бесіди міністра Каляя, проголошеної на засіданю спільних делегацій в Будапешті 3. октобра 1894.

„Перед двома роками наклонено двох хлопів з під стації Лівно, піддатися виовні зарядженням управителя тої стації. Від них не жадано нічо иншого, як лиш того, щоби сіяли, збирали і орали в тім часі, котрий їм визначуть, щоби поступали при всій тій роботі після заряджень і уживали приписані знаряди. Се вони і вчинили. Справозданє з результатів господарки виказує, що ті хлопи мали 25 до 41 процент більше, як в тім році, коли господарили на свій лад. На тій пробі не покінчено. Сего року далася наклонити ціла місцевість застосувати ту саму систему“.

В Румунії творить правительство також взірцеві хлопські господарства, де хлоп має нагоду видіти, як господарується після найновіших вимогів агрономії. До того мусять всі хлопи, осілі на посілостях, потворених з розпарцельованих державних доменів, вести господарку під контролею державних властей.

Перед двома роками появилася в часописях проєкт закона аграрного, над котрим працює угорске правительство. Як в цілім законодавстві, так і в тім проєкті, заблиснув глибоко соціяльний змісл законодавців Угорщини. Єслиб проєкт сей стався законом, знищив би він на віки індивідуалізм і необмежену автономію хлопських господарств. Цілу суму самостійних господарств переміняє він на одну велику суспільну господарку; він підпорядковує індивідуальну господарку хлопа вимогам всесвітнього торгу, і через те стоїть на становиску матеріяльних інтересів продуцента. Новий закон змушував би хлопа господарити після директиви і під контролею адміністративних властей держави (кінець уступу 5 нашої програми). Проєкт сей має на ціли, по перше, завести одностайність культури на більших просторах земель, що належать до більшого числа властителів. Се уможливилоб застосованє майже всіх найновіших здобутків агрікультурної техніки, з котрих користали до тепер лише властители найбільших лятифундій.

Єслиб нпр. всі господарі кількох сусідних сел сіяли в данім році лише один рід збіжа, нпр. пшеницю, можнаб в однім часі зачиняти оранину, засіви, жнива і т. д. Се дозволилоб

всі полеві роботи виконати машинами, як паровий плуг, жнивярка, молотилка і т. д. При кінці розділено лише поміж поодиноких власників зерно пропорційально до величини їх посіlostей.

Хочби сей проєкт і не стався законом, має він для нас більше як саму теоретичну вартість, бо був піднесений людьми практики. Він доказує, що др. Франко дуже промахнувся, називаючи в полемічному западі соціальні погляди і аспірації віденських січовиків „не практичними фантастами, котрі крім державної самостійности, взятої живцем з програми не симпатичних йому молодочехів і пролетаризації мас, не знають нічо більше“.

Що наділене держави правом надзору, та законний вплив суспільности на господарку приватних власників не є жадною фантазією утопістів, доказує нам також Італія. Коли Кріспі вносив згаданий проєкт аграрної реформи, висказав гадку, що держава має право наказати поправу управи ролі, а тих, котрі сему опираються, силою змусити. В Італії сталося се вже в 1885 р. для земель римських. Держава має там право переводити аграрні реформи. В разі, еслиб власники опиралися, має держава право відібрати їм землю і віддати в ділщину аренду. Тепер наміряє Кріспі наклонити власників лятифундій, щоби вони управляли і уліщували землю після певних установлених норм. Комісія, зложена з урядників комунальних і правительственных, має установити, які уліщення мають завестися на кожній посілости і в якім часі мають вони бути покінчені.

В уступі 9 нашої програми жадаємо, щоби закуплено коштом публичним машини, потрібні до виконування публичних робіт, щоби достарчувано рілщникам навіз, насінє і т. д. Се жаданє знаходить вже від давна застосованє в практиці. На дуже малу скалю зачали вже ту роботу і наші Kółka rolnicze. Фермери американські, сполучені в синдикати, послугуються машинами, котрі суть власністю синдикату. У нас трапляється лише таке, що якийсь маєтнійший хлоп купує машину, нпр. ручну молотилку, і позичає єї за винадгородженєм хлопам, котрі єї не можуть купити. Европу випередить здається і під тим зглядом Угорщина. Читаємо нпр. в Пестер Льюйд 28. лютого 1894:

„Міністер рілщництва уважає за відповіднє, помочи бідним хлопам в узисканю насіня... — Міністер готов дати кождому комітатови до розпорядження по 10С зр — ... Дрібні власники обовязані на случай добрих жнив віддати се *in natura*, що буде опять розділенє в комітаті“. — „Міністер казав за посередством рілщничого товариства в Берегерскім комітаті поробити кроки до заведеня глибокої культури...“ В разі, если ново-винайдений паровий плуг відповєсть вимогам, наміряє „товариство“ єго закупити і віддати до ужитку поодиноким господарям за оплатою від морга“.

Так до австрійского парламенту, як і до пруского сойму повносили дотичні правительства проєкти „аграрних палат“ (уступ 10 програми). Палати ті малиб взяти в свої руки справа зацфаної господарки рілщної. Гадка добра без сумніву, але *ті* палати не вийшлиб хлопам на спасеніє. По перше, обсяг ділщаня проєктованих палат за малий, і до того не посідають вони власти екекутивної для своїх рішень. По друге, організація їх була б така, що узвгляднювала б лише інтереси великої посілости. Боронений був би сильний пан, а слабый хлоп був би далі визискуваний, та ще більше, як тепер.

Се булиб в найзагальнійших чертах всі змаганя, помогчи упавшому селянству. Для галицкого хлопа не придадуться вони ні нащо. Всі змаганя до уліщення техніки до управильнення кредиту і торгівлі, можуть мати лише для того значенє, хто має на чім господарити. Галицкий хлоп може зовсім рівнодушнє споглядати на ту дотеперішну ратункову акцію, бо він не має потрібної до господарки землі. Поки проєкти правительства стануться законом, пересипле Дністер не одну еще квартиру до моря, потече еще не мало слєз і кровавого поту — до того часу і решта землі усунєся з під ніг хлопства. А правительство, що опирається на нинішнім парламенті, не дасть хлопови потрібної до веденя господарки землі, бо се далобся зреалізувати, лише через вивлащенє великої посілости.

В. Будзиновский.

„ПЪТУШНИЧАНІЕ" МОЛОДИХ МОСКВОФІЛІВ.

Один із молодих москвофілів, д. Дмитро Вергун, зачеплений за живе статтю д. Д. Лукіановича у 19 н-рі „Народа“, відповів єму статтю, у 248 н-рі „Галичанина“ п. з. Къ вo-просу о „молодыхъ москвофилахъ“. Д. В. каже, що „молодые москвофилы“ въ самомъ дѣлѣ существуютъ, что отъ „старыхъ москвофиловъ“ ихъ различаетъ не одинъ возрастъ, но и многія многія воззрѣнія на дѣла какъ нашей родины, такъ и отношеній ея къ остальному міру“; каже, що ті „воззрѣнія пустили глубокіе корни въ русской молодежи“, „нашли существенный откликъ и въ нашемъ простонародьи и въ нашемъ интеллигентномъ классѣ“; що молоді москвофіли „несли въ нашу провинцію слова истины“ — та ані словом не каже, що то за „воззрѣнія“ тай „истина“, і ми про те нічогосінько не знаємо, — дарма, що д. Вергун зве їх „здоровыми и долговѣчными“. До того д. Вергун підносить, що у „молодыхъ москвофілів“ такі яріпкі (принципіальні?) звязки зо старими, що їх обох ніхто не в стані розірвати. Правда, „старые изъ старо-русской партіи не обращаютъ вниманія на то, что слѣдовало бы пріурочить своихъ наслѣдниковъ къ оставляемому имъ дѣлу“; тільки ж ми бачили, що старі доказали, на зборах общества Качковского, що не вважають „молодыхъ“ наслѣдниками і не думають їх допускати до „хозяйничанія народнымъ достоиніемъ“; — д. Вергун навіть „сожаліє“, що та „первая попытка“ молодих не удалася, та потішає себе тим, що то сталося „по ненужному пѣтушничанію нѣкоторыхъ молодыхъ, которые въ задорѣ своемъ позабыли лучше осмотрѣться, вмѣсто кого должны были поставить своего кандидата“. На думку д. Вергуна, „изъ-за этого случая не стоило „студьевъ ломать“, какъ это сдѣлали нѣкоторые сепаратистическія и польскія газеты“. Натомісць д. Вергун повстає протів злобних намірів радикалів. відірвати їх, молодих москвофілів, від старих і тим розбити староруску партію, і з радістю підчеркує, що то нам не удалося, тим більше, що наша „радикальна наука“ приносить „много много вреда“ (яку шкоду і кому?), що буцім то нам, яко космополітам, „до языка нѣтъ никакого дѣла“ (так, як би ми були безязыкі!), та що наша „наука“ „шатка и неустойчива и до сихъ поръ

не знаетъ, в чьи объятія броситься (броситься): польской ли демократичной идеи или жидовскаго космополитизма“ — звичайні москвофільські фрази, котрі показують, що д. Вергун дійсно нерозривно звязаний духом зо старими і навіть не знає сути нашого радикального руху.

Уся стаття д. Вергуна написана мов на те, щоби доказати старим москвофілам: „ось, мовляв, які ми, молоді! Вороги хочуть нас відірвати від вас, та ми вам будемо вірні“. І після всего того, д. Вергун каже помпатично: „Рано ли, поздно ли старые должны будутъ уступить, но это произойдетъ тихо, мирно, безъ всякой борьбы и праздныхъ пустословій“.

Побіда — без боротьби! Дійсно — пѣтушничаніє, скажемо ми словом самого д. Вергуна. Впрочім, те пѣтушничаніє тільки смішне, як усяке кукуріцтво, та вкінці кукуріканя д. Вергуна є й дещо сумне. Ото він уважає напечатанє д. Яворским у „Народі“ протесту протів „Гал. р. Вѣстника“, після того як того не захотіли зробити свої газети — нарушенем „необходимой партійной дисциплины“, зве поступок д. Яворского „очень печальнымъ, тѣмъ печальнѣе, что „Галицко-русскій Вѣстникъ“ несомнѣнно всецѣло намъ преданный и необходимо нужный заграничный органъ, издателя котораго ради чего бы тамъ ни было, для общественнаго благомыслія позорить не слѣдовало“. Значить, „позор“ редактора „Г. р. Вѣстника“ мошенничаня з чужою літературною працею, обмошеннений д. Яворский повинен був узяти на себе і дати ся зарізати морально на жертвеннику партійної москвофільської дісципліни? Гарна дісципліна, гарна і партія — ніщо казати! Д. Вергун до того влюблений у ту дісципліну, що не бачить у поступку д. Яворского оборони чести, що мусять бути дорога і найнужденнішому людському сотворіню, не то передовому чоловікові — писателеви, — а каже, що д. Яворский зробив се або „ради красивыхъ глазъ „Народа“, або „для молодецкаго отличенія себя“. Ще більше: д. Вергун уважає поступки, пологі на поступок д. Яворского, за одну из головних хиб серед москвофільської партії, і кінчить свою статтю так: „Такимъ образомъ никогда цѣли не дойдемъ, а наши дѣянія будутъ походить на натуги лебеди, щуки и рака въ известной басни Крылова“. Значить, лебедики, к чортови власні

переконаня, власна праця — нехай раки їх нищать і ставлять на те місце своє — ви, усе так тягтимете з ними імовчки працювати для їх возвеличення? Та се-ж і є служба рутенщині! Дійсно, гіршого „позору“ і не видумати для молодих людей „русскаго направлення...“

Коли би справді мало стати по Вергунівському, то дійсно герци усіх молодих москвофілів зо старими, були би простим кукуріцтвом. Вийшло би, що дійсно „юные старики“ тільки закукурічені і тим смішніші і zarazом тим жалкіші. Скажемо просто, що в таких разі ми волили би старих, бо ті бодай мають якісь ідеали своєї молодости і держаться їх і доси, тимчасом як „юные старики“ ще й не оповістили своїх ідеалів, а вже капітулюють...

М. П.

ГАЛИЦЬКО-РУССКИЙ ВѢСТНИКЪ

нр. 2. Сентябрь-Октябрь 1894.

В новім випуску петербурского журналу нас заінтересували найбільше звістки про небіжчика Івана Наумовича, подані на самім переді, зараз після голосіння за Александром III. То житєпись Наумовича, зложена редакцією „Г. р. Вѣстника“ та опис відкриття у Києві, 16. ст. ст. сентября с. р. пам'ятника ему, при чому напечатані надгробні промови. В житєписі діяльність Наумовича серед селян, через „Науку“, „Русскую Ряду“ і особисто, подана вірно, та, на лихо, автори житєписі вважають за головне заходи Наумовича коло обряду і віри православної і між инчими пишуть так: „Когда роздался этотъ голосъ и пронесли эти рѣчи по всей Галичинѣ, когда отъ этого голоса проснулся спящій Галичъ, проясняются стали его глаза, опознаваться началъ онъ въ своей дѣдовской вѣрѣ и родствѣ съ великою Россіей и потянуло его сердце къ Почаеву, Киеву и Москвѣ, съ ихъ святынями православными и устоями вѣковѣчно-русскими“, — тоді, мовляв, вороги задумали силою задавити той рух і арештували Наумовича. Можемо запевнити православну Россію, що галицко-руських селян тягло до Почаєва і Києва далеко раніше Наумовича, тай сильніше ніж за него і що навіть маса прихильників Наумовича із селян від 70-х років як найменше восхищалася власне тим боком его діяльности. Ми вже й не кажемо про тенденцію авторів виставити Наумовича генієм і двигателем Галицкої Руси ще й перед 70-ими роками — коли він тут стоїть далеко позаду напр. Б. Дідицького. Автори, звісно, зводять усю діяльність Наумовича на „честное служеніє православної русской землѣ“ і кінчать так:

„Долгъ его земляковъ взять это зная, и своими руками держать его прямо и твердо, чтобы оно не наклонялось подъ теченіемъ противнаго вѣтра, и чтобы было передано такимъ же величественнымъ и невредимымъ и послѣдующимъ поколѣніямъ“. То малаби бути суть галицко-москвофілства. Не дуже принадно для Галицкої Руси!

Із надгробних промов найбільше світеска — промова священника І. І. Мельніковського, хоть і тут повно промахів, як те, що буцім то у Наумовича був твердий характер, що він був „совершенно чуждый всякаго матеріализма“ (такого чоловіка іще не було на світі), що міг свobodно працювати у Росії для просвіти селян, що „старший братъ славянъ — російській народъ отдасть ему должную дань по заслугамъ“ — коли з того „народу“ не було на торжестві ані одної душі і т. и. За те промови світеских людей, Баженова (дійствительнаго члена Київскаго Славянскаго Общества) і Осипа Андрієвича Мончаловського тхнуть затхлим церковним духом, а д. Баженов не встидався сказати навіть так: „Одною изъ важнѣйшихъ заслугъ покойнаго протоіерея слѣдуетъ признать тѣ четыре слова, которые онъ завѣщалъ основанному имъ обществу имени Михаила Качковскаго. Въ этихъ завѣтныхъ словахъ: „молись, учись, трудись, трезвись“ сжато выражена вся практическая философія челоуѣка и христіанина“. Не завидуємо „Славянскому Благотворительному Обществу“ такого філософа. Опроче тому товариству мабуть і не треба крапкого філософа, бо у него „трезвись“ значить — „освобождай свою мысль отъ ложныхъ ученій, отъ несбыточныхъ мечтаній“. Жаль тільки, що бесідник забув додати, що власне в голові небіжчика Наумовича, до самої смерті, було повно таких „мечтаній“. В промові д. Мончаловського, після церковщини, брєнить іще одна нотка — низкопоклонства і попрошайства перед „великимъ русскимъ міромъ“ і его „господами“. Ось кінець тої промови: „Бью челомъ щедрому милости Подателю, Великодержавному и Великодушному Хозяину Русской земли! (курсів Гал. р. Вѣстника). Низкій поклонъ тебѣ, святая Русь, за твое гостепріимство! Земной поклонъ вамъ, высокодостойные господа, за вашу любовь, ваше покровительство и сердечное отношеніе къ личности и памяти незабвеннаго просвѣтителя Галицкой Руси! Да не оскудѣетъ ваша рука отъ милостей и да будутъ милость и любовь ваша ободреніемъ нашимъ на трудномъ пути народной жизни и залогомъ духовнаго общенія нашей родины съ великимъ русскимъ міромъ“. (Ст 19).

Та найхарактерніша промова д. Мурина. Ось вона: „Отъ уже 3 года, якъ наша Галицкая Русь узнала, що нашъ дорогой учитель и просвѣтитель померъ. Вся Галицка Русь съ жалемъ сердца зарыдала за нымъ, бо сотни лить прошло, якъ наши диды, прадида погыбали въ темноты, ажъ Господь ниславъ тебѣ, нашъ батьку дорогой, що ты видкрывъ намъ очи отъ темноты и мы узнали православну Русь и свой

руській народъ, который для нашихъ батькивъ чужимъ выдавався.

„Сотни литъ прейшло, и не було чоловіка, который бы такъ оставивъ вси свѣцки выгоды, и якъ апостолъ пишовъ только за провищенемъ народа, но люта смерть перервала нитку твоего житя. А теперь не ма чоловіка, бы вмѣсто тебѣ дѣйствовавъ. Подывысь, дорогой нашъ батьку, якъ ту насъ мало, на такъ важномъ для Галицкой Руси торжествѣ, посвященіи твоего памятника, о который за твои заслуги постарались наши дороги братья.

„О, батьку, нашъ батьку, встань та подивись, где твое стадо! Люти вовки розганяють его и не ма пастыря, который-бы вступивъ за твои вивци!“ (Ст. 20).

Отся промова, своєю формою і змістом, нехотючи валить усею теорією про „єдинство“ галицьких Русинів из Великорусами, с таким трудом клеєну прихильниками того „єдинства“ і так дуже підчеркувану на самім торжестві, і спеціально валить „єдинство“ Наумовича і навіть пробуток его останків у землі в Росії. Уже сама правопись тої промови доказує, що т. зв. етимологічна правопись, уживана Галичанами для малорускої мови, зовсім не годиться для Росіян, коли вони мають, як слід, вимовляти і розуміти ту мову. Як бачимо, сам Г. р. Вѣстникъ мусів тут ужити фонетики, хоть і дуже кумедної, на галицький погляд, що повинна би налякати самих москвофілів. За тим, виходить, що й між мовою галицько-русского селянина і російською мовою те ж нема „єдинства“, хоть промова д. Мурина декуди й попована на московський лад. Нарешті, сам звук промови д. Мурина і єї зміст, показують, що між діяльністю Наумовича і его хвалителями-русофілами нема не тільки „єдинства“, а і подобенства. Ми можемо сказати сміливо, що, коли є загробне житє, то невеличке та сердечне слівце д. Мурина мусіло бути для душі Наумовича найлюбіше, та, вкупі с тим, і найбільше болюче з усього, що він коли почув из уст галицького селянина. Найлюбіше тому, що се ж і є мова, котрої небіжчик уживав у своїх дійсно цінних творах — мова тих селян, до котрих він обертався в тих творах, мова, в котрій він, по змозі, висказав болі й бажання галицьких селян тай усе те, що було найкращого в его, Наумовича, власній душі. мова, в котрій він поклав собі памятник нерукотворенний, у серцях тисячів наших селян і їх потомства, памятник — краший і твердший від кїевского памятника, коло котрого наговорено тільки слів лицемірних та й таких далеких від тої мови. Промова д. Мурина — из виімком слів про православну Русь, російський народ, та „наших дорогих братів“ — то крик болю усіх тих селян, що просвіщалися або ще просвіщаються тими творами небіжчика. Болюча-ж отся промова д. Мурина тим, що в ній зачеплена справа, болюча для самого Наумовича і для прихильників его дійсно просвітної праці у Галичині. Не вважаючи на фрази бесідників на похоронах і остатнім торжестві для Наумовича, про „вели-

кій рускій народъ“ — над могилою заслуженого для Галицкой Руси небіжчика найшлося ледви кілька Галичан,¹⁾ тай из тих тільки один Мурин зачепив, по живому, живу справу для покійника. Чи так же були би хоронили та поминали небіжчика у Галичині? Чи на похоронах его не явилися би були тисячі — тисячі селян і инчих Русинів усяких станів і партій? Справді, Наумович изробив непростиму помилку, пігнавшись за маревом православія і „єдинства русекаго народа“, та покинувши свій рідний народ у Галичині, де ще міг був дещо доброго зробити для того народу, а головнo с честю, хоть може і в бідности і переслідуваннях, полягти головою на вічний супокій. Сю помилку свою Наумович мусів чути сам, єї чути і чують усі прихильники народної просвіти в Галичині, і се до речі нагадав д. Мурин.

Як би мертві могли вставати — ми певні, що, на малоруский голос д. Мурина, Наумович був би устав і кинувся єму в обійми, тай постановив вернутися з ним у Галичину і вкупі с тим узятися знов до літературної праці в малорускій мові. А в усякім разі, Наумович прогнав би був від свого памятника своїх лицемірних величательів, а вкупі с тим і ругательів малорускої літератури...

Ото-ж, нам бачиться, що коли галицькі москвофіли мають що переймати від небіжчика, то певне не его фатальну помилку, не его скік у Росію, а его дійсну працю серед свого народу і в мові того народу. На лихо, у наших москвофілів, як раз сего і нема, і ледви, чи й буде коли; найменче-ж того у самих хвалительів Наумовича коло памятника і — в сотрудників Г. р. Вѣстника.

Як на глум, зараз після промови д. Мурина, напечатана статя д. А. Сідорова п. з. Изъ путевыхъ замѣтокъ (у Львові і Кракові), де автор доказує ничтожність і неминучу погибіль мови д. Мурина і Наумовича; доказує-ж він се, приймаючи як аксіом слова такого авторитета, як понімчений офіцер-Чех, слова про те, що у галицьких „рутеновъ“ „нѣтъ ни интеллигенціи, ни литературы, ни языка“, а далі торочить — зо слів Поляків! — що коли галицькі Русини не частина „великаго русекаго народа“, то вони „сырой этнографической матеріаль, подлежащій ополяченію“, що мова руска у Львові „сильно искалѣченная“ (ми цікаві, в який бік: чи в польський, чи в російський?), що „большинство русскихъ обществъ и газетъ, увлекающихъ украинофильствомъ, играютъ полякамъ в руку“ і, головнo, що буцім то гал. р. народ „крѣпко помнитъ что есть на свѣтѣ царство, в которомъ русскіе сами себѣ господа“. Автор стараєся усякими правдами й неправдами уни-

¹⁾ На кїевскім торжестві „представителями отъ Галицкой Руси“ — як значиться у Г. р. В. ст. 12 — були: О. А. Марков, О. А. Мончаловский, Др. І. А. Добрянский і Др. Гумецкий. Окрім того присутні були Галичани: о. А. Медвідь, жінка редактора Маркова С. В. с трoма маленькими дітьми, В. К. Білецький, Т. Досінчук, А. Криловский, І. Григорович, селянин Гр. Мурин. У статі сказано: і т. д., та се мабуть фраза.

зити Косцюшка, каже, що зійзди польських юристів, лікарів, техніків, літератів і т. и. не мали научного і літературного значіння, вказує на революціонізоване польських селян протів Росії, на благодать Поляків у Росії, відки вони дають Галичанам чималі гроші на народні інституції і т. п. До яких геркулесівських стовпів бріхні доходить д. Сідоров, видно буде найкраще з отсего уступу про справи, в котрих Поляки зовсім ні при чому: „Возьмите напр. — каже д. С. — слѣдующую польскую выходку: на львовской выставкѣ было устроено нѣсколько крестьянскихъ избушекъ и подлѣ нихъ поставлена русская церковь, въ алтарѣ которой двѣ картины — на одной изображенъ Иисусъ Христосъ въ костюмѣ галицко-русскаго крестьянина, а на другой — Матерь Божія въ костюмѣ галицко-русской крестьянки. Какой же другой народъ, кромѣ поляковъ, позволилъ бы себѣ подобное издѣвательство надъ чужой вѣрой?“ Так само і звісна надпись на хресті протів Маркова, д. Сідоров кладе в рахунок Полякам.

Ми серіозно порадимо редакції „Гал. р. Вѣстника“ не друкувати таких нісенітниць, як стаття д. Сідорова, а то ні один порядний чоловік не стане вірити нічому с того, що друковано в „Г. р. Вѣстнику“.

Опроче, треба сказати, що сей випуск „Г. р. Вѣстнику“ дуже худий що до Галичини, з виїмком одного живого оповѣданя д. Івана Франка п з. Грыць вѣ школѣ (звісно, в перекладі на російську мову), оповѣданя, поміщеного в „Г. р. В.“ без відома автора. В рубриці „Современные галицко-русскіе писатели“ подана коротенька житєпись д. Б. Дідицького, з великими похвалами єго літературним працям, та, на лихо, без узірців тої праці ані в оригіналі рутенським, ані в перекладі на „руський языкъ“. Ще є коротенька згадка про „Народний Дім“, і в ній алярмуюча „великій рускій міръ“ звістка, що незабором рускі інституції і фонди мають перейти в руки Поляків, бо, мовляв, при намісництві буде основана руска секція, котра і має завідувати тими інституціями і фондами. Нарешті є статейка „Порабощеніє Галичини євреями“, де вичислено, що в 1980 р. буде в Галичині до 4 мільонів жидів, то є що третій мешканець буде жид — дійсно, ужає для рутенських нерухів. Ані однісінької порядної статі про політичні справи Галичини. „Галичанинъ“ (нр. 25^а) толкує се звісткою, по котрій російський міністер „иностранныхъ дѣлъ“, Гіре, на „настояніє изъ Вѣднѣ предпринялъ мѣры, чтобы въ Галицко-русскомъ Вѣстникѣ“ не появлялись того рода статіи“. Коли воно справді так, то вийде, що і Росія, перед Австрією, не така то вже „велика“, як думають москвофіли, а хоть може й „велика Федора да дура“, і „русскимъ“, що сами собі „господа“, зовсім байдужний стан галицких „братушекъ“, тай дальший розвиток їх органу — „Г. р. Вѣстника“.

Редакція „Галичанина“ радить Росії по-старатися у австрійського правительства, чтобы в Австрії про неї не писано політичних статей.

Наївна редакція забула, що в Австрії нема Гірсів, а хоть би й були, то їх ніхто не слухав би, бо Австрія не деспотична держава. Резонніше робить редакція „Гал. р. Вѣстника“: вона зовсім не жалуєся; вона в загалі дуже скромна тай. недотепна, коли вважає царюване небіжчика Александра III за „самое счастливое, самое славное и наиболее плодотворное въ тысячелѣтней жизни Русскаго Государства..“ Дійсно, варто першої премії Славянскаго Благотворительнаго Общества!

Замість статей про політичний стан „запредѣльной Руси“ у „Галицко-русскомъ Вѣстникѣ“, є обширна і дуже цікава стаття „Национальное возрожденіє Хорватіи“, В. Д., хоть, звісно, автор кінчить єї во славу Росії. Він пише: „Вмѣстѣ съ новымъ національнымъ движеніемъ (котре йде до визволу від „порабощенія мадыарскаго“) въ Хорватіи прививается идея единства Славянъ, — та идея, которая какъ безбрежный океанъ опоясала весь славянскій міръ и вѣдрила въ каждомъ славянскомъ народѣ убѣжденіе, что только въ единеніи со всѣми Славянами, а въ особенности съ Россіей, таится вся мощь и будущее разрозненныхъ, одинокихъ, славянскихъ земель“. Може се додаток редакції „Гал. р. Вѣстника“, котра, як ми бачили на статі д. Яворського, не совіститься такими дрібницями (до речі сказавши, вона завзято мовчить про свою пригоду из д. Яворским, котрого статі вже нема далі!) А може сам В. Д. такий ентузіаст для Росії. В усякім разі, ми боїмося, чтобы й брати Хорватів не сіли на мілізні, так як наші москвофіли, бо Пешт не слабший Відня, і може наказати міністру „великої Росії“, не пускати в „Г. р. Вѣстникъ“ і політичних статей про Хорватію. Що-ж до самого журналу, видаваного спеціально про Галичину, то ми не боїмося, що в ній незабаром не буде й духу галицкаго...

М. П.

Ще ізза товариства руских жінок НА БУКОВИНІ.

У 21 н-рі „Православной Буковины“ напечатана промова д. Марії Матковської на зборах Товариства руских жінок на Буковині. В пій бесідниця зазначила, що стан народів залежить від освіти, гуманності і почуття правди та публічних обов'язків у вихователюк молодого мужеского покоління — матерей. Сусіди Русинів (Румини) заманюють рускі дівчатка у свої приюти, де їх винародовляють. Тому повинні зарадити просвічені Русинки на Буковині. „Мы не повинні — казала бесідниця — жити житємъ звичайнымъ, працюючи лишь для добра своей родины; но

ми повинні пам'ятати, що всі русини є
суть нашою родиною; добро Русин повин
бути щастям нашим. Народ наш упа
дає на духу і вынародовляється, тому ми
повинні старатися всіма силами, підне
сти его духово. А найважливіше єсть то,
щоб ми всюди говорили лиш по рус
ски; через тое і наша мова зыскає на
поваз, а недоучки не будуть думати,
що руска мова єсть хлонецкою, бо бу
дуть чути, що і образовані говорять так
же по руски. За нашим прикладом і
вынародовлені мѣщане наберуть ѳтваги
публично по руски говорити. На те тре
ба, щоби і бідніці Русинки взяли участь
у піддвиженню руского народу, — то треба
їх вирвати з темноти і упадку. „Тому ж
то апелую до доброти вашого сердца, —
скінчила бесідиця, — протягнѣть вашу
вспомагательну руку тым бѣднымъ сир
отамъ, поможѣть намъ словомъ и дѣломъ
осягнути нашу цѣль. Бо вѣ семъ труд
нѣмъ для народу часъ уже не пристойть
русскій жєницинѣ дивитися безучастно на
народну справу. И хотяй трудне осягнен
ье нашихъ цѣлей, хотяй не малыхъ жертвъ
вымагає нашъ уставъ, то надѣя на жерт
венность и на великодушность русскихъ
жєницинъ, якъ и надѣя на приклонность и
пѣдпору съ стороны всего рус
ского загалу безъ рѣжницѣ ста
нѣвъ и партій, споводує насъ съ
повнымъ довѣріємъ дивитися вѣ
будучность и вѣрити вѣ успѣхъ
и розцвѣтъ нашої жѣночої робо
ты, нашого общества“.

Ми навели ті, головні, уступи промови
д. Матковскої умисне до слова, так, як
вона говорила і навіть тою правописію,
якої вона вживає і якою та промова на
печатана у москвофільській „Православной
Буковинѣ“, що сама пише зовсім из ро
сійска. Виходить, що мова „москвофільки“
д. Матковскої не гірша мови „українки“
д. Коблянскої. Не гірша їй ідея і ціль д.
Матковскої с тим товариством: вони дуже
людські і дуже патріотичні хоть из якого
погляду. Ми сказали би, що ініціаторки і
провідниці „Товариства“ навіть надто бють
на працю своїх вихованниць для руского
народу, тимчасом як перша і головна ціль
товариства — ратувати бідніці Русинки
від темноти і упадку, ставити їх на власні
ноги, дати їм у руки самостійний зарок.

бок. Уже ся одна ціль надто гуманна і
оправдана тим більше, що вона одна може
дати рускому загалови потрібних членів.

Здавалось би, що не найдеся і одна
руска душа, котра би щось мала протів
тих ціль товариства, для марних партій
них форм. Та ми вже завважали, що най
шлися такі люде і то — на сором — по укра
їнскім боці, хоть, правда, се тільки люде
теперішної „новосерскої“ фракції. Один из ор
ганів тої фракції — офіційльна „Народна
Часопись“ напечатала протів „Товариства“
статю, де поклала ініціаторок і провідниць
„Товариства“ на рівні з игорними мощен
никами по містах, назвала їх гермафро
дитами, закинула їм нечисті, руманіза
торські цілі і т. п., а черновецка „Буко
вина“ зараз перепечатала ту статю з до
датком своїх мудрішків, звучи єї „дуже
замітною“ і „подивляючи лиш як швидко
і докладно зорієнтувалася в тій справі
„Н. Часопись“. Далі, та соборна статя
бере за зле Товариству мѣж инчим те, що
майно своє, на случай розвязання, не при
значило для якого черновецкого руского
товариства, а, по рівній частині, на „Про
світу“ і „Общ. Качковского“, а головню
чінаєся букви — того, що в статутах
Товариства напечатано то „русскій“, то
„рускій“ і т. д. і так кінчить свою філі
піску: „Чи не досить „скомбінованих мов“
на Руси? Чи оттака „скомбінована мова“
сама собою не є вже видатним подлични
ком для рускої мови? І як щирій народо
вець може бути тому рад?! — Дійсно,
страшні часи настануть у нас, коли вже і
народовці (в „Ділі“) так зневажають оди
ноку підвалину народної справи — руску
народну мову!“

Гадав би хто, що автори статі в „Н.
Часописі“ і „Буковині“ страшенні знатоки
рускої народної мови, і що ініціаторки і
провідниці „Товариства руских жінок“ так
таки й пишуть по російськи, або „язычієм“. Ми
бачили, що воно не зовсім так, бо на
віть і мова Статутів товариства, окрім
кількох слів і фраз, незгірша мови пере
важної більшости прихильників найновіщої
„нової ери“ — дарма, що вони пишуть
фонетикою (хоть і то не всі!)

Ми можемо показати, що й мові
сотрудників „Народної Часописі“ і „Буко
вини“ далеко до совершенства — бо вона
досить близька навіть до москвофільского

жаргону у нас, не кажучи вже про безліч полонізмів і германізмів (чим, опроче, грішні й радикали).

Та, навіть хотьби противники „Товариства руских жінок на Буковині“ сами говорили й ангельскою мовою, то і тоді вона була бп „аки кимваль звяцай“, бо в тих людях, як виходить, нема любви до сути людських справ — нема самої елементарної людскости для цілої половини руского роду. Воно тим сумніще, що ті рицарі, подвизаючися протів жіночого товариства, ще й заявляють патетично: „Маємо всякий респект перед жінчинами, що в глибокім почутю свого обовязку народного беруться до праці для добра свого народу і певно не належимо до тих, що відмовляють жінчинам всякого права брати активно і пасивно участь в житю публичнім“. — Се достотку так, як у тій московській пісні: „Какъ ударилъ Катю въ щоку да по бѣлому лицу: ахъ ты, Катя, ахъ ты, шельма, ахъ ты, душенька моя!“

В усякім разі ми мусимо запротестувати, іменем українства, немов би в сім подвизі „ново-ерців“ була яка „народна справа“. Ніякої „народної справи“ і навіть ніякого українства тут нема, а є просте мужеске самодурство — вискочило неначе з московского „темного царства“, так пишно змалюваного російським драматургом Островським. Ми навіть осміяємося сказати львівським і черновецьким рицарям, що вони не мають права називати почини провідниць „Товариства р. жінок на Буковині“ моценичою играншкою під назвою „Наші — вапі“, (такий заголовок статі у „Н. Часописі“) бо ті черновецькі Русинки дійсно ані „наші“, ані „вапі“, а свої, і повинні бути свої. Вони не служать і не можуть служити ніяким нашим партійним фракціям, та ще таким нужденним, як на Буковині, а мусять служити своїй людській і культурній цілі — піддвиженню матеріальному і моральному Русинок на Буковині, і тим самим вони — будьмо певні — стануть і добрими Русинками, ліпшими, культурнішими від многих провідників і „ново-ерців“ і москвофілів.

Сей примір, котрий показує ярко, до якого „изступленія“ можуть довести: фракційна запеклість, буквойїдство і націоналістична формалістика, підготовані „ново-ерою“, повинен опам'ятати дійсних людей

між Русинами усіх партій і спонукати їх стати раз твердо на дійсно культурну дорогу і до українства і до пан-руссизму, та не тільки не дозволити шкідникам толочити на руских грядках іще дуже невидні і ніжні паростки гуманізму серед наших Русинок, а і помочи тим паросткам вирости і покріпшати. Навороту на таку культурну дорогу треба і буковинським москвофілам, на рівні з „ново-ерцями“. Се ясно хотьби з того самого н-ру „Православної Буковини“, де надрукована промова д. Матковскої і де редакція голосить за царем Александром III гірше як за рідним батьком. Опроче, при сім тим чорніще видаєся поступок „ново-ерців“, бо виходить, що навіть у царославнім серці більше гуманности до руху жінок буковинських, аніж у серці „ново-ерекім...“

М. П

Р. С. Написавши таке, ми прочитали у 45 н-рі „Буковини“ і власну передову статю редакції п. з. „Общество русско-русских женщин на Буковині“, — та, на сю статю нам нічого відповідати, бо тут „фраза на фразі і фразою поганяє“ (що, впрочім, у Буковоні буває частенько). Жаль, що „Н. Часопись“ не здобулася на нову статю протів товариства — було би що „Буковині“ перепечатати...

Про д. Матковску ми маємо звістку із певного жерела, що: „вона, на зборах, не оповідала своєї біографії, а подала лише один примір из свого житя і то коли говорила о тім, аби дівчата рускі училися і кравецтва — в галалі всего, бо все здається в житю“. Мусимо звинятися перед д. Матковскою за промах у справозданю д. Костецкого. Из тогож боку пишуть нам про предсідательку товариства:

„Вона вправді троха зрұмуншена, але з рускої родини (православна) і ліпше, що вертає знов назад до нас, чим відтрусити єї від себе тому, що не говорить добре по руски. Прецнь маємо тут дуже багато таких, що ліпше говорять по німецьки, або по польски, ніж по руски. Отже в тій точці д. Костецкий помиляєся, але лише може тому, що не знає предсідательку“.

Професор Омелян Огоновский.

(Далі).

Щоби вірно оцінити вчительську діяльність пок. професора, треба тямити, що зробив на університетській кафедрі за 20 літ єго попередник Яків Головацький, що і як він вчив і кого вивчив. Отже можна сказати, що вчительська діяльність Головацького, розпочата в р. 1848 серед великого ентузіазму Русинів пам'ятними „Вступительними преподаваниями“, в котрих він зазначував самостійність, підносила красу рускої мови, швидко від цієї точки кінця впала на точку замерзання і на ній уже держалася постійно аж до остатніх часів єго професорської діяльності. Непасна політика і тут була виною. Вже в 1849 році при переході російських військ через Галичину новий професор стратив віру в самостійність рускої народності і в потребу та рацію існування тої народності, значить, стратив віру і в предмет, котрий мав викладати. От тим то й не диво, що викладав він як за напастю, без життя і запалу, після російських підручників, викладав тільки елементи старословянської граматики та староруску літературу дотатарської доби і, звісно, нікого не зміг заітересувати до своїх викладів. Слухачі позивали, сам професор очевидно робив панцину і що хвиля поглядав на годинник. Не диво, що за тих 20 літ свого професорства Головацький нікого нікому не навчив, що ми не знаємо між галицько рускими діячами ані одного, котрий би сказав про себе: Я ученик Головацького. Хто хотів виробити собі хоч яке таке поняття про малоруский язык, той мусів йти до Відня до Міклошіча: з єго школи вийшли наші граматисти новітньої генерації: Огоновський, Дачан, Осадця, Онискевич і др. Про літературу малоруску ніхто не міг собі ніде виробити поняття. Се була terra incognita, єї ніхто ніде не викладав, не вчив, не оброблював. Для Галичини існувала тільки одна суріозна праця „О первом литературномъ движеніи Русиновъ“ тогож Головацького, друкована в р. 1865 в „Науковім Зборнику“ Матиці, але борони боже не викладана на університеті. Для іст. української літератури існувало хіба те, що писав Кудаш в Основі. З яким зацікавленням читали небагато любителів сего предмету при кінці 60-тих років, видану по російськи, тепер зовсім забуту книжочку Прижова, де в загальнім нарисі уперше подана була історія южноруского письменства! І се було все аж до виходу книги Нипіна і Спасовича „Очеркъ исторіи славянскихъ литературъ“!

Се мусить нам пояснити початкову діяльність пок. Огоновського на кафедрі рускої мови і літератури. Він вступив на ту кафедру мов на пожарище, застав на ній холод, неохоту, нечисленних слухачів, брак усяких помітних жерел і книг, усякої виробленої наукової традиції і методи. Все треба було творити на ново, а поперед усього треба було притягти молодіж, вітхнути в неї замишуване до предмету, охоту до студій. Щоб се зробити, мав покійний тільки один спосіб. Він міг внести більше оживлення і свіжости тільки в одну галузь викладаного предмету, в науку языка. На кафедру він вийшов головню як граматик. В гімназії він викладав класичну філологію, а яко ученик Міклошіча обзнайомлений був з тими но-

вими здобутками словянського языкознавства, котрі в головній часті були ділом великого Словінця. От тим то зовсім натурально вийшло те, що в своїх викладах він поклав головну вагу на граматику — сим разом уже не на граматику старословянської, але справді живої южнорускої мови. Не можна сказати, щоб єго тодішні виклади стояли зовсім на рівні з тодішнім станом словянського і загалом індоевропейського языкознавства. Я слухав єго викладів в р. 1875 і далі: виклади ті цікавили мене, цікавили й інших слухачів, та цікавили зовсім не тим, чим цікавиться теперішня філологія. Не знаю, чи з педагогічних чи з яких інших поглядів пок. професор дуже коротко викладав першу часть граматики, котра нині вважає ся самою основною, т. є. науку про звуки (Lautlehre), а держався головню порядку гімназійних підручників. Етимологізоване в дусі старого Добровського — от се була головна прикмета, а для нас, у граматиці зовсім невідущих слухачів і головна принада єго викладів. При етимологізованню пок. завжди приводив паралельні слова з санскриту і інших языків східних, посилаючися при тім Боппом, але про органічний зв'язок у всій структурі языків індоевропейських, що нині становить головний здобуток і головну ціль дослідів, у него не було й мови. В загалі представлене зв'язку, генезиса, еволюції, повільного та сложного переходу одних явищ у другі не було єго сильною стороною. Він любив абстрактні категорії, по котрим ділив собі предмет, шматкував єго на штики, щоб могли ті поодинокі штики показати слухачеві. Чи і як ті штики визалися в цілість і яке було життя тої цілости, се єго не обходило, до сего він не мав почуття. Він був з натури своєї більш анатом, ніж фізіолог.

Та про те, як сказано, лекції єго граматичні були інтересні для молодіжї тим головню, що дотикали живої, народної мови, звертали увагу на єї лексикон і на єї форми, на особливости діалектів і говорів. Покійний захоплював своїх слухачів підслухувати і записувати такі особливости, і можна сказати, що єей живий матеріал, зібраний ним самим і єго слухачами, становить головню вартість єго книжки „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“. Сказавши мимоходом, я вважаю єю книжку єго найціннішою науковою працею. Він писав єї з правдивим запалом і запал тої, ту любов до предмету видно з кожної єї сторони. Треба додати, що по мимо многих цінних монографій, які існували перед тим про поодинокі часті южнорускої мови, се була перша проба одноцільної, повної граматики того языка. Автор дав більше, ніж обіцявав титул, хоча, звісно, книжочку свою він назвав „студіями на полі руского языка“ для того, бо почував, як багато питань і цілих більших частин того языка домагався спеціального оброблення і богатих збірок сирого матеріалу, поки буде можливим повний і відповідний до вимогів сучасної науки підручник южнорускої граматики. Не треба забувати, що „Studien“ були написані і видані ще геть-геть перед Словарем Желєхівського, а котрий же лінгвіст нині зважився б писати граматику якоїсь мови, не простудіювавши докладно єї словаря?

Характерними для єго тодішніх спеціально граматичних преділекцій міні видаються два єго речення, котрі

я чув як его слухач. По скінченню викладів він мав звичай розмовляти зі слухачами, розпитувати їх про такі або інші явища того місцевого говору, котрий був їм звичний, або відповідати на їх запитання. Не знаю вже як одного разу зійшла розмова на відносини між граматику і історією літератури, і проф. Огоновський, виходячи вже з залі, сказав:

— Е, що там історія літератури! То швадроноване! Се кожда баба потрафить. А от граматика, то ґрунт.

Може бути, що дехто з моїх тодішніх товаришів (1875 р.) затамив собі також ті слова; міні вони вбглися в тямку.

Друге речене провокував я сам. Мущу тут сказати слівце не так *pro domo sua*, як для вияснення одного маленького непорозуміння. В своїм автобіографічному листі до М. Драгоманова, видрукуванім опісля як частина переднього слова до збірки моїх оповідань „В поті чола“, виразився я про виклади проф. Огоновського не то з догавою, а в таким контексті, що покійний узяв се за якийсь неприхильний осуд его лекцій „Лекції на університеті“ — писав я там — зовсім мене не заняли і не дали міні нічогоісенько — ані методи ані здобутків. Я слухав класичної філології у пок. Венцлевського і зівав слухав рускої граматики і літератури у д-ра Огоновського“.

В тих моїх словах не було тенденції уймати щонебудь науковій вартості викладів сих професорів, а тільки було зазначено, що я не найшов у них того, чого міні бажалося, т. є. методи і здобутків, не найшов відповіді на такі основні питання: що се за наука, яке є значіння в ряду других, яка є звязь з нашим життям і его інтересами, як тепер люде працюють на тім полі і що треба зробити, щоб і самому прилагодитися до наукової праці, а замість усього того найшов тільки масу подробиць і догматичних правил та формулок, котрі приходилось для *colloquium'ів* витверджувати на память. Свідомства з тих *colloquium'ів* у проф. Огоновського котрі маю досі, потверджують, що я совісно піддавався тій нелегкій роботі, значить, его лекції я записував точно і виучував добре. Вирочім мое речене відносилось в далеко більшій мірі до проф. Венцлевського, ніж до Огоновського а то тому, що Огоновський тоді ще не мав семінарії при своїй катедрі, а звісна річ, що виклади без семінарії, т. є. без живої діскусії з слухачами, без власної праці слухачів під контролею і проводом професора вважаються нині на кождім полі недостаточним средством науковим. Пок. Венцлевський мав семінарію для класичної філології і власне се семінарія ще більше ніж самі виклади відбила у мене охоту до сего студіум. Семінарія та обмежувала ся на відчитуваню і критиці письменних праць слухачів. Професор давав тему — звичайно вияснене одної або кількох глав із якогось класика. Треба було зібрати до того місця всі можливі коментарії, схолии та інтерпретації, вказати всі ріжницї писання тексту і всі контрверсії по поводу їх і в кождім разі прихилитися до такої або іншої версії, мотивуючи для чого се чиниться. Вироби писалися і дікусія над ними велася по латині, а се мало такий наслідок, що в дікусії забирали голос звичайно тільки два або три найстарш

слухачі, котрі й нищили всякого новика — не за саму річ, а за кепську латину. Та ось проф. Огоновський взяв мої слова за докір собі і в своїй Історії літератури (т. III, ч. 2, стор. 924—925) вважав потрібним відповісти на них те, що „пок. В. був професором тямущим і відтак з его школи вийшло чимало добрих учителів класичної філології (учений філолог не вийшов ані один, треба б тут зараз додати!); та й мабуть у Омеляна Огоновського можна дечого навчитися, коли в р. 1873—1876 найпліднішим его учеником був Ол. Брікнер, котрий тепер є професором університету берлінського. Опроче професорам філософії годі займатись питаннями про соціологію, котрі Франкови від р. 1877 були по нутру“.

Лишаю на боці проф. Брікнера, котрого тодіж, як его товариш на лекціях Огоновського я мав честь пізнати і котрий тоді вже був філологом на широкий закрій, знав санскрит і зенд і не потребував від проф. Огоновського вчитися початків і методи філології, а потребував — і певно находив на его лекціях — багато матеріалу, котрий у него при широкім знаню предмету зараз укладався в органічну цілість з іншим однородним матеріалом, але з котрим я, профан і новик у філології, абсолютно не знав що зробити. Лишаю на боці також „соціологію“, котру пок. професор очевидно помішав із соціалізмом, а приведу власне факт, котрий свідчить, що ще до „соціології“ я інтересувався власне філологією і в тій справі просив его о пораду. Як раз тоді, в 1875 чи 186 році вийшли деякі голосні книжки, що давали огляд загальних питань новішого язикознавства і їх здобутків, а іменно Гайгера „Über den Ursprung der Sprache“, і німецький переклад книжки Американця Уітні про початок мови і закони єї розвою. Вичитавши десь про ті книжки я зацікавився ними і бажав познайомитися з ними, та поперед сего рішив запитати проф. Огоновського о раду. „Але дайте спокій — скрикнув пок. професор, махаючи руками. — По що вам забігати в якісь теорії? Вчіться граматики! Граматика то ґрунт, а ті теорії вам ні на що не придадуться“. Я й послухав ради професора, та щож, коли в викладаній ним граматиці крім невинної гімнастики ума та обтяжена памяти таки не міг нічого добачити.

Надіюсь, що отим моїм споминам ніхто не припише тенденції — умалити заслуги покійного. Я хотів би тільки яркїше обрисувати его характер — особистий і науковий, котрий остаточно так само як і вся его діяльність, є тепер певного рода культурно-історичним документом. Що в словах его про більшу вагу граматики ніж історії літератури висказався тільки хвилиний настрій его душі, а не якась програма его діяльності, се видно найліпше з того, що в 10 літ пізнійше він розпочав писати і друкувати своє найважнійше і найобширнійше діло, діло, котрого предмет у нас довгі ще літа тісно буде звязаний з его іменем, і що те діло було власне — історія рускої літератури!

Та поки що я продовжати му річ про его університетські виклади. Один із надгробних бесідників і разом із найлюбіїших слухачів покійного, д. О Макарушка, підніс у своїй промові науковий характер, совісне і гарне оброблене тих викладів. До сих слів я

додам лиш тільки, що власне такі писання покійного, як Історія літератури і розбори творів Шевченка дають дуже добре поняття о тих викладах, бо вони повстали з викладів а деколи є нічим іншим як самими викладами напечатаними без ніякої зміни. Пок. Огоновский ніколи не імпровізував, не спускався на свою пам'ять. Ще в викладах граматики він інколи доповнював те, що мав написане вясненем з голови, але при викладі історії літератури або інших того рода річей (за моїх часів він читав слов'янську мітологію) відчитував тільки те, що мав написане. Звичайно ввійшовши до салі і відклонившись слухачам він виходив на катедру, сідав і розкладав перед собою свої записки якось незначно, так що з низу їх ніколи не було видно, а потім обернувшись до слухачів троха боком, немов до фотографії *en trois quarts*, виголошував свою лекцію спокійним, мягким та звучним голосом, що раз знижувався, то знов нагло, без внутрішньої потреби підскакував о кілька тонів у гору, і тим самим цвітистим стилем, котрий покійник чомусь уважав „академічним“, котрим написані его історія літератури і его критики

В моїй пам'яті лишилися досить живо его виклади старорускої літератури з р. 1875 чи 1876, і можу сказати сміло, що не тільки розклад предмету, але і весь спосіб представлення, а в значній частині й сам текст тодішніх викладів я віднаходжу в першій томі его історії, друкованим о 10 літ пізніше. Покійний не любив хитатися в своїх поглядах, не любив у викладах показувати, що в предметі є де-якіс люки, якіс контрверсії та спори. Все те він поминав мовчанкою, а подавав тільки те, що вважав певним і безсумнівним. З того погляду виклади его справді можна назвати вповні науковими. Особливу увагу він звертав на докладність титулів книг і на хронологію і то не тільки в своїх викладах, але і при екзаменах. Міні здається, що іменню ся его наукова метода була причиною, для чого так мало з тих що слухали у него рускої мови і літератури, зважувалося сідати при нім до екзамену. Я не знаю докладно статистики екзаменованих, але сумніваюся міцно, чи за 23 роки професорської діяльності пок. Огоновського 23 его слухачі видержали під ним екзамен з рускої мови і літератури. Радо признаю, що не якась надмірна строгість при екзаменованню (при *colloquium*'ax він хоч випитував дуже точно весь даний предмет, та проте був дуже лагідний і ласкавий), ані тим менше якась нехоть до власних слухачів, але власне та его бібліографічно-хронологічна метода і високе, може троха надмірне розуміння величчя того знання предмету, котре повинен мати учитель гімназійний, були причиною сего факту.

Та за те з другого боку треба признати ему ще одну добру сторону, котрої не було у Головацького: своїх викладів, раз випрацюваних, він не ховав для себе, а ділився ними з широкою публікою, друкуючи їх чи то в часописах чи особними книжками. З викладів повстали, як уже було згадано, его розбори „Думок“ і „Гайдамаків“ Шевченка, его „Слово о полку Игореві“ і в кінці его Історія літератури. Через те він допускав, так сказати, всю публіку і всіх спеціалістів до контролювання своїх викладів. На всякі критичні замітки був дуже чут-

кий і з звичайною своєю совісністю розбирав та розважував їх чи то публично, чи в пізніших викладах на ту саму тему. Правда, свої власні критично зачеплені погляди він міняв дуже рідко, та все таки критика спонукувала его розширювати обсяг своїх аргументів на користь свого погляду. Ся живість в реагуванню на всякого рода замітки, без огляду на те, чи вони походили від перворядних поваг наукових, чи від звичайних писателів або навіть від его власних слухачів, причинювала ему особливо в остатніх роках життя чимало клопоту, так що в кожній критичній увазі він схильний був бачити особисту напасть. Та про те его полемічні замітки, хоч іноді забарвлені троха суб'єктивним чуттям, мали завжди характер строго річєвий і ніколи не виходили з границь доброго тону.

Хоча завжди строго поважний в обході, хоча ніколи не жартував навіть тоді, коли в розмові говорив звичайним а то й оживленим, веселим голосом, та все таки він не був позбавлений спосібности іронізувати. Іронія являлась у него нераз якось мимоволі, як вихід з клопотного положення. Многі з его старших слухачів певно памятають ще класичний примір такого его іронічного звороту. Говорячи про новітню галицьку літературу він заговорив також про твори Гушалевича. Віддавши що слід его віршам, особливо з 1848—1849 року він оповідає далі: В тім а тім році Гушалевич написав також дві мелодрами: „Підгір'яне“ і „Сільські пленіпотенти“. І уриває. Хвилева мовчанка. Очи всіх слухачів звертаються на професора. Лице професора обливає (як звичайно в таких разях) краска, потім він звільна підносить руку і звільна, голосом глибокого переконання додає: „Прошу! Музика, котру до сих шук написав Вербіцкий, є дуже хороша!“ І ані слова більше, а слухачі очевидно зрозуміли, як судить професор про вартість тих шук. Жаль, що в друкованій Історії літератури не подибуємо таких класичних оборотів!

(Конець буде).

Ів. Франко.

З ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ КОНГРЕСІВКИ.

I.

Ніхто не буде сперечатися про це, що коли тепер у Росії є де якийсь політичний рух, то тільки у Конгресівці. Навіть загал зовсім індіферентної російської публіки знає, що у Варшаві „щось таке діється“. З офіціальних і офіціозних органів вона від часу до часу довідується, що ось на 1-го мая робітники у Лодзі, Варшаві, Згержі, Пабаніцах, Томашові і т. д. страйкували; то знов чує вона, що Поляки якусь жалобу національну справляють або роблять демонстрації в пам'ять Кілінського. Звісно, оця публіка нічогосеньки не розуміє, що воно таке, чому „Поляки бунтуються“ та прямують до „отбудовання ойчизни“, як пишуть „Московскія Вѣдомости“. Але вже оці ж самі „М. Вѣдомости“ та журнали як „Русское Обозрѣніє“ починають розуміти, що сучасними змаганнями до відбудовання Польщі кермують вже не шляхта

та ксьондзи (мовляв „польско шляхетско-ієзуит-ская интрига), але зовсім інші сфери*) Російська інтелігенція знає, що у фабричних центрах Конгресівки існує сильний соціалістичний рух, та про його характер не має поняття. Ще менше знають Росіяне про другу сильну течію, котра грає у Поляків тепер велику роль.

Коли для Росіян взагалі польські справи мусять бути цікавими, то для Українців вони представляють ще спеціальний інтерес. Як тільки Україні зрозуміють нарешті, що перше, головне і найважніше для них діло, це виборене у Росії політичної волі, і стануть на практичний ґрунт якоїсь політичної праці, вони конче зустрінуться з Поляками. Децентралізація, автономізація поодиноких країв здобуде прав для місцевих мов — все це інтереси спільні й Полякам і Українцям. Мало того. Українцям прийдеться числитись ще й з Поляками на Україні, котрі ж складаються не з самих панів, але й з інтелігенції, а подекуди й з ремісників, робітників, та й мужиків (дрібна шляхта). Поляки, яко елемент політично вироблений, без сумніву відіграють визначну роль, коли дійде під повим царем до яких небудь реформ. Оджеж Україні мусять заздалегідь приготувитись до того, і через те, я думаю, для них не буде безінтересним познайомитись з деякими появами сучасного польського життя. Для Українців найцікавіше придивитись демократичним течіям польської громади, бо не з ким як тільки з польськими демократичними елементами прийдеться їм ити вкупі в боротьбі за свої політично національні права. Ми думаємо від часу до часу інформувати у „Народі“ українську громаду про те, що діється у польським демократичним**) таборі всяких напрямків і то передусім у Конгресівці.

Поки що ми полишимо на боці чисто робітничий рух у Конгресівці, про котрий зрештою якось говорилось у „Народі“, а звернемося до другої течії, про котру ми вище згадували.

Три роки тому у Конгресівці була розпочата політика масових демонстрацій, з котрих остання відбулась 17 цвітня цього року, а котра скінчилась засудженням ета шістдесяті кількох людей на виїзд до північних і східних губерній Росії. Ця остання демонстрація відбулась у пам'ять повстання варшавських ремісників у 1794 році, котрі під проводом знаменитого шевця Кіліньського і різника Сораковського, вирізали московське військо і увільнили від ворогів Варшаву, щоби віддати їй Косцюшкові. Демонстрація обмежилась тим, що товпа, зложена з кількох соток людей (робітників, ремісників, техніків, вчителів, літератів, лікарів і студентів), пішла на улицу, де стоїть колишній дім Кіліньського, щоби віддати честь його пам'яті. Арештовано було 239 учасників демонстрації

*) Про це диви у торічних „М. В.“ статтю „Соціалізм і польська справа“ або „Письма изъ Варшавы“ „Р. Обзорнія“.

**) Під словом демократи я розумію всіх щирих народолобів, котрі дійсно мають на думці користь широких мас. Звісно, що галицькі „демократи“ в роді Щепановського, Левіцького, Рутевського, котрі так компрометують це слово, не рахуються. Це карєристи.

і то виключно інтелігентів, позаяк поліція робітників і ремісників не брала, а взятих через помилку зараз же виганяла з ціркулу.

Яка мета всіх тих демонстрацій і хто їми заправляє? На це знаходимо відповідь у останній брошурці з серії „Z dzisiejszej doby“, котра не так давно появилася у Львові*). Ось яких поглядів тримаються аранжери всіх тих демонстрацій.

Повстання з 1863 р. вони беззглядно повтаряти не думають і тільки виняткові обставини примусилиб їх до оружного виступу. На місце повстання поставлено програму постійної, безперервної революції, позаяк чим революційніше настроєна суспільність, тим менше вона представляє поле до асиміляційних заходів. По 1863 році піддано народ страшному утискові не через те, що він зробив повстання, але через те, що не був здібний до нового повстання. Утиск викликає політична слабість пригніченої громади. Хто хоче щось одержати, той мусить промовляти в ім'я сили. Оцю силу представляють польські людські класи. Російський уряд доти не вздержиться в своїх антипольських заходах, доки не побачить в польській суспільності сили, котра може йому наробити клопоту. Отож маніфестації мають на меті таке політичне вироблене суспільності, щоби кождий його член стався горожанином, свідомим свого положення і своїх прав та обов'язків. На маніфестації у Конгресівці треба дивитись яко на: 1) средство впливати на власну суспільність і 2) средство вишньої політики. Кожда маніфестація викликає великий розумовий рух серед низших сфер і то, як показує безліч фактів, дуже прихильний. Маніфестації не допускають до того, щоби суспільність забувала про себе яко про діяльну політичну одиницю, щоби вона ставалась рівнодушною для праці політичної. Маніфестації привчають суспільність до того, щоби вона не лякалась нелегальної праці. Маніфестації — це політична школа для суспільності. Яко средство вишньої політики маніфестації мають велике значіння так перед Європою як і перед російським правительством. Зрештою — додають автори брошури — ми не повинні рахувати на співчуття Європи, але, опираючись на власній силі, хочемо, щоби з нами люде поважно лічилися. Крім же Європи дипломатичної і гандлярської єсть ще Еврепа людова, на сімпатії котрої нам дуже залежить...

Така то profession de foi авторів брошури а разом і аранжерів маніфестацій. Від себе ми мусимо замітити, що напрям репрезентований брошурами „Z dzisiejszej doby“ має дуже

*) Видане „Z dzisiejszej doby“ має на меті інформувати польську суспільність про всі некучі справи, котрих не може обговорити варшавська преса через цензурні условини. Ось зміст десятих перших брошур, котрі перемовняються у Росію в дуже великім числі і розповсюджені там межи Поляками майже так як „Przedświt“: „З поводу відібрання місць Полякам по залізницях“; „О святкуванню 3. мая і національних обходах взагалі“; „В 30 роковини останнього повстання“; „Кілька слів за становище російського правительства зглядом польських робітничих рухів“; „Політика уряду зглядом церкви“; „Гірка правда“; „Вар. унів. мелодія“ і „Ще маніфестації 17. цвітня“.

багато прихильників у Конгресівці. Це побіч руху робітничого, котрий захопив широкі маси, найсильніша течія у польським демократичнім таборі — ский.

Від редакції. Свою думку про описувані тут польські рухи скажемо пізніше.

НОВИНИ.

В честь 30-літної літературної і політичної діяльності Михайла Петровича Драгоманова відбудуться дня 16. н. ст. декабрія с. р у великій ратушевій салі у Львові, літературні вечірники з промовами у честь шанованого, відчитом про его жите і діяльність, відчитанем адресів (котрих є чимало) і показом дарунків від Українців і Галичан. Вечірники розпочнуться точно о 6 годині вечір. Доступ свобідний. Після вечірниць відбудеся комерс. Усякі посилки, адреси, листи і телеграми в сій справі просимо слати по адресу редакції „Народа“, Львів, ул. Сокола, нр. 1, — Lemberg, ul. Sokoła 1, Redaction des „Narod.“

Осібю, перед вечірницями, від 10-тої години рано, відбудеся в тій же ратушевій салі у Львові народне віче з такою програмою: 1) Теперішнє положенє руского народу; 2) Справа найблизчих виборів і загальне безпосереднє тайне голосованє; 3) Теперішнє положенє справи селянскої і організація єї; 4) Внески учасників

Віче устроює комітет із видніщих людей наших з ріжних повітів Галичини, вечірники устроюють приватно рускі радикали з ініціативи Українців із Росії.

В той же час і тамже, зараз після віча, відбудуться перні загальні збори ново-основаного просвітнього товариства „Поступ“. Допущені будуть тільки члени, через те просимо швидко зголошуватися до редакції „Народа“. Вкладка на рік 1 г.

Дня 15-го н. ст. дек. с. р. буде у Львові зїїзд представителів рускої радикальної партії за особистими запрошеннями.

ВІД РЕДАКЦІІ.

Звертаємо увагу наших читателів на те, що у Львові є і польська газета „Naród“, і тому треба все до нашого „Народа“ адресувати

виразно: ул. Сокола нр. 1, бо через недокладні адреси, та через незнанє листоношами рускої мови, або не увагу їх до руских адресів, вже не одна посилка наша пішла до польского „Narodu“ і кореспондентки і листи наші лежали там і по рокови, а висилателі їх певне дивувалися, чому ми не сповняємо їх просьб. Найліпше додавати на адресі до нашого „Народа“ — „руська газета“, або адресувати до редактора. Ми звертаємо на се увагу і дирекції почти і просимо повчити листоношів, щоби вони зволили звертати увагу на улицу і в загалі докладно читали рускі адреси, бо нпр. у редакцію польского „Narodu“ попав недавно лист і по руски адресований, де було виписано не тільки імя редактора нашого „Народа“, але й імя д. Івана Франка з додатком его улиці і н-ру дому. Той лист редакція польского „Narodu“ отворила, а там були важні тайни редакційні і партійні українські у Росії. (Сей случай показує наглядно, як навіть польські літерати знають руску мову і руске письмо!) Ми не підозріваємо редакції польского „Narodu“, але хто буде відповідати, коли через таку нерозбірчивість листоношів, листи і посилки наші будуть попадати в гірші руки і не тільки наша редакція не дізнаєся, що їй конче треба знати, але і російські Українці будуть терпіти?! Ми вже й не кажемо про инчі наші моральні і матеріяльні втрати... При нагоді завважаємо, що ми з польским „Narodem“ не маємо нічогосінько спільного. Він заложений пізніше від нашого „Народа“, тоді, як наш виходив у Коломиї.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.

(Oesterreich Galizien, Lemberg, ul. Sokola 1.)

руско-українська радикальна часопись.

Росія перед переминою уряду.

Russland vor einem Regime-Wechsel. Von A. Westländer. Stuttgart, 1894. Carl Malcomes, 115 S.

Ся невеличка книжка — добрий знак і для російської і для німецької громади. Автор, мабуть, німець по роду, але, певно, з Росії і в усякім разі добре ознакнений з російськими справами і печатю. По політичним думкам він ліберал поміркований; до радикалізму він сімпатії не має, а люблена радикалами в Росії система громадської власности селян єму явно антипатична. „Народництва“ в него нема і сліду. Він зайнятий виключно освіченою громадою, тим, що в Росії звуть „общество“ і що він перекладає словом Gesellschaft. Але се „общество“ він знає добре і єму сімпатизує.

Книжка д. Вестлендера, чи „Западника“ ділиться на голови: Реакція і націоналізм, — Теперішній режим, — Бюрократія і самовирава, — Аграрна політика, — Господарська і фінансова політика, — Реакція і націоналізм в громаді і печаті, — Нова ліберальна противутечія, — Погляд в будуще. В кожній голові подано багато фактів, так що перш усього книжка може служити, як добрий, хоч стислий образ внутрішньої політики в Росії при Александрі III. Автор вбача в історії Росії XIX ст. хвилову зміну лібералізму і реакції, відповідно зміні царів, при чому в реакційну хвилю завше піднімався і антиєвропейський націоналізм. Але при такій схематизації автор не пропустив без уваги і ту інтересну прояву, що реакція в Росії напр. при Миколаю I. була почасти

і виродком впливу західно-європейських реакційних тенденцій, а власне тенденції урядів австрійського і пруського.

В загальні цікава була б спеціальна історична праця об тім, на скільки реакція в Росії бувала наслідком упертости уряду російського в охороні старомодного всеєвропейського status quo XVII — XVIII, котрий запізнився в Росії, відповідно загальному запізнінню єї історії, а наскільки вона була продуктом західно-європейського легітимізму, котрий хотів послугуватись Росією для своїх цілів і набивав російським царям, з часів великої фрайцузької революції, думку про їх провіденціальну місію подавляти „революцію“ і дома і за кордоном. В усякім случаї хоч реакційний вплив напр. Метерніха на царів Александра I і Миколая I-го мусів бути досить звисним і в західній Європі, а д. Вестлендер добре зробив, що хоч коротко зачепив сю справу.

Він міг би додати ще і те на користну увагу німцям, що навіть ліберальна преса німецька ще в недавні часи піднерала завше в Росії реакцію і абсолютизм уряду протів поступових тенденцій російської громади і навіть протів польського національного лібералізму і держалась тисє думки, що народ у Росії — звір, котрий абсолютний уряд тільки вдержує од того, щоб він не кинувся на культурників і зах. Європу. Такі погляди печаті німецької по части звязувались з інтересами і поглядами балтійських німців у Росії. Сі німці, — власне феодальна аристократія і почасти бюргерство, з часів пролучіння Ест — Лів — Курляндії до Росії в XVIII ст., вєпили собі виоторгувати од царів певні привілеїї, котрі

в значній частині заміняли для них конституцію, а в той же час служили в старій Росії, як слуги абсолютних царів, а в себе дома гнітили естів, латинів, та й самих росіян, — (котрі напр. в Різі вже давно налічувались десятками тисяч, бо Ріга — порт великого російського басейна) Ліберальні тенденції в Росії дійсно загрожували такі подвійні користи німецьких феодалів у Росії, — бо конституція б у Росії вкоротила б силу всяких Бенкендорфів, Паленів, Клейнміхелів і т. п., котрі густо засіли коло двору царського і в генералітеті, а в той же час повела б за собою перевірку німецьких привілеїв в балтійським краю і дала б волю естам і латинам. Ось через що остзейська німецька шляхта перша виступила в 1863 р. з адресом цареві проти поляків, за „єдинство російської держави“, коли пішла чутка, що царь згоджується дати конгресівці конституцію, котра мусила б повести за собою конституцію і в Росії. Тоді ще Times замітив, що противна Польщі „староруська партія“ єсть власне німецька партія.

Пресса в Германії, навіть ліберальна, завше боронила порядки феодальні в остзейських губерніях в Росії, не вважаючи на те, що порядки ті ще більше старомодні, ніж всіма висміяні в Германії порядки мекленбурзькі, — і виступала проти реформ у Росії. Але ж се не допомогло німцям і абсолютизм російський таки наложив руки і на остзейські привілеї, руйнуючи в них гниле і свіже, напр. і самий шановний університет у Дерпті, перехрещеному в Юрьев. Се мало по частині послідком те, що в розумніших німців і російських і германських одчинились очі на дійсний стан річей у Росії і на правдиві інтереси всіх її народів, котрі можуть забезпечитись лібералізмом, а не абсолютизмом. До того еміграція многих остзейських німців у Германію, в тім числі і кількох учених, привела в німецьку прессу людей, знаючих російську мову і спосібних слідити за російською пресою. Книжка д. Вестлендера єсть один з плодів такого нового стану річей.

Вона досить зручно показує які шкоди поносила Росія в періоді реакційно-націоналістичні. З історичного погляду ми не зовсім згоджуємось з поділами д. Вестлендера нової історії Росії по царюваням.

Реакційний період в першій половині XIX ст. почався в Росії ще перед Миколоєм I, ще в часи Александра I після Лайбаха-кого конгресу, так що напр. в університетах навіть Миколай I вкоротив реакцію, дуже вже обскурантну. Далі коло 40-го року навіть уряд Миколая I почав склонятись до науки європейської, і до реформ демократичних, коли не до лібералізму, і став рішучо реакційним лишень після 1848 р. Але тим часом під усякими хвилями урядовими ішов у Росії в громаді, — в університетах і літературі, — неперестанний поступ в духу європейським.

Ся робота поступова, то явна, то потайна, тільки і виробила ґрунт, на котрому зросли і ліберальні реформи Александра II. В оцінюваню часів сего царя, д. Вестлендер трохи двоїться: то він уважає сі часи за ліберальний період, то каже, що політика тодішнього періоду була нерівна: „то давала (громаді) занадто велику міру волі і впливу, то затягували уздечку без рації занадто твердо“. Ми не думаємо, щоб д. В. міг фактично показати нам, в чому власне уряд Александра II давав занадто багато волі. Фактична історія напр. печаті, — єдиного органу громадської думки, котрий існував в Росії, при браку парламенту, — показує, що уряд не давав їй навіть поміркованої волі. Не вірний і той поділ, часів Александра II, який іноді робить російська печать, — то б то на пору ліберальну, до атентату Каракозова в 1866 р. і пору реакційну — після того. Трагізм стану Росії в часи Александра II і самого царя лежить в тому, що уряд Александра II ніколи не піднімався на висоту навіть самого уміркованого, але поступового елементу громадського і що він робив реакцію власне в один час з реформами, а не тільки зараз після реформ. Документи, напечатані в книжці An. Leroy Beaulieu — „Nicolas Milutine“, і книга д. Головачова — „Десять лѣтъ реформъ“, показують те ясно, а листи сучасників, таких навіть, як Ів. Аксаков (див. єго листи до Герцена, напечатані нами в „Вольн. Словѣ“ 1883 і тепер переведені по німецькому в прилозі до книги: K. Kawelins und Iw. Turgenjews Social-politischer Briefwechsel mit Al. Herzen. Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten, herausgegeben von Th. Schiemann. Stuttgart.

1894. Cotta) свідчать об тім вражіню, яке робила така політика на громаду.

Д. Вестлендер трохи помилився своєю схематизацією і в огляді царювання Александра III. Він напр. говорить про початок ліберальної реакції в Росії проти політики уряду сего царя і показує той початок на пресі з 1891 р. Але треба ж зважити, що уряд Александра III почав з того, що знищив ліберальні щоденні газети, з котрих осталися в живих лишень „Русскія Вѣдомости“. Ся ж газета ніколи не переставала бути ні європеїською, ні ліберальною, — так само як і місячники, „Вѣстникъ Европы“, „Русская Мысль“, котрі менше гнітила цензура, ніж газети. Коли можна вбачати в російській пресі коло 1891 р. яку новину, — то власне не в тому, що в ній появилася ліберальний напрям, а в тому, що до него почали склонятись і доти реакційні газети, як „СПетербургскія Вѣдомости“ і „Кіевлянинъ“ і що ліберальні думки хоч по окремим справам стали проскакувати і в таких газетах, як „Новое Время“, „Гражданинъ“, — навіть офіційних.

Се тим більше показує всю непрактичність системи уряду Александра III і дає тим більше основи надіям д. Вестлендера на перемену урядової системи в Росії. В наші часи ніяка урядова система не може держатись довго, коли вона має проти себе всю більшість освіченої громади. Будучність Росії залежить од того, чи в ту хвилю, котрої жде д. Вестлендер, уряд лишень трохи подасться на бік громади, чи громаді пощастить так переробити самий порядок уряду, щоб він був органом освіченої громадської думки.

М. Драгоманов.

ВІДЬМА.

По народним казкам і оповіданням.

Посвята

МИХАЙЛОВИ ДРАГОМАНОВУ

в честь его 30-літньої письменської праці.

Вечеріло. Сонце вже прощалося послідними проміннями і поволи западало, лишаячи за собою широку смугу червоної хмари, котра щораз більше блідла і темніла. На широком почорнілім овиді стали продиратись гейби зза густої заслони блідонькі звізди, що, чим густіша темрява покривала землю, тим яснішим споглядали на ню оком.

Серед змагаючоїся темряви, майже зовсім счезала бляшана баня дерев'яної церковці, що ще недавно сияла від блеску заходячого сонця, темніли білі стіни сільських низьких хат тай десь пропадали густі садки невеликого підгірського сільця. Живий гамір людей, худобини і домашнього дробу, затихав, вулиці пустіли, сільце враз из сонцем засіяло та лиш десь не десь коло якої хати рушалося іще денним житєм.

Два подорожні ішли поволи дорогою, оглядаючись на всі боки, чи би не удалось їм де в селі переночувати.

— Може до сеї хати завернім, — сказав оден до другого, показуючи на велику хату і хороше обісте порядного газдівства.

— Най буде — відповів другий, — коби лиш кого поспитати, чи приймуть?

Увійшли на загороду, з хати вийшов іще молодий, годний!) газдо.

— Слава Ісусу-Христу!

— На віки слава!

— Не моглибисте, газдо нас переночувати? — просять ся подорожні.

— Та я не бороню, — каже газда, — кобим лиш мав де вас примістити, бо у мене жінка, бачите, на тих днях, кожда година рахована.

— Та ми де будь, хотьби і на обійстю; тепер літо — не замерзнемо.

Господар завів їх під оборіг, тай розповів, що се єму Бог уже був дав трое дітей, та ні одно не перебуло четвертого року.

— Може вас Бог хоть тим потішит, — кажуть подорожні.

Газда подякував і пішов до хати, лишаячи подорожних під оборогом.

Голубе сребристо-мрячне світло обляло ціле село, обляло хатину і оборіг, де спали подорожні. Бляхова баня церковці засіяла новим блеском, а невелика смуга потока гралася з чаровним світлом місяця, захоплювала оден бік города і бігла десь далеко у поле. Запах зеленої трави розлягав ся докола, синявий блеск дроздов від своєї сили і гейби кивав високим журавлем що дивився в глибоку, недалеко від хати, обцимбровану керницю. З хати разносив ся крик молодого жіночого голосу.

На місяць набігла легка хмарка, котра як би від него відривалася, і подорожні узріли дві срібно-сині птахи, що без шуму махали широкими крилами, і сіли над вікно хати.

— А що? — питає одна птаха другої, а голось ві звучав якби хто десь далеко у поли грав у сопівку.

— Іще не вродилась — каже друга, таким самим голосом.

— А що би було, якби вродилось в сю годину?

— Хто будь вродив би ся в ту годину, — каже перша, — то живби дуже довго, та мав незмірне багатство.

Птахи як прилетіли, так і без шуму відлетіли.

За якийсь час знов щось замаячило в повітрі, ніби легка тінь і птахи знов сіли на вікно.

— А що? — питає одна.

— Іще нічо.

— А що би було, якби в сю годину вродилось?

— Як хлопець, то бувби великий злодій, а як дівчина, то великого би наробила своїй матері ветиду, — сказала перша, і знов обі птахи збили крилами.

Коли третій раз прилетіли, дитина вже вродилась.

— Що то за година? — питає одна другої.

— Така година, що буде лиш три роки довше жити від опередних дітей, тай знайде смерть в тій-о тут на подвір'ю керниці.

Подорожні то чули. Встають вони рано, тай розповідають газді, що так і так, що прилітали якісь птахи в ночі, тай казали, що і тота їх дитина буде жити лиш три роки довше від тамтих, і в тій-о тут на подвір'ю керниці знайде собі смерть.

Газду якби хто ножем підрізав

Росте дитина оден рік, другий але він ніякої вітки не має. Керницю засипав каміннями, забив дошками, а дитину пильнують обоє як ока в голові.

Коли дитині було уже сім літ, вони раз озирнулись — а дитини десь нема; біжать до керниці, а дитина лежить на керниці, вони до дитини, а дитина нежива.

Як казали птахи, що та керниця буде смерть їх дитини, так і сталося, — в таку вже вродилась годину.

* * *

Пускали урльопників до дому. Іде собі оден урльопник до свого села, а то вам така спека, що хрань Господи! Сонце гейби казилось, не було кутика, не було одної щелини, де би воно не забігло своїм пекучим промінєм. Пекло з гори у голову, з долини пекло розпаленим камінєм, а за кожним кроком збивався порошок, засиплював очі, ліз до рота і летів до ноздрів. Жовняр сплюював, обтирав піт з чола і кляв, що ся влізло.

Вечером дістався до села, зайшов до одної хати, тай впросився на ніч. Купив у газдині квасного молока, ззів, протягнувся на лавиці тай заснув.

Спить він собі, аж чує через стіну: в другій хаті зойки, крик, біганина, а то, вибачайте, жінка розходилась родити дитину.

— Отом си знайшов нічліг — най чорт пірве! закликав жовняр, тай обернувся на другий бік.

З вікна било проникаючим блеском. Він отворив очі, місяць світить, так, як в днину, а якісь дві сиві птахи літають по під вікна.

— А що? — питає одна, якби легким шумом листя на деревині, — ище не вродилось?

— Ні ще, відповіла друга.

— А що се за година була?

— То була така година, що, як хто в сю годину родиться, то не має щастя на землі.

Птахи відлетіли, але зараз вернули назад.

— Пет! пет! — сказала знов одна, — уже родиться.

— А що там?

— Дівчина.

— А що є тепер чекає?

— Єй доля, то той жовняр, що спить під вікном.

У тій хвили дався чути плач іно що уродженої дитини.

Жовняр хотів заснути, але вже не міг, сів на лавицю і протер очі.

З птахів ані сліду не було, лиш у вікно світив місяць, возився блідою тінею по землі, і ніби насміхався з жовняра, що вже тільки світа звидів, а єго доля ледво що видобулась на той світ.

Злість розібрала єго: що той крикливий, „бенькарт“ мав бути єго жінкою!

— Чого смієшся? — буркнув на місяць — що цікаво єму приглядався, — віриш птахам? О, не діджете ви того!

Коли все вже утихомирилось і всі заснули, жовняр встав, по-тихо увійшов, де була поліжниця, ухопив дитину і виніс на двір.

Господарство було статне, ціле обійсте обгороджене високим міцним плотом, жовняр не нагадував, що довго: встромив дитину на кіл тай пішов.

Час за часом іде, гей вода пливе, а людям приходить ся усяке переживати. Та инакше і не може бути, уже сам Бог так дає: то погоду, то громи, то тепло, то зимно.

На небі показалась велика червона звізда, з довгим як мітла хвостом. Людям лячно стало „Се не на добре“ — говорили вони між собою. Та ще стане яке-такє псиско, піднесе голову в гору, тай виє, якби го хто наймив, а людям від того неячого співу ище страшнїше ставало. Прийшлося — чують, що королі посварилися тай виповіли війну.

Зачала ся бранка, стали стягати не лиш молодих, але і старих вояків. Довго вони своїм війском боролись, довго перемагав оден другого, нарешті помирилися. Вояків ім уже не потрібно було, тай знов їх пороспускали до домів. Не всі могли вернути, багато їх в війні полягло, багато лишило ся покалічених, а були і такі, що Бог їх від усього злого оборонив та ще з грішми вертали до своїх.

Від того часу, як жовняр почував у газді, де вродилась була мала дівчинка, минуло вже з яких шістнайцять літ.

Раз сидить собі той газда у корчмі, аж там приходить якийсь підбулий вояк. Зложилась компанія, вояк розповідав про війну, про вояцьку славу, тай бідованє.

Газді вподобався жовняр, жаль було розходитись, тай став єго намавляти, щоби до него зайшов.

— Мені все одно, — каже жовняр, — тільки вже часу минуло ся, то най ище і так миная ся.

Приходить до хати, а на протів них виходить газдиня, тай така вам ладна дівчина, що жовняр аж облизався. Сусіди посходились,

а жовняр, і горівку не, і до дівчини залицяєся. Дівчина встидаєся, закриваєся рукавом, сусіди приповідать, фляшка по фляшці, та так до півночі завелось. Господар просить жовняра на ніч. Жовняр переночував, перебув іще одну днину, другу, та-бо і третя днина минає, а жовняр і думки не має відходити. З бесіди газда довідав ся, що жовняр має великі гроші, дівчина єму вподобалась, слово по слові, вони зговорились, тай стали ладитись до весілля.

Раз по весілю сидять вони всі при вечері, говорять то одно то друге, газда став розповідати, як се тогди, коли єго донька вродилась, почував якийсь жовняр, та такі збитки зробив, що встромив дитину на кіл, щастє, що дитина на пеленку якось зачепилась, тай на колу повисла. Жовняр як то вчув, так устовнів.

— Таж то я був, люде добрі, — каже він, я сам, як мене видите, — тай став розповідати, як тогди він спав, як прилетіли птахи, що говорили, і як він був на них розсердився.

Та все таки свої долі не минув: так вже мало бути, і так сталося. В яку вже хто годину вродить ся, така єго доля.

Зима. Сидить собі старенька бабуся у маленькій на край села хатині, — сидить собі, але зима потискає, а то нічим в печі затопити, ні теплої страви хлинути. Нема що робити, треба між люде іти. Обвилась в що мала, взяла костур в руки, тай попленталась селом. Мала вона вже таких, що не забували на стару бабуся, та все таки найліпше любила ходити до доньки свої сестри, багатой бездітної молодиці. Тота єі голоруч не пустила: дасть то одно, то друге, тай за-єдно просить, щоби бабуся молилась, аби їй Бог дав хоть одну дитину.

Нарешті, Бог єі помилував і зайшла в тяжу, тож і бабуся не одно ліпше дісталось як у перед

Як раз тогди, коли бабуся з своїм костурем в руках до неї дотюпала, розпочались роди — мука вам така, що хрañ Господи! На такий час і бабуся придалась, тай і на ніч облишилась. Уже було пізенько, але бабуся не спить, сидить в кутику, тай молиться, аби Бог поміг щасливо душу розв'язати.

На дворі так видкося, як в днину. Місяць повільним кроком походжував поміж зізди, що всміхались до него, ніби дівчата до молодого хлопця, поморгуючи ясеними очима, а сніг блищав тисячами іскор, ніби сріблом пита мережка в пречудові зіздки та колісця.

Щось тихо зашуміло, гейби сніг зеунувся з даху, — бабуся глянула, а ту дві великі білі птахи, з срібними по крилах краями.

— А що? вже вродилось? — запитала одна, якби вітер подув.

— Як раз в тоту хвилю.

— А що се за година?

— Смутна година: не мали до тепер дітей, тай ліпше, аби зовсім були не мали, бо та дитина, то їх смерть.

Заким бабуся вийшла з зачудованя, птахів вже не було.

Бабуся серце краялось, коли дивилась на втіху батька і матери, та довго важилась, чи сказати їм те, що чула, чи ні?

Коли сказала, то радість їх потухла, та ніколи уже не вернула.

Ростє хлопчина, такий вам красний тай слухенний, ніколи з него ніяка пустота не виходить, ні злого слова не чути, а родителям ніякої радости не ма. Зачали єго посилати до школи; він ходить, учить ся над усі діти, та все дивує ся, чому то єго батько і мати не такі як у других дітей: ніколи чогось не засміють ся, не втішать ся?

Коли вже був великий, то став на родителів налягати, що тому має бути за причина, що він аби що робив, аби як добре справовав ся, не може їх розвеселити? Тато не хотів сказати, але мати не могла опертись одинакови, тай сказала: що так а так, така а така річ, що він в таку годину вродив ся, що має бути причиною смерти батька і матери, бо так говорили птахи під вікном, коли він родив ся, та що одна старенька бабуся, котра уже давно не жие, чула те все на власні вуха.

Учувши те, син також дуже засмутив ся, тай гірко заплакав. Довго він ходив іще сумніший від своїх родителів, а врешті каже: Знаєте що, коли то вже має так бути, що я маю бути причиною вапої смерти, то ліпше розійдїм ся: дайте мені, що маєте дати, а я собі піду в світ за очі

Рада в раду і врешті пристали на єго волю: спродали що могли, дали синові гроші, а собі лишили лиш тільки, щоби було чим докленати житє. Попрацались, тай він собі пішов.

Молодий, хороший та до того іще грошенний, скоро дав собі раду в світі. За якийсь час оженився, чим іще більше свій маєток прибільшив, та добре розгаздовав ся. Жие він як пан, має, що душа забажає, має добру вірну жінку та лиш одно єго болить, що ніколи не узрить ні тата ні мамі, а до того жінка все єго розпитує: що він за оден, з відки, чи він сирота, чи має родителів, тай де вони? Як зачала єго нуждати, тягнути слово по слову, так за якийсь час дізналась те все, що хотіла.

Він був стрілець, тай ходив в ліс на полюване. Коли раз єго довший час не було дома, жінка написала ніби від него лист до єго родичів, розповіла де він є, що робить, як єму веде ся тай запросила, щоби до него приїхали.

Родителі, звичайно як родителі, втішились так, що аж забули про своє нещастє, тай вибрались до сина в гостину.

Приїзджають, єго нема, лиш сама невістка. Невістка до ніг їм припадає, по руках цілює, гостить чим може, тай раз по раз виглядає чи не іде чоловік до дому, тай тішить ся, що се єму таку велику утіху зробить. Прийшлося у вечер, єго ще нема, вона постелила обоїм родителям на постели, де спала з чоловіком, а сама положила ся у другій ізбі.

У ночі стук! стук!. — Іде чоловік, але жінка міцно заснула, нічо не чує, лиш заспана наймичка встала, отворити двері. Він, нічо не питаючись, иде до хати, місяць світить у вікно, глип, а коло єго жінки спить якийсь хлоп. Кров застигла в єго жилах, люта гадюка обвилась коло самого серця, зуби зціпенились, він дрожачою рукою ухопив за стрільбу і цілив, уперед в мушину, а потому в лежачу побіч него жінку. На той гук вибігла жінка, і заложила руки.

— Що ти наробив? — заголосила вона на весь голос, — таж то твій батько, та твоя мати!

Стрілець повалив ся на сталець якби не живий. В таку годину родився, що мав бути причиною смерти батька і матери і так сталося.

Ніч була темна, в воздуху пахло дощем, вітер гнав чорними хмарами, шумів галузями дерев і обривав на пів зохле листя. Там, та не там, блищало світло, то хмурилось, то розяснювалось виразним ясным блиском. Часом загуло громом, а чорна хмара роздиралась червоними світлими стрілами. Серед чорної темряви, щось замаячило над верхами дерев і ніби путалось в одертих з листя галузях. Тріскуча блискавка потрясла небом і землею, а єі огнисте світло відбило ся від крил двох чорних птахів, що спускались по над стріху одной мужицької хати і сіли над вікно.

— А що? питає одна птаха

— Уже вродилась.

— А яка тепер година?

— Така година, що відьми родяться — відповіла друга птаха, і голос єі згубив ся в оглушаючій гуку грому і птахи щезли в просторі.

Ніхто їх не видів, не чув, ніхто про те і не знав, що вродилась відьма в селі.

Відьма підбула, виросла, а далі віддалась. В селі зачало щось не ладно показуватись; люде, хоть не знали, що між ними є відьма, то стали догадуватись. Деє то у одного, то у другого газди корова доїться як доїться: нараз щось зайде, що корова ані каплі молока не дасть або лиш сама сирватка буде, та ані крихти не підсідає ся. А що відьму найскорше мож пізнати по молоці, тож люде і міркували, що є відьма між ними, не знали лиш, котра би то могла бути.

Аж раз оден парубок колов дрова - а з поліна як бувцілий сук, так вишав. Він давно чув — що як через таке поліно подивити ся, то аби яка відьма, то муситься показати. Ухопив він поліно, дивить ся, а перед ним стоїть найбільша богачка в селі.

— Чого ти такої сили ужив, та на що ти мене тутка притягнув? Що тобі з того прийде, що будеш знати, що я відьма? — заводела вона. „Скажи мені, що хочеш, я зробю, лиш не сміши мене межи людьми.“

— А що можеш зробити? — питає парубок.

— Я найбільшу маю силу до молока, але як схочеш, то дам тобі таку сопівку, що лиш приложиш до губи — сама буде грати. Відьма,

бачите, знала, що парубок дуже любив грати на сопівку, та аж усміхнулась, коли побачила, як на згадку сопівки очи у него засвітились.

— А коли ти міні можеш єі дати? — питає відьми.

— Іди на повний місяць смерком в ліс, уломи галузу, сядь на ню і скажи „понад ліс“, а там вже дістанеш

Парубок так і зробив. Коли настав новий місяць, пішов смерком у ліс, уломив галузу, сів на ню тай сказав „по над ліс“.

Вітер подув, він підніс ся в гору як половик, і ніби просто летів на місяць, що золотим серпом завис над єго головою. Верхні дерева мигали під ногами як трава, а з середини ліса добував ся глухий, протяглий шум; часом попадала невеличка царинка, котру перебігла сарна, або прудконогий заяць. Ліс почав рідити, протяглася густа мрака, під нею плыла ріка. Єго понесло вздовж одного берега ріки, в котрій плюскала ся риба, а у високій над берегами трохи шелестіли дикі качки.

Нарешті надлетів на високу лісу гору; шум, що єго ніс, устав, а натомість чути було якби який коровачий рик, ніби якийсь лютий, нелюцкий регіт.

Єму закрутилось в голові, хоть чув, що вже не летить, а стоїть на місці.

— Як ся маєш? — каже відьма — добре було іхати?

Парубок протер очи якби з просоня. Господи! що тут нечистої сили! Чорти з відьмами гуляють, пють, та всілякі збитки виробляють.

— Ходи зо мною в танець — каже до него відьма.

— Най і так буде!

Гуляють, кілька гуляють, пють, кілька пють, а врешті зачала чортівська сила суєтитись, кури могли запіяти, час було розходитись.

— А де моя сопівка? — каже парубок до відьми.

— Не бійся — каже відьма. Махнула рукою, прибїгли, преч би ся казало, вороги, дали єму золоту сопівку, та ще до того і золоту порцію, посадили на галузу, тай казали, щоби сказав: „по над ліс“.

Парубок узухвалився, тай хотів підійти чортівську міць. „Я видів вже, гадає собі, що було „по над лісом“, найко я іще узру, що буде, як я инче слово сказав би“. Сів на галузу, тай каже: „лісом“.

Гей, як не дмухне ним, як не зачне го нести, як не зачне від дерева до дерева товчи! Стовкло так, що мало душу не вителенало, тай ледви троха живого кинуло під ліс.

Заким навинулась лючка душа, він духа з себе спустив, та знайшли при нім лиш кінську кість, тай кінське копито

Відьма страх рада була, що так сталося, тай ніхто у селі не дізнав ся, що вона відьма.

Але ж оден чоловік з єі села ішов до міста з мітлами. То було до світа, ледви що кинуло на зорі, тай трохи дніло. Іде він, аж дивиться, а перед ним котиться сито. Він за ситом, сито далі, він за ситом, а сито біжить в рудки та

болотя. Але чоловік був годний, великий і як протяг ноги: хан! — тай зловив сито. „Щезай, бідо! відки тут сито взялося, міркує він; причепив до череса, тай иде. Дивиться за якийсь час, а то не сито, а жінка, тай іще знакома, перша богачка в селі

— Чоловіче добрий! — каже вона — пусти мене, тай нікому нічо не кажи, а будеш мати тільки молока, кільки сам схочеш!

Він мав лиш одну коровину, а дітей купка, то гадає собі: може і справді біду пустити, може молока прибуде? А що мині з того прийде, як буду єї смішити?

Відчепив від череса, а вона прикинулася чорним котом, тай побігла до села

Прийшло ся в вечер, иде єго жінка до корови, доїть, а корова дає, тай дає молока, гейби не та корова стала. Жінка не може надивувати ся, що то таке стало ся, а чоловік мовчить, бо боїть ся, щоби відьма назад молоко не відобрала.

У куми відьми хибло молоко. Бувало корови дають молока як дають, а тепер не ма на що дивити ся, таке рідке як вода, ані підсяде ся, ані скиєне. Газдиня журить ся, розпитує людей тай робить, хто що каже: каміне по дорозі збирає, жужлі бере від цигана, тай опарником парить, свяченим на Івана зілем корову підкурює, — а нічо не помагає.

— „Ануко! — каже раз одна стара жінка, (а то було якось перед Великоднем) як прийде страстний четвер і вернете з церкви, то най ваш чоловік иде до стайні, сяде собі за дверми, а щось ся вже єму покаже.“ Каже то газдиня чоловікови. Він послухав єї, і як прийшов страстний четвер, пішов по відираві в церкві до стайні, і сів собі за дверми на стільчику. Сидить, кільки сидить, уже за північ пішло, і кури зачали, але нічо не видів.

Минув ся вже Великдень, якось та газдиня подибалася знов з тою старенькою жінкою, тай розповідає: що чоловік засідав, але нічо не видів. „Ануко! — каже знов вона, возьміть та підсідайте на Юря, тогди найбільше відьми шаستاють ся.

Прийшло ся на Юря: иде наш газда до стайні, сідає за дверима, чекає. Уже троха здримав ся, аж тут щось зашелестіло. Він сховав ся, а єго гейби заморочило, — дивить ся, нічо нігде нема, лиш під коровою пранник лежить. Тфу! пек тобі, звідки ся тут пранник узяв? Се уже не на дурно!? гадає собі. Взяв той пранник, проколов у ручці дірку, тай повісив під образи. Ледви відступив ся, а пранник прокинувся в куму.

— „Ей куме! — каже вона, — пустіть мене, і нічо нікому не кажіть, а будете мати тільки молока, кільки самі схочете.“ Взяв він тай пустив єї, нічо нікому не каже, і має вам такого молока, що жінка гладунів не може настарчити.

Але на відьмі лишив ся знак — дірка, що він був зробив в ручці, лишила ся у неї в носі. Дивують ся не раз люде, звідки ся у неї та дірка у носі взяла? — се бо уже не без того, аби щось в тім не було? Деякі жін-

ки запримітили, що у неї щось мусить бути на лівий бік обернене: як не хустка, то спідниця, як не спідниця, то фартушок, або що будь инче з одєжини. Запримітили також, що коли з процесією стануть обходити церкву, то вона ніколи не може три рази церкву обійти, як другі обходять, лиш припрєся дєсь до паркана і чекає аж обійдуть. Сусіди сокотять ся єї бувало, як вогню.

Одна жінка білила раз у хаті і винєсла на двір старє помєло. Ні з того ні з ового прибігає відьма, говорить то одно, то другє, покрутилаєь тай пішла. Жінка нагадала собі, що кинула на двір нерозв'язанє помєло, та що не годить ся старє помєло нерозв'язанє кидати. Шукає помєла, а за помєлом і мїсцє застигло.

— Ого! щось будє новогò — подумала собі, — якась певнє „відмінна“ появить ся у селі.

Тимчасом відьма видула з помєла дитину, тай лиш пантрує, дє дитина мала вродить ся, щоби підмінати. Але люде пильнують ся: доки дитина не хрєщена, доти будє світло у хаті горіти, тай жадна жінка як возьмє до себе дитину, не відвернє ся до неї задом, бо усї знають, що відьма зараз би тогди дитину підміняла.

Не знала лиш тє одна мєлєда з першою дитиною мєлєдицї і коли нікого не було у хаті, а коло неї на постєли лєжала дитина, вона обернулаєь до дитини плєчима. Дивить ся потому до дитини, — а то, борони Боже! — ніби чоловік, а ніби пєс. Голова вам така велика, як добрий гарбуз, а ніжки та ручки цілком такі, якби у пєа.

Минає один мїсяць, в рєштї піврік, ба! і рік, і другий, а дитина ні ростє, ні розуму не набирає.

— Се ніхто не зробив, лиш Корчиха“, — став раз говорити одєн парубок.

— А ти як знаєш? — питають ся єго люде.

— „Ужє не питаєть, — я ужє знаю“.

Коли єго раз приперли, він розповів, що як на Івана пає коні в поли, Корчиха голїська, без сорочки, вибігла до світa у полє, стала росу згортати, тай щось до себе говорила. Я нащурив уха, — каже він, — а вона говорить: „Людам жєнтицю, а мєні молоко, людам жєнтицю, а мєні молоко“. Я лєжав у мєжі, і тримав у руках обрєкєнку, та як вона кажє, „людам жєнтицю, а мєні молоко“, тай згортає до себе росу, я став обрєкєнкою до себе росу згортати, тай кільки вона скажє, „людам жєнтицю, а мєні молоко“, а я за нею, „що жичиш собі, най будє мєні, а що людам най будє тобі“. Коли другої чи трєтої днини, я не гнав коні на пашу, повісив обрєкєнку у стайні на кїлок, тай ляг спати; я спю, а то всє щось на мєнє цяч — цяч, — дивюєя, а з обрєкєнки молоко тєчє.

Людє слухали, тай покручували головами. „Можє сє і не так, а можє і так“.

Усї, наприклад, знали, що Корчиха ніколи не могла удержати слуги в хаті. Наймить ся який, побудє трохи, а далїй відиравляє ся. Людє запримітили, що наймє ся у неї парубок

як бурак, а за якийсь час поблідне, позеленіє, тай скорчить ся у двоє.

„Богачка скупа, певне їсти не дає“, говорили одні, — а другі лиш між собою переглядались.

Лиш якийсь зайда вибув у неї цілий рік, та ще і на другий лишив ся, але також такий став, гейби тінь чоловіка.

Прийшло ся якось раз, іде той слуга до того парубка, що не дав єго газдини людям молоко відобрати.

— „Коли ти, каже, — чоловіче такий, що ти дав собі з мого газдинею раду, і не дав їй людям молока відобрати, може би ти і міні що порадив?“

— А що тобі треба? — питає парубок.

Наймит став розповідати, що на кожний новий місяць газдиня страшно єго мучить. Скоро лиш місяць настане, вона встає в ночи, возьме мітлу тай положить коло свого чоловіка, з тої мітли прикине ся така зовсім жінка як вона, а тогди вона бере оброкенку, іде до мене тай закине на голову.

Як лиш закине, то я зараз стану конем, і лечу з нею через каглу на лису гору.

— „Добре — каже парубок — як вже прийде єї час, ти прийди до мене, я єї вже научу.“

Прийшло ся, на новий місяць, кличе наймит парубка.

— Сего дня вже вона буде товчи ся, — каже до него — а я аж дрожу на цілім тілі, як погадаю, яку буду мусів з нею муку витерпіти.

— Небій ся — каже парубок, — забирай своє манате, тай іди в світ, звідкись прийшов, а мене заведи на свою постіль. Я собі вже дам з нею раду.

Наймит так і зробив, забрався світами, а парубка завів на свою постіль.

Парубок поклав ся на постіль, підоймив руку на голову, і ніби спить. Аж чує, відьма встає, бере мітлу, кладе коло свого чоловіка тай іде до него. Лиш що хотіла закинути на него оброкенку, а він як не схопить ся, як не вирве оброкенку, як не кине їй на шию, а вона як почула оброкенку, то лиш свиснула через комин, тай полетіла на лису гору.

Тут вона каже до него „ануко зліз, возьми з мене оброкенку, тай будемо забавляться“.

Але він не дурний був злазити, тай іще оброкенку скидати.

„Ні, каже, я вже так буду забавляться“.

Дивить ся він, а там якісь ніби „фехтують“ тнуть ся, а все говорять „тни, не дотни“, „тни, не дотни“.

Він на то дивить ся, тай слухає, а врешті, як не ухопить собі шаблю, тай далі межи них. Махає, кілька махає, то в оден бік, то в другий, а все каже, „тни, перетни“, „тни, перетни“. Шабля, що захопить, то перетне: чи ногу, чи руку, чи хвіст з відьми, чи роги у нечистих, аж стали проситись.

— Нічо — кажуть — тобі не зробимо, лиш не тни нас так дуже.

— Неси мене назад, — каже він врешті до кобили. Вона фукнула з ним у гору, що лиш вітер засвистав, тай принесла назад до дому.

— „Чекайно — каже — парубок, — я тебе так не пушу“.

Зліз, але оброкенку не скидає, завів до коваля, тай сказав єї підковати, тогди привів назад до єї хати, тай стягнув оброкенку. Як лиш стягнув оброкенку, вона знов прикинулає жінкою, лиш на ногах і руках лишили ся підкови, та змучена така, що ледви долізла до хати.

Не борзо вона вилизалась, та довгий час лежала, а ту і наймита не було коло хати. Кличе вона свою доньку, що була віддана в тім самім селі, щоби єї в господарстві поратувала. Донька робить то одно, то друге, звичайно донька, мусить маму послухати, а найбільше роботи має з молоком, нім видоїть, нім процідить, нім позливає.

— „Ей! мамо, каже вона. — у вас такого молока! чому ви так не зробите, аби і у мене було?“

Відьма нічо на те не відповіла, лиш казала їй принести з дому грудку масла. Взяла таку саму грудку свою, тай на силу, бо була іще слаба, пішла з донькою на ріку, тай кинула своє масло у воду.

— Кидай своє, — каже до доньки.

Кинула і донька своє, тай дивлять ся — доньчине масло як упало так лежить, а до маминого позлазились де черваки, де пиявки, де яке було наскудзтво, тай на одну мінуту усе масло розханаля.

— От! — каже відьма до доньки — видиш, ти трошки маєш, але твоє чисте; така твоя душа чиста, а мою душу по смерти рознесуть вороги, як моє масло рознесли водянні хробаки. — Але що з того, що я то знаю, коли я так вже мушу робити.

За якийсь час відьма вилизала ся, тай і підкови десь пощезали, певне мала на кочерзі їхати на лису гору, тай там нечисті повідривали.

Нараз ударила велика суша. То було з весною, все аж просило дощу, а то вам аби крапинка. Збіже пожовкло, траву повиपालювало, що худобині нічо в рот ухопити. Кожний журить ся, бідкує, бо що голодом пахне, то вже не жарт.

Між людьми тільки і бесіди, що то не що инче, лиш якась відьма дощ сперла, а до того той парубок, що видів, як Корчиха молоко ро-сою до себе згортала, видів також раз у ночи, як вона у поли лізла на хрест, до гори ногами.

Що Корчиха була відьмою, люде давно і без того міркували, — а вже аби як, то са-мовита людина не буде лізти на хрест до гори ногами.

Рада в раду, але инчого способу не ма, лиш взяти відьму, звязати мізинний палець з великим пальцем від ноги тай кинути в воду.

Зібралась старшина громадка, — идуть до Корчихи. С першу вони стали ніби оправдоватись тай питались, чого вона по ночи у

поле ходить, тай до гори ногами на Боже зна-
м'я лізе!

Відьма клене ся, на чім світ стоїть, що
вона в ночі в поле не пішла би навіть, не то
на хрест лізла, та ще до гори ногами.

— Ні, — каже старшина, — то вже не дур-
но було, — ходи з нами!

Беруть відьму, ведуть до ріки, вона уся
трясе ся від страху, та аж плаче зі злости,
та встиду. Ведуть її, — але її чоловік вихо-
пив ся з хати, тай побіг хильцем до пона. Став
казати, що: так а так, така а така річ, смі-
шать мині жінку, кажуть, що дощ заперла, на
гвавт витягнули з хати, тай ведуть до ріки".
Піп уже нераз чув, що такі слухи розходились
про Корчиху, але не міг дозволити на такі
забобони. Бере хрест в руки, тай иде протів
парафіанів.

„Гей люде! — скричав він — схаменіть
ся! що робите! без Божої волі не ма нічо на
світі, тай нічо бути не може. Се не відьма
заперла дощ, але Бог вас карає за ваші тяжкі
гріхи, — ходіть до церкви, помоліться, а Бог
змилюється над вами.

Одні, узрівши пона, поутікали, другі пі-
шли за ним до церкви. Піп став правити мо-
лебів, люде поприклякали, моляться, а відьма
гейби не вона, аж припадає до землі, молиться,
тай бе поклони. Люде лиш з під ока позира-
лись на таке „фалшивство“, та коби не піп, то
булиби її таки на місці убили.

Відьма узріла, що се не на жарти, тай
таки у ночі пустила дощ.

— Славити Бога за дощик! — говорили лю-
де. — Трохи втихомирились, тай призабули на
пакости відьми.

Але відьма не забула на встид, який їй
зробили, тай задумала піметитись. „Коли не
удалось посухою, то пождіть, я зачну собі
з морозом! Не вдалось з весни, то вдасть ся в
осени.“

Прийшлося перед Матками, відьма пішла
до міста, кушила штири нові горшки і наварила
в них каші. Скоро вже добре потемніло, вона
взяла тоті горшки, та пішла з ними у поле.
Але той парубок, що їздив нев на лису гору,
тай видів, як вона росу збирала і на хрест до
гори ногами лізла, мав уже на ню добре око.
Пасе він коні, аж видить, а відьма щось за-
копує під межою. Копле вона на одній границі,
на другій, на третій, ба! і на четвертій —
доста, що на всі штири сторони: як сонце схо-
дить, як западає, від півночі і полудня.

Скоро вона пішла, він далі на того місце,
став відкопувати, тай викопав горнець з ка-
щою, иде на друге — витягає другий, иде на
третє, на четверте, так витяг усі штири.

Іде він потому до її хати — усюди темно
і тихо — відьма спить. Він взяв тоті горшки,
тай закопав під штири вугли: оден горнець
під оден вугол, другий під другий, так само
третий і четвертий, на усі штири боки, тай
чекає ранку, що з того буде?

Прийшлося рано, а то вам як не натягне
морозу повну хату, та такого морозу натягло,

що ціла хата аж побіліла, а відьма з своїм
чоловіком на віки замерзла.

Так загинула відьма, що мусіла так жити,
тай так робити бо в таку вже вродилась го-
дину, а з нею і її чоловік загинув, віддай тому,
що обставав за ворожицею

Наталія Кобринська.

В ВАЖНІЙ СПРАВІ.

*Даємо під сим заголовком статтю нашого
молодого товариша П. Т., з котрої виходить, що
і в нашій радикальній таборі є відмінні погляди
на відносини мужиків до соціалізму. Се найкраще
доказує, що сю справу не так то легко розвя-
зати, як декому видиться. Ми ще про неї нераз
будемо говорити.* Редакція.

С появленем на світ радикальної програми
дається злучити факт, що нею не були вдово-
лені ані народовці, ані москвофіли, ані з дру-
гого боку соціалісти. Одні закидали їй соціалізм,
другі же буржуазійність. Як хто хотів,
так і толковав. Самі автори, як д. Франко, д.
Павлик, не були нею вдоволені, особливе по
критиці О. П-ского і в часті д. М. Драгома-
нова. Д. Павлик в відповіді своїй на критику
П-ского признав, що в програмі не ма мови о
наймитах, а д. Франко, бачу, при спосібности
своїй статі о даньській програмі соціал-демокра-
тичній, споминав навіть о комісії для виробу
нової, ясної програми в змісті і точної в формі.
В якийсь час потім в тій справі забирав голос
д. Охримович, пишучи свої „Поясненя“, та вони,
крім іронічного в многих місцях тону, не при-
несли нічого нового.

Теоретичні ж поясненя якої-такої варто-
сти, поясненя відносно програми, можна знайти
ще найбільш в полемічних двох статях; одна
д. Франка, в котрій критикує книжку Будзи-
новекого „Культурная нужда“, друга Павлика,
статья полемічна, звернена проти П-ского. В пер-
шій важна замітка та, що еволюція економічно-
суспільна не в кождім краю іде однаковим кро-
ком; в другій важне то, що ту піднесена
з особливим протиском свідомість, як спеціаль-
ний чинник еволюції. „Наше діло просвічуванє,
освідомлюванє та організація і дрібних госпо-
дарів і наймитів, для боротьби с капіталістами
і для доразного повертаня користей великої,

капіталістичної господарки на їх користь", говорить д. Павлик. Сей ентузіастичний вислов, який знаходиться в тих словах, пробивається і в цілій его статі. Він старається переконати противника не аргументами; діло люцке, яким ему представляється радикалізм, се для него найбільший аргумент. В тім погляді на радикалізм, як на діло люцке, видимо також слабкість теоретичного умотивованя програми А неточність програми офіційно-радикальної в признанню поодиноких авторів програми, як також і в тім, що майже рівночасно з програмою офіційною появилася і неофіційна, Будзиновського. До тої своєї програми д. Будзиновский дає в теперішніх числах „Народу“ пояснення. Не від річи буде зазнакомити ш. читателів із способом теоретизованя Будзиновського, як і з средствами зарадчими, поданими в его програмі. Ся моя критика, хотьби і як коротка, може бути позиточна, тим більше, що молодіж прихильоєся до Будзиновського не для его аргументів... а для того, що свіжими видаються его погляди.

На стор. 259 сего річника „Народа“ споминає Б о цілі партії соціалістичної. Говорить іменно: „Цілею партії тої (соціал-демократичної) є вивлащенє кляси приватних капіталістів з посіданих ними средств продукційних, то є землі, копалень і фабрик, і перенесене права власности тих річей, на державу. По переведеню сеї реформи, не булоб в новій державі визискуваних і визискуючих, всі булиб державними урядниками“. Уживанє терміну: соціалістична держава, або, як на іншій місци, державний колективізм, є цілком не оправдане, і Будзиновский повинен се знати. О тім міг би поінформуватись хотьби у Бебеля. Приведу тут один цитат (Die Frau стр. 263—264): „В хвили, коли зникнуть антагонізми клясові через знесенє приватного посіданя, утратить держава можливість свого істнованя“. Коли Будзиновский міг собі витворити таку фантазію, як соціалістична держава, то міг собі побіч тої непрактичної, також інші фантазії — після него річи практичні. Такою „практичною“ річею є отворенє ринків заграничних для нашого хлопа.

Характеристичним для пізнаня автора є мотивованє сего пункту: „Обставиною спинаючою розвій нашої господарки рільної є брак відповідного торгу на продукти хлопської господарки, є причини спиненого розвитку міст і

їх продукції — продукції фабричної, за малий торг для продуктів рільничих... в браку внутрішніх ринків, мусимо отворити для продуктів рільної господарки — ринки заграничні“. Авторви захотілось „ринків заграничних..“ бо за малий торг для продуктів рільничих у нас в Галичині. Дуже красно, дуже похвально! Та біда те, що у нас першим бажанєм повинно бути: росширити теперішні клаптики хлопської землі, а не дивитись за ринками. Коли сего не зробимо, то хлоп наш сам буде шукати собі ринків, але не як продавець, але як товар, але як робуча сила.

Вже до тепер знаємо багато фактів таких, котрі доказують, що хлоп потребує конечно загосподаритись. Колиж не зможе, іде до Америки, до Росії, до Румунії на ринки заграничні. Се також повинен д. Будзиновский знати.

Другий пункт програми економічної може нас подивувати своєю теоретичною тай практичною туманністю: „Держава бере на себе обовязок посередничити між продуцентами і консументами“. По поясненє цего жаданя удамоєся до нашого цитату з Будзиновського, в котрім він говорить про те, що в соціалістичній державі будуть всі державними урядниками. Сей пункт, як можна міркувати з попереднього жаданя про ринки заграничні, не відноситься еще до соціал. держави, — він має діждатись здійсненя вже в теперішнім ладі, попросту держава має своїх урядників (так відай треба собі толковати сей постулат) і віддає ім право скуповувати предмети (здаєся, не тільки продукти рільничі) і продавати, держава попросту грає ролю купця. Купець сей є zarazом австрійским урядником — така весна твоя руский народе! скажемо на те словами Будзиновського. Він хоче ще крім удержавленя торгівлі і удержавленя (націоналізації?) кредиту. Чи се удержавленє кредиту, така сама річ, як удержавленє колій, почт або „монополъ тютюну“? Видиться, що при укладаню тих точок не був зайнятий ними. Чи удержавленє кредиту можливе, чи воно пожадане, для яких верств воно пожадане, для яких не буде жадним добродійством а здирством, се все дуже, дуже важне, але автор того не розвизав.

А всеж таки мимо „державности“ і „націоналізму торговельного“ ш. автора, ми бачимо щось таке у него, що надає ему певну вартість, і подає надію, що автор наш по

якімсь часі стане на рівні ноги. Се щось, то єго думка (по правді сказавши, не єго, а Франка віддай — але най му буде!) що у Галичині крім панів не ма кого пролетаризувати. Се є плодотворна думка, не тільки зі взгляду на теорію, але і на практику. З неї то виходить безпосередно конечність оборони кляси хлопської перед магнатерією земельною, індустрією, капіталізмом, фіскалізмом, як виражуєся програма нантейська. Но, заходить питанє, чи тая оборона не є реакційним заходом, і чи не противиться теорії розвою, як се многі і у нас вже на галицькій Руси твердять?

Розбираючи се питанє, мусимо мати все на увазі, що ту ходить о еволюцію економічно-суспільну в рільництві, і що „капіталізм рільничий“ далеко не такий самий, як в промислі. А спеціально мусимо тямити ось що:

- 1) що у нас дрібна власність не упадає в наслідок конкуренції на ринку;
- 2) що продукційність нашої великої власности і нашої малої майже однакі;
- 3) що при оцінюваню продукційности в рільництві треба мати на увазі також природні впливи і
- 4) що власність земельна що раз більше скуплюєся, але рівночасно що раз більше число дрібних властивців збільшаєся.

Зазначуване тих фактів позволяє припускати, що перехід до виших форм устрою економічного, доконаєся особливо при зрості свідомости на розвій справ суспільних — дорогою широко поставленої кооперації. А се ще тим більше можливе тому, бо процес капіталістичного усуспільнення праці відбуваєся скорше в промислі і допровадить до нових форм розвою суспільного, до котрих рільництво свідомо зможе пристосоватись.

Дальше оборона хлопської кляси має ще у нас один дуже важний аргумент. А іменно, як се справедливо замітив якийсь О. у першій річнику „Народа“, хлоп наш є зараз і господарем і робітником. В таких обставинах підношенє дрібної власности, побільшає zarazом самостійність робітника, і тим самим стаєся чинником поступу суспільного, хотяй під зглядом економічним було се обявом реакційним. Подібний же обяв реакційної економії бачимо і у соціал-демократів, що жадають ограничення вільности праці через праводавство фабричне.

Остає нам ще розібрати, чи побільшенє скількости землі хлопської (повставше, чи при помочи парцеляції, чи при помочи виаренованя зі сторони держави єї ґрунтів) вплине значно

на перебіг еволюції економічної? Довго не короводячись, можемо відповісти на се питанє сумнівно, що характеру єї не змінить — а при тім піднесе урвень життя хлопського, єго потреб матеріяльних, моральних, причиниться до піднесеня єго не тільки умового, але і суспільного. В нинішніх обставинах не можливо усунути всіх хиб теперішньої економічної організації — треба є тим раз погодитись, і не дуже сумувати над тим, що ми не родились в ліпших обставинах суспільних. Треба засукати руки і братись до праці над переминою теперішніх хиб суспільности. Хто ж у нас чекає спокійно на жебрацтво мас, той несвідомо підтримує капіталізм та й февдалізм.

Так, по моєму, треба дивитись на аграрну справу, значить, не переочувати фактів і брати все в рахубу теорію. Хтож одно або друге пересліпнить, сотворить собі або ідола своєї фантазії, як се зробив в великій часті Будзиновський із „державности“ і „торговельности“, або впаде в фалшиву односторонність. А ще може бути оден спеціальний випадок в тій справі. Є то маскованє і удаванє, що певного факту не видиться. Такої тактики хопилась і наша офіційно-радикальна програма, ставляючи „організацію громадску народної продукції яко одинокий спосіб розвизання питання суспільного“ і сполучуючи той постулат є такими средствами, як безоглядний заказ поділу громадських ґрунтів, і як утворенє кредитової інституції для достарчуваня фондів на закупно земель на громадску власність. Автори програми знають докладно про впливи капіталізму і ставлять „безоглядний заказ“ і т. д.

Автори добре знають про теперішню нашу громаду (на теж і ставлять реформу виборчу на всі автономічні тіла, оже і на громаду), і помимо свого знаня ставлять точку о утвореню кредитової інституції для достарчуваня фондів на закупно земель на громадску власність. Се маскованє, се спеціальна рекомпензата авторів програми за свою власну таки ж дрібно-буржуазійність. Але теоретична безпідставність тай крайна непрактичність тих двох точок (навіть дотеперішня практика показує на скілько ті дві точки пусті) є ще меншим злом супротив того, що так поставлена справа питання суспільного, допроваджує декого до обаламученя. Доказом тогож є статя д-ра Трильовського „Соціалісти і мужики“. Говорить він там іменно межи іншим о принятю громади за головну операційну одиницю при перенесеню пропаганди соціалістичної між сільске населенє. Ра-

дикальна програма споминає тільки о „заказі“ і о „достарчуваню фондів і т. д.“, а Др. Трильовський вже радби переносити пропаганду соціалістичну між сільське населенє. Рад би, та не знає знов, чи пропагувати „задушевні“, чи „задушевнійші“, чи „найзадушевнійші“ гадки соціалістів між тимже населенєм. Навіть і в так зформулованім незнаню ми видимо обяв, показуючий, як дуже потрібна є програма, особливо в тім потрібна, аби вже раз бодай на якийсь час означити докладно стосуюнок мужиків до соціалізму. На мою думку, пропагувати устно мужикам соціалізм (на зборах, вічах) не ма на разі потреби; в той спосіб ми нічого не досягнули би, бо у нас на тепер на се не ма ґрунту. Пропагувати можемо, а навіть треба, і то конечно треба, книжками, де би треба виложити основно і популярно соціалізм. Се є конечно потрібна робота, повторяю ще раз, а рівно конечно є: виготовити вже остаточно порядну програму і порядний проєкт організації спілкової для дрібних продуцентів. Сего домагаються не лиш дотеперішня робота радикалів і хиби програми як офіційно-радикальної, так і Будзиновського, але і теорія і само жите.

П. Т.

Хлопска посілість в Галичині

і новочасні суспільно-реформаторські змагання.

VIII.

Радикальніші реформи в користь хлопства можливі лише з долу. Кляса хлопска, свідома свого положення і інтересів, мусить собі сама їх вибороти. На разі, не має кляса селянска жадної ясної суспільно-політичної програми. Галицький же хлоп не розуміє навіть свого соціального положення. Лишаються нам одже тільки програми партій, складаючихся з осіб, що не належать до кляси хлопської, а котрі подаються за речників інтересів хлопської кляси. Партії ті думають дорогою агітації піднести ті інтереси так, як вони їх розуміють, до свідомости кляси хлопської, перемінити ту індиферентну політично клясу, в свідому ціли партію політичну і пхнути єї до борби о зреалізоване реформ обнятих програмою.

Найглубшою і найконсеквентнішою, бо найзагальнішою і найменше конкретною є програма міжнародної соціальної демокрації.

Соціальна демократія посідає одну рецепту на всі соціальні болячки. Тим універсальним средством є державний колективізм. З удержавненєм всіх средств продукційних, до котрих належить і земля, уступить вся причина соціальних болів, а з ними і біда хлопа.

Маси народні мають прийти за посредством загального голосованя до політичної власти і переведуть згадану реформу. Під масою, що має доконати той суспільний переворот, розуміли соціальні демократи лише пролетаріят, то є клясу робітників-наймитів (Lohnarbeiter) і тих лише старалися вони позискати для ідеї соціалізму. О „дрібну буржуазію“, то є дрібних ремісників і хлопів вони не дбали. Вони вірили глибоко, що дрібні продуценти не вдержуть конкуренції з великими капіталістами, що скорше чи пізніше знищить так ремісника як і хлопа акумулюючий капіталізм. Ціла дрібна буржуазія зістане спролетаризована і без агітації, злучить ся з соціалістичним пролетаріят. Тимчасом пропаганда соціалістична між пролетаріят. ішла скоршим темпом, як пролетаризація дрібної буржуазії. Особливож ликовата натура хлопа опираєся їй завзято. В Галичині нпр. замість зменшитися, росте постійно людність сел, а і число хлопських посілостей! В промислових краях, особливож в Німеччині, знаходиться вже весь пролетаріят в таборі соціальної демократичної партії, а мимо того далеко їй ще до політичної переваги. Велика часть народу, то є маси міщанства і хлопів не спролетаризована єще і відноситься до соціалізму рівнодушно, а по части і ворожо. Кляса та, яко оборонці теперішнього ладу, становить величезну силу політичну і є головною запорою в побідоноснім поході зачіпної армії робітничої. Чи ж диво, що соціальні демократи призвали хлопів найнекультурнійшим, найретрограднійшим елементом під сонцем?!

Ті прикрі комплєменти не навернули однак хлопа, відбивалися від єго мозгу, як горох від стіни і не спроводали єго з ретроградної стежки на дорогу „поступу“.

Соціальні демократи мали тепер до вибору дві річі: або заложити руки і ждати, аж решта народу спролетаризуєся, або відложити на бік дотеперішню пролетаріацку буту і зачати пропаганду серед неспролетаризованої кляси хлоп-

скої. Першого вибрати не могли, бо офензивна армія не сміє ні хвили стояти безчинно, если не хоче зледацити, заблагнити справу. Щоби прийти як найскорше до законодавчої переваги в державі, мусить партія вербувати постійно що раз нових прихильників для ідеї колективізму, і если не стало вже спролетаризованих нести пропаганду в дальші круги, котрі також мають причину бути невдоволеними з капіталістичних порядків. Таким кандидатом на малконтента є безперечно нинішнє дрібне хлопство. Для того то наші землетрясці скинули пиху з серця, і voll Scham und Reue, постановили звернутися до хлопа і завізвати его, щоб він вступив в ряди партії перевороту. Всякий респект перед соц. демокрацією, але в тім місци мушу їй сказати, що перші агітаційні кроки єї були досить неfortunно поставлені. Соціалістичні пропагандисти промовляли до хлопів більше менше в той спосіб: „Дурний хлопе, не довго тобі бути властителем і самостійним господарем. Культура засудила тебе на пролетаризацію. Диви — в містах гинуть дрібні промислові заведення як мухи. Те саме, що діється в промислі мійскім, повтарається — хоч пізніше — і в рільництві. І твоєї самостійности економічної не мине „коса куми костомахи“. Скорше чи пізніше прилучать твій ґрунт до панского, а ти підеши в пролетарі і будеш мати гонор належати до нашої партії. Єлиж так має колись статися, то чиж не розумніше, щоб ти сейчас з нами злучився? Місто боронити того клаптика своєї приватної посілости, добивайся колективізму. Стань в ряди соціально-дем. партії і попирай єї змагання“.

Вже при перших пробах перенести поле соціалістичної агітації на село, при першій виступі на хлоскій трибуні, віднесли речники соціалізму світле фіяско. Партія розтворила свої рамена широко, щоб в братнім утїску задусити валячіся в єї обняття маси хлоскі — але хлопи не квапилися. Сеж і не могло інакше бути. Забираючися до хлопів, забули соц. демократи, що маси пролетаріату фабричного не втягнули до партії тим, що становить суть соціалізму.

Не мрачна ідея колективізму, що має бути зреалізована доперва десь в далекій будучности, була тим магнесом, що затягнув робітників в табор соціалістичний. Свої успіхи се-

ред робітників завдячують соц. демократи виключно конкретним постулятам, таким, котрі дадуться нині еще без великого труду зреалізувати і котрі зможуть поправити долю нині живучих поколінь, то є тих осіб, до котрих пропагандисти безпосередно звертаються. Найголовніші з тих постулятів є жадане скорочення часу праці, підвишенє платні, та закони, що мають на цілі охорону здоров'я робітників і забезпеченє їх від самоволі працьодавців. Ту тактику, котра опираєся на факти, що на дні душі чоловіка спочиває все егоїзм, забули соц. демократи застосувати до хлопів, хоч ті менше інтелігентні від мійських робітників і менше можуть одушевлятися незрозумілою для них невловимою мельодією будучности; особливож тогди, коли хлоский жолудок, не посідаючий жадних висших ідеалів, голосно воркоче з невдоволення і домагаєся безпроволочного заспокоєня своїх потреб. Хлоска думка, то не фантазія поетів, котра мов вітер крилатий біжить за зорею, що світить десь на кінці безмежної і темної країни будучности. Хлоп привик мати жниво сейчас по засівах.

Соціална політика, то політика класового егоїзму. Політика соц. демократії була до тепер політикою егоїзму пролетаріату, а матеріальних інтересів хлопа не увзглядено. Програма і акція соц. демократії дає матеріальне поліпшенє нині вже живучим робітникам, а для живучих хлопів не дає нічо. Хлопи мусять ждати на поліпшенє своєї долі аж до часу, коли заведеся колективізм. Доперва хлоскі правнуки мають заїдати овочі своєї соціалістичної політики. Коли інтелігентніший пролетаріат, котрий не мав нічо, але буквально нічо до страчення, крім своєї нужди, не віддався партії для самих красних очей колективізму, то тим менше можна було сего сподіватися від хлопа, котрий боявся при тій авантурі стратити послідний шматок свого ґрунту.

Коли перші проби позискання хлопа не повелися, зрозуміли соц. демократи, що і до хлопів треба застосувати ту тактику, котрій завдячують такі успіхи в класі робітничій. Вони постановили зачати від щоденних конкретних потреб хлопа, а колективізм зредувати на разі до значення невинного а гарного орнаменту програми. Хлопистика сталася модною в цілій пресі німецької соц. демократії. З одного боку

кинулася вона студіювати соціально положене і матеріальні потреби хлопа, а з другого обговорює успіхи або неудачі соціалістичної агітації по селах. В кінці вентилується завзято теоретична сторона питання хлонського зі становища остаточних цілей партії. А з справою хлонською дістали теоретики соціалізму твердий оріх до розгриження. Всякий знає, що Німеччина то країна загвожджених доктринерів і принципен-райтерства. Німецькі соціалісти уліплені з тої самої глини, що і прочі Німці, чомуж би вони самі мали становити виняток під тим взглядом?! Через увзгляднене і оборону інтересів хлонів, кляси будь що будь „посідаючої“, боїться партія вийти в колізію з своїми найзагальнішими принципами.

Святі письма партії учать, що економічний поступ, поступ культури люцкої лежить в акумуляції капіталу, одже і землі, а всяка робота, що спинає тоту акумуляцію, є роботою ретроградною, антикультурною. Дотеперішня діяльність партії обмежалася лише на клясі не посідаючій жадної власности. Увзглядаючи щоденні потреби пролетаріату, не входила вона в конфлікт з тою акумуляційною тенденцією економічного прогресу. Противно, вона его попирала. Бєли нпр. всі робітники якоїсь бранжі вибороли собі коротший день праці і більшу платню, єсли довели до того, що не вільно працювати в тісних, темних і вогих сутеренах, то помогли до руїни дрібного ремісника, котрий лише тогди може видержати конкуренцію з великим промисловцем, єсли платить мало, робітників перетяжує роботою, працює в дешєвім, то є негігієнічним льокалі і т. д. і т. д.

Охоронне робітничє законодавство прискорює акумуляцію капіталу і концентрацію продукції і наближає час остаточної акумуляції і концентрації в руках держави, то є час колективізму. Інакше однак річ мавєя, коли застосують свою тактику до хлонів. Головні потреби хлонів результують з економічної бєзсильности їх посілости. Праця над матеріальним піднесенєм нинішнього конкретного хлона, моглаб економічно скріпити дрібну посілість. Через те зробилиб соціалісти тоту приватну посілість відпорнійшою супротив акумуляційному процесови. Соц. демократи зжилися однак згадкою, що лиш така акумуляція средств, продукційних та ідуча з нею концентрація про-

дукції, може довести до колективізму. Продовжуване животности дрібної посілости і дрібно господарки, є попиранєм індивідуалізму, а єстоїть в єуперечности з головною цією партії. Проводирі були формально в дєспєрації через те, що ніяк не могли викомбінувати програми, котраб була симпатична тим властителям дрібної посілости, а при тім була на скрізь соціалістична. Многі з них не вірять в тоє, щоб можна погодити інтереса хлонів з роботою зміряючою до оєягненя колективізму. Для многих соціалістів хлонська соціалістична програма, одже буржуазійно-антибуржуазійна, просто немєслима. Бєлиж мємо того захочєся соціалістам вести між хлонством пропаганду, то лишє на тоє, щоб скріпити силу політичну робітничої партії, щоб використати того „тумана“ для цілей соціальної демокрації. Хлонєкий соціалізм був би лишивєся на довгі єще часи виключним предметом академічних спорів, єслиб практичні політики могли були довше ждати на теоретичнє порішенє справи. Вони не могли зволікати, їм земля горіла під ногами і для того зачали акцію, хоч „наука“ не сказала єще євого посідного слова.

Соціалні політики в своїй практичній роботі не вьажутьєся в загалі так дуже жадними принципами. Вони то дуже добре знають, що ті єуєспільно-політичні теорії єуть дуже єлястичні і даютьєся натягати, як кому треба.

Як трікот донасовуєєся до ріжних тіл, так і теорії даютьєся натягати до найріжнорідніших, часами навіть протівних собі, змагань.

Соціалізм має вєсєвободити люцкієсть від злих сторін капіталізму, він є філософією тих, котрі гинуть під єго обухом. Під тим обухом знаходьтєся також хлони, то чомуж би лиш єдин пролетаріят мав видіти єпасєніє в соціалістичнім єуєстрою? Чому би і хлон не мав колєсь видіти євого ратунку в соціалізмі? Позбудьмоєся лишє доктринєрства і гляньмо глєбше в справу, то побачимо, що і хлонманство дастьєся получити з соціалізмом.

Практичні політики привиклі звичайно так поступати, як сєго вимагає інтерєс справи, о котру їм бєзпосєредно ходить. На загальні теорії і „принципи“ покликуютьєся лишє тогди, коли кроки їх не колідують з сими принципами. Бєлиж дотеперішні принципи, котрими руководьтєся політик, не дадутьєся натягнути до хви-

левих інтересів або до вимогів тактики, поступає після засади „*grau ist eine jede Theorie*“. Так робить, щоби як найкорше дійшов до своєї найближчої цілі. Соціалістичні політики знали одно те, що їм треба відбити хлопа від партії консервативних і притягнути его на свій бік і то як найкорше.

(Конець буде).

В. Будзиновский.

ЩЕ КІЛЬКА СЛІВ в справі жіночих тіпів.

Д. Павло Граб порушив цікаве питання про жіночі тіпи, причім дав пробу характеристики трьох жіночих тіпів: росіянки, польки та русинки. Правда, говорилося це вже давно, ще у 7—8 ч „Народа“, та на мою гадку це річ така, котра завше на часі, оджеж думаю, що не пізно хоть тепер про неї сказати ще кілька слів.

Ми зовсім годимось з д. П. Грабом, коли він з трьох виведених їм тіпів, ставить на чолі тіп росіянки, яко жінки найбільше „рухливої, освіченої та поступової“. Він зовсім резонно не робить розділу між великорусинкою та україною, ми б тільки додали тут ще й жидівок-росіянок, а крім того мусілиб закріпити, що число українок межи освіченими „росіянками“ таке велике, що ми не помилились, коли скажемо, що їх більшість. Розуміється, що це українки тільки своїм походженням; культурно і мовно це зовсім такіж росіянки, як і великорусинки, а українського в них тільки, що вони радо співають українських пісень...

Не можемо згодитись з тим, що д. П. Граб каже про два інші тіпи, тоб то про польку і русинку. Передусім цей поділ зовсім не згідний з дійсністю. На нашу думку, полька з Конгресівки, коли не зовсім той самий тіп, що росіянка (великорусинка, українка, жидівка), то в кождім разі дуже близький до неї і далеко подібніший ніж до польки-галичанки, котра майже нічим не різниться від русинки.

Майже все те, що говорить д. П. Граб про росіянок, можна прикласти й до польок у Росії. І на полі освіти, й на полі

громадської діяльності, й на полі літератури польки там займають дуже визначне місце. І то треба признати, що їх діяльність в кождім обсягу має чисто поступовий та демократичний характер. Це найліпше видно у літературі. Такі імена як Ожешкової, Конопніцкої, Остої, котрі певне звісні д. П. Грабові, як і кождому освіченому росіянинові, найліпше свідчать про це. І що цікавіше, у сучаснім консервативнім польським таборі не ма жінки з літературним талантом. Всі вони в гурті поступовців-демократів. Число студенток-польок на заграничних університетах (Женева, Цюрих, Париж) дуже значне, а недавно на львівській виставі ми мали нагоду бачити довге списки польок, котрі одержали наукові степені. В справах громадських польки беруть дуже значну участь, про це свідчить десятий павільон варшавської цитаделі... Ну, та цей бік їх діяльності загально звісний ще з часів повстань.

В Галичині діло стоїть інакше і то так само межи польками як і русинками. Одинакові культурні умови витворили тут один тіп жінки-галичанки. Але мусимо зазначити, що в останні часи і тут можна закріпити деякий зворот. Про рух серед русинок читателі „Народа“ знають дещо. Ми скажемо тільки про польок. Під впливом своїх посестр з за Кордону польки почали ворухитись і виявляти свої жадання на полі освіти. На педагогічнім конгресі цього літа було постановлене жадати від уряду, щоб він заклав жіночу гімназію.*) Цікаве, що реферат про це мала таж сама особа, котра ще пару літ тому назад на жіночій вічу у Львові завзято виступала против вищого образования жінок. Є поступ і у Галичині! Рівночасно розпочали жінки агітацію за тим, щоби їм відкрили двері краківського університету, було подано коло 50 просьб, але сенат не вволив їм. Ми мусимо сказати, що заходи ці вийшли з Конгресівки. Галицькі жидівки, кот-

*) Ми тут хочемо вияснити слово гімназія, як його розуміють галичане а росіяне. Д. П. Граб наприклад дуже згорда дивиться на Галичину, котра, мовляв, не має ані однієї дівочої гімназії. Треба пояснити, що те, що звється у Росії гімназією, у Галичині „школи виділові“, котрих програми мабуть чи не обширніші від програм російських гімназій (? Ред.) Клясична же гімназія у Росії досі тільки одна (у Москві) тай та приватна. Вступу на університети жінки у Росії не мають так, як і у Галичині, а т. з. „вищі курси“ Вестужева ніяких прав не дають. Вільними слухачками на австрійських університетах жінки мають право бути, а на російських ні.

рих мусимо зі взгляду на їх мову вважати теж за польок, далеко поступовійші від польок-християнок. Декілька з них вже поїхали на заграничні університети. Крім того, як ми чули, в багатьох польських сім'ях дівчата (і християнки і жидівки), готовляться до іспиту дозрілості (матури), щоби поїхати на університет за границю.

В. Л-ський.

В і д о з в а.

Вже більш сімох десятків літ т. є. від часу духовного відродження народів славянських, трудились і трудяться наші і чужі люде над збиранням руско-українських етнографічних матеріалів і заходи ті полишили по собі значні сліди в численних публікаціях з тої ниви, от хоч би вказати на томи видань Чубінського, Головацького, Куліша, на збірники Павлиого, Залеского, Драгоманова, Рудченка, видання Кольберга, краківської Академії Наук і багато-багато других. Опубліковано найрізномірніші матеріали, тисячі текстів пісень, значне число казок, повірок, приповідок, легенд і іншого матеріалу, — один лиш напрям творчості народу полишено майже облогом, невідкритим ширшому світові, а то — мелодії народних пісень.

З соромом мусимо признатись, що доси матеріал мелодій пісень народних публікували за нас — іменно в Галичині — майже виключно чужі люде, як Залеский (Вацлав з Олеска) і Кольберг; з наших же людей хиба припадково хто зачепив за ту справу, та й то не етнограф-спеціаліст, а борше який композитор, що з багатого скарбу пісень народних брав матеріал до популярних „Вязанок“, „Складанок“ (пупурі) або й до більших вокальних композицій. Тимчасом ніхто в нас не звертає уваги, що тогії перли народної творчості — мелодії народні — зникають майже з кожним роком під напором порядків новочасної культури, та що крайній нині час, уратувати, о скільки можна, від загибелі цінний той матеріал.

Відчуваючи сю конечну потребу, завязали ся підписані в комітет, котрий поставив собі за задачу: публікувати систематично мелодії народні в періодичних випусках під заг. „Руско-українські народні мелодії“.

Видавництво буде ведене в той спосіб, що кожний випуск чи том становити буде для себе окрему цілість, а містити буде, для уникнення монотонности, пісні різних категорій, по поділу Михайла Драгоманова. — Звертаючи головну увагу на мелодії, мидрукувати будемо при кожній пісні всі доступні нам варіанти єї мелодії з докладним означенням місцевости,

де тота пісня співаєся на таку або іншу нуту, і з поданем осіб, хто пісню співав і єї записав. Натомість текст повний будемо подавати лиш один (варіанти тексту не будуть уваглядені, але при кожній пісні будуть показані ті збірки, де находиться ще єї текст або єго відміни).

Комітет має в своїх руках кілька сот народних мелодій (отже матеріал, котрий міг би вистарчити вже тепер на кілька томів) і докладає всіх заходів, щоби І-ий том того видавництва як найскорше побачив світ божий. Однак, щоби видане було, о скільки можна, повне й докладне і щоби обнімало при кожній мелодії як найбільше число доступних нам варіантів, звертаєся комітет з просьбою до дорогих наших Земляків, іменно до тих, котрі посідають збірники народних мелодій, або котрі хоч би кілька пісень (т. є. мелодій з текстами) з уст народу записали, щоби зволили свої рукописи надіслати як найскорше комітетові, до рук о. Ніжанковського, а то як для доповнення приладжуваного до друку І-ого тому, так і до дальших випусків. Хто би з Земляків готовий свій збірник мелодій передав був уже давнішнє третім особам, тих просимо уповажити нас, щоби ми могли зажадати від дотичних осіб звороту тих рукописей. Вкінці просимо всіх співлюбивих Земляків наших, іменно тих, що живуть на провінції і мають нагоду почути рідну пісню просто з жерела т. є. з уст простого люду, щоби пильно при нагодах записували мелодії пісень з текстами і надсилали нашому комітетові. Для записуючих пісні подаємо увагу, щоби тексти пісень записували зі співу а не з диктованя і щоби по можности старалися віддати в тексті як найдокладніше виговор льокальний. Хто би переняв з уст народу багато пісень і знав їх докладно співвати, а не вмів їх записати під ноти, того просимо удатись до знайомих осіб музикально-образованих, котрі можуть тото зробити, або навіть зголоситись (на випадок пробування у Львові) до нашого комітету, а ми пісні запишемо під ноти.

Думаємо, що Земляки наші, маючи на увазі велику вагу задуманого нами видавництва, не приймуть байдужно сего нашого поклику, а подадуть нам з кожного огляду помічну руку. Всі рукописі, відтак кореспонденції і можливі запитання в тій справі, просимо надсилати на руки о. Остапа Ніжанковського у Львові, ул. Городецька ч. 33 а. Близчі дані що-до ціни І-го тому і услів'я евентуальної передплати оголосимо пізніше. Всі рускі часописи просимо о повторенє нинішньої відозви.

У Львові дня 9. н. ст. грудня 1894.

О. Остап Ніжанковский. Ф. Колесса. Д. Січинский. Д-р Ів Франко. О. Роздольский. М. Павлик. В. Лепкий. С. Яричевский. Є. Калитовский.

Виходить 1 і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.

(Oesterreich Gal-
izien, Lemberg, ul.
Sokola 1.)

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННІ КОНСПІРАЦІЇ У РОСІІ.

Під таким заголовком ми оповістили недавно, особною брошурою, ті три документи, що їх друкуємо далі. Особи, що нам їх переслали, писали нам ось що:

„Усі три документи підписані жандармским генералом Новіцким, котрому віддано під оруду увесь юг Росії, Царство Польське і Кавказ. Новіцкий тепер старається пустити корінь у Польщі російській і Галичині, творити і роздувати „справи“, застрашувати царя і скріпити пановане реакціонерів. Міністер внутрішніх справ Дурново, переповнивши усі тюрми на півночі прихильниками Народного Права, закликаючи кровію жертв північної частини Росії, передав у самостійну оруду Новіцкому увесь юг. От він і почав арештувати людей в Одесі, роздуб і роздуває діло с „Соколами“, майже легально існуючими мало не 20 літ, намагає виставити інтернаціональну змову Соколів і инчих польських і руских організацій. „Інструкція“ цікава сама по собі. А список осіб, котрих поручено агентам заманити у Росію під усякими видами — буде характеристикою маніфеста Миколая II. Окрім того, він буде пересторогою тим особам, котрих инакше годі перестерегти.“

Від себе ми завважасмо ще ось що. Тепер, коли у Росії через деякий нахил царя до лібералізму, реакція напружає усі свої сили для того, щоби вдержатися, і для того пхнути царя на терор, а з другого боку, підносить голову уся вільнодумна Росія, — чесний обов'язок австро-угорських Русинів стати рішучо на боці вільнодумців і не то не мати нічого спільного із тими нашими московілами, що підпирають у Росії реакцію, а вважати їх ворогами і руско-українського, і велико-русского народу, ворогами, котрих треба побороювати нарівні з ворогами нашого народу в Австро-Угорщині.

Таке писали ми в переднім слівці до брошурки. Тепер скажемо про те, що вийшло з тої публікації, котру зараз перепечатав і Kujer Lwowski. Як і треба було ждати, справа ся наробила в Галичині страшеного гвалту. Поляки були обурені на безчільність російських жандармів, котрі вже найшли опору в Галичині для своїх нечистих цілів, — московіли були люті на нас та казали, що ті документи під-

роблені Тимчасом, після того ті документи появилися у Львові в 13. листку „Фюлда Вольной Русской Прессы в Лондоні“ і там подано автотіпічну копію першого параграфу інструкції і підписі Новіцкого.) Значить, документи правдиві. Не відбігаючи від московілів, ми скажемо тут, що ми слушно вяжемо сю справу зі справою московільства у нас. Реакційна, жандармска Росія намагає тепер покласти в Галичині точку опори против свободолюбним течіям у Росії, — а загал наших московілів завше стояв за status quo у Росії, значить, ті московіли, котрі і тепер стоять, муть за реакцію у Росії стануть явними союзниками дд. Новіцких. Ось чому, тепер настала рішуча пора для австро-угорських московілів. У нас доси ся справа ставилася зовсім фальшиво, з політичного погляду. На московілів нападали головню за їх думку про „єдинство Русинів з великим руским народом“, і московіли були безпечні за тим щитом і творили, що вгодно, з огляду на той „великий руский народ“. Ми вважаємо сей погляд московілів за чисто етнографічний і, приймаючи до відомости охоту їх працювати для „великого народу“, кажемо: добре, працюйте! Бажайте дійсно добра для того народу, для его свободного розвитку, і для того ставте на перше місце: політичну свободу того народу у Росії, бо тільки так той нарід зможе розвиватися, як слід. Нехай нам ніхто не каже, що се, для Галичини — справа загранична. У нас уже нема свідомого Русина, котрий би не був переконаний, що руска справа в Австро-Угорщині звязана нерозривно зі станом рускої справи у Росії, — руско-української і всерускої. Найменше мають права таке говорити московіли, бо вони найбільше пруть на спільність австро-угорських Русинів із Русинами в Росії. Отже, коли змагання московілів до політичної волі Русинів в Австро-Угорщині, — щирі, вони мусять стояти за

¹⁾ Підпис поміщений на кінці напечатаного далі конспіративного листу, такий: „Премного обяжете, всегда готового къ услугамъ Вашимъ В. Новицкаго. Линка, Левашовская“.

також політичною волею у Росію, бо і наша конституція в Австро-Угорській Русі залежить від того.

Абсолютизм у Росії, зможе затопити і найбільшу політичну волю Русинів в Австро-Угорщині, політична ж воля руского народу в Росії одним ударом підняла би права Русинів в Австро-Угорщині до небувалої висоти, на котрій ті права мусіли би тоді завше стояти. Тепер рішуча пора показати москвофілам свою настоящу барву. Ми знаємо, що між нашими москвофілами є чесні політично люде. Нехай же вони тепер заявляться за політичну волю у Росії, і нехай стоять за неї консеквентно і явно. Нехай відділяться від явних слуг російського абсолютизму. В усякім разі, ми, радикали, кладемо політичну волю у Росії, за *conditio sine qua non* нашої якої небудь політичної спільности з москвофілами, і звизасмо наших селян, щоби того домагалися, при виборах, від кандидатів-москвофілів. Із людьми, котрі в своїх газетах піддержують політичну і всяку инчу неволю у Росії, — а тепер усі москвофілські газети такі, — ми не маємо і не можемо мати нічого спільного. Але-ж, через те саме, ми не маємо і не можемо мати нічого спільного і з тими Поляками, що бажають для Росії політичної волі і ради би її добути хоч революцією, а тут, у Галичині, давять усякий свободний порив і Русинів і самих своїх собратів-Поляків. Так само, ми не можемо мати нічого спільного і з тими Русинами, ново-ерцями, котрі Росію рознесли би, — звісно, як би могли, — а тут служать польській і все австрійській реакції Нарешті, то само ми мусимо сказати і про инчі політичні партії в Австрії, напро. про молодочехів, реакційне москвофілство котрих підриває кредит тої свободолюбности, яку вони показують що до Австрії.

Що до самих документів, то не треба нам і казати, що в них по найбільшій частині жандармські видумки. Так напро. ніякого „революційного кружка Франко Івана“ нема, і не було ніколи. Що ж до Поляків, то неправду д. Новіцких видно буде хоч з отсеї заяви:

„*Konspiracja rządowa w Rosji*. W nr 355 *Kurjera Lwowskiego* umieszczono pod powyższym tytułem tajną instrukcję oberżandarma kijowskiego dotyczącą między innymi także w zekomych Sokółów polskich w Rosji. Ponieważ w tej instrukcji, wymieniono moje nazwisko w związku z umieszczeniem w pawilonie sokolim wystawy krajowej grup fotograficznych owych nieznanych nam Sokółów polskich w Rosji, uważam za obowiązek celem zapobieżenia fałszywym tłumaczeniom osnovy tej instrukcji, oświadczyć imieniem własnym, że żadnych przedmiotów wystawowych, ani w sokolim, ani w jakimkolwiek innym pawilonie wystawowym nie umieszczam gdyż tę czynność poruczone innym druhom, imieniem zaś tych druhów, z katalogu wystawy krajowej i z „rozkazów i wskazówek na II. zlot polskiego sokolstwa“ najlepiej przekonać się można, iż grup fotograficznych w zekomych Sokółów polskich w Rosji wcale nie było. *Dr. Xawery Fiszer*, sekretarz związku sokolego“.

М. П.

ІНСТРУКЦІЯ

Генерала Новіцкого своєму агенту в ГАЛИЧИНІ.

1. Слѣдить и сообщать о всѣхъ крупныхъ предприятияхъ революціонеровъ въ Галиціи, въ г. Львовѣ и Краковѣ.

2. Обратитъ особое вниманіе на усилившуюся революціонную дѣятельность, направленную противъ Россіи, какъ со стороны революціонеровъ, такъ и польскихъ сообществъ, партій и эмигрантовъ, о чемъ сообщать въ подробности, съ указаніемъ лицъ, ихъ мѣстопробываній настоящихъ, и отѣздовъ ихъ въ Россію съ политическими цѣлями, и какими именно

3. Дознать и указать видныхъ революціонеровъ, дѣйствовавшихъ предпochtительно въ предѣлахъ Галиціи, революціонеровъ социаль демократическаго направленія съ украинофильскимъ отѣнкомъ и ихъ ближайшихъ пособниковъ, какъ въ Галиціи, такъ и въ Россіи, готовыхъ служить всѣмъ революціоннымъ группамъ, безъ различія направленій, въ томъ числѣ и польской группы и сообщества.

4. Приобрѣсти и сообщить указанія на сношенія галиційскихъ революціонеровъ съ ихъ единомышленниками внутри Россіи, преимущественно въ Царствѣ Польскомъ.

5. Общее наблюденіе за дѣйствіями галиційскихъ революціонеровъ и вообще русскихъ эмигрантовъ, проникающихъ изъ Галиціи въ предѣлы Россіи тайными путями.

6. Предупрежденіе задуманныхъ террористическихъ замысловъ, черезъ неотлагательное сообщеніе о готовящемся, задуманномъ террористическомъ фактѣ, съ указаніемъ на лицъ принявшихъ на себя выполненіе замысловъ, направляющихъ въ Россію черезъ границу и ихъ пособниковъ, въ предѣлахъ Россіи проживающихъ.

7. О нелегальныхъ лицахъ, проживающихъ за границею и направляющихся въ Россію, съ указаніемъ фамилій и именъ, подъ коими живутъ за границею и по которымъ слѣдуютъ въ Россію.

8. О настоящемъ положеніи дѣлъ въ Царствѣ Польскомъ, преимущественно въ Варшавѣ и въ Вильно, по свѣдѣніямъ заграничныхъ дѣятелей, поддерживающихъ сношенія революціоннаго характера съ Поляками, проживающими въ Россіи.

9. О доставленіи свѣдѣній почасти водворенія въ Россію, черезъ границу, тайнымъ путемъ политической контрабанды.

10. Обезпечить себѣ постоянныя сношенія со Львовомъ и находится во всякое время въ курѣ революціонныхъ предпріятій Львовскаго кружка Франко Івана.

11. Польско-патріотическое движеніе интересуетъ лишь по столько, по сколько оно выражается въ активныхъ предпріятіяхъ революціоннаго свойства, относящихся до Россіи и

въ организаціи тайныхъ сообществъ въ предѣлахъ Царства Польскаго и приграничныхъ губерніяхъ.

12. Главное вниманіе должно быть обращено на социально-революціонное движеніе во всѣхъ его проявленіяхъ и особенно на дѣятелей „Пролетаріата“, въ программу котораго входитъ политическій терроръ.

„Конспиративне“ письмо Генерала Навіцкаго за границу.

(Вінімки).

г. Кіевъ.

Четвертовичемъ*) я очень радъ заняты и въ особенности буду радъ его видѣть по прїѣздѣ къ намъ

Несомнѣнно Вы знаете о нашемъ польскомъ кружкѣ и сообществѣ „Соколы“, преслѣдуемъ наши національно политическія цѣли и о томъ развѣтвленіи, какое оно получило у насъ на большіе города — Одессу, Кіевъ и др.; вотъ Одесскіе-то, Кіевскіе-то „Соколы“ меня и интересуютъ, а также и другихъ городовъ; фотографическая группа, изображающая весь составъ комитета „Одесскихъ Соколовъ“ была отправлена лѣтомъ сего года въ Львовъ на польскую выставку и при содѣйствіи секретаря общества „Львовскій Соколъ“, д-ра Фишера, поставлена на выставкѣ въ особой витринѣ, вмѣстѣ съ группами другихъ иностранныхъ и русскихъ „Польскихъ Соколовъ“, а потому убѣдительнѣе прошу васъ сообщить мнѣ свѣдѣнія по вышеупомянутому адресу и о Кіевскихъ соколахъ въ особенности, а также: а) внимательно осмотрѣть на выставкѣ витрину фотографій „Польскихъ Соколовъ“ для выясненія отъ какихъ именно городовъ Россіи, кромѣ Одессы, были отправлены туда фотографическія группы и б) пріобрѣтите по экземпляру означенныхъ фотографій и вышлите мнѣ, что не можетъ дорого стоить, не затруднить васъ и я во всякомъ случаѣ пополю Вашъ расходъ. Было-бы мнѣ, конечно, желательно знать и фамиліи изображаемыхъ лицъ на фотографіяхъ. Премного буду благодаренъ и обязанъ Вамъ за исполненіе настоящаго порученія.

Сверхъ того интересуютъ меня, какъ любопытнаго человѣка, еще свѣдѣнія объ обществѣ „Братской помощи“ студентовъ земледѣльческаго училища въ Дублянѣхъ, въ Галиціи, объ обществѣ, называемомъ „Соединенныя общества польской молодежи“ и о Дублянскій группѣ „Соединенныхъ обществъ польской молодежи“ (Zjednoczenie towarzystw młodzieży polskiej); еще объ обществѣ „Лютня“, „Мячъ“ (?), „Опека надъ молодежью“ и „Соколиныя гимнастическія гнѣзда“.

* „Четвертовичъ“ — конспиративне прозвище, що дав д. Новіцкій Гронковскому, тому що він стоїть у списку під н-ром 4 — четвертим. М. П.

Списокъ эмигрантовъ,

которыхъ желательно было бы „добить“ въ Россію.

1. Васильевъ, Антонъ Антоновичъ, сынъ артистки Анны Петровны Васильевой, воспит. въ Александровскомъ кад. корпусѣ, въ Горномъ институтѣ, жилъ въ Петербургѣ, былъ близко знакомъ съ Юріемъ графомъ Толстымъ

2. Бурцевъ, Владиміръ Львовичъ.

3. Каганъ (Коганъ), Илья, живетъ въ Парижѣ, выдаетъ себя за инженера.

4. Гранковскій, Константинъ Болеславичъ, сынъ дворянина, воспит. 1-й Московской гимназіи, Харьков. ветер. Института, въ 1890 г. уволенъ изъ Харьковск. вет. инст. за безпорядки, 1890 г. уѣхалъ по паспорту Харьков. губернатора къ товарищу его Сергѣю Карцели во Львовъ, гдѣ поступилъ въ Львовскій унив. Въ № 5 журнала „Свободная Россія“ за 1893 г. помѣщенъ протестъ отъ 32 проживающихъ въ Цюрихѣ русск. эмигрантовъ, обращенный къ Американск. гражданамъ по поводу заключеннаго между Россією и Соед. Штатами трактата; подъ этимъ протестомъ двѣ подписи — К. Гранковскій, предсѣдатель и Р. Мельчарскій, секретарь. Гранковскій можетъ имѣть паспортъ и проживать подъ именемъ Пцки Спивака.

5. Кашицевъ, Иванъ Николаевичъ.

6. Лазаревъ, Егоръ Егоровичъ

7. Куцый, Хаимъ (Соломонъ), кружка Бурцева, знакомъ близко съ Гранковскимъ, съ коими жилъ въ Вѣнѣ; человѣкъ съ большой эрудиціей и философск. образованіемъ. 27 30 лѣтъ.

8. Соскисъ-Мееръ, Давидъ Вульфовичъ, еврей изъ Бердичева.

9. Левентисъ Сруль, Турецкій подданный, жилъ въ Ялтѣ, Осодосіи, выѣхалъ въ Швейцарію; студентъ Цюрихск. политехникума, выгнанъ изъ Швейцаріи, живетъ въ Парижѣ.

10. Перазичъ, Владъ Давидовичъ сербъ черногорск. подданный, воспит. въ Харьковск. инстит., имѣетъ болгарскій паспортъ, изучаетъ способы приготовленія разрывныхъ снарядовъ.

11. Шишко, Леонидъ Эммануиловичъ.

12. Степановъ, Евгенийъ Дмитріевичъ, именуется Орловскимъ, другъ Кашинцева, студентъ Кіевск. унив.

13. Тепловъ, Алексій Львовичъ, именовалъ себя Львовымъ, женатъ на Швайцъ подданной Маріи Луизѣ Генриховнѣ Лордонъ, въ Парижѣ приготовлялъ разрывные снаряды.

14. Будзинская, Устина Ванда Альфонсовна, дочь ветеринар. врача; женщина-врачъ Парижской медицинской школы, родилась въ Сувалкахъ, жила въ Ломжѣ.

15. Шульмейстеръ, Ефремъ Менделеевичъ, Гродненскій мѣщанинъ, живетъ въ Парижѣ, гдѣ заведуетъ изданіями „Фонда Вольной Русской Прессы въ Лондонѣ“.

16. Бурачевскій, Іосифъ Казиміровичъ, жилъ въ Цюрихъ, бывшій ст. СІВ. технолог. института, занимается высылкой въ Россію революціон. изданій

17. Бурачевская, Станислава Марья Агата Владиміровна, урожденная по фамилиі Петкевичъ, жена Іосифа Бурачевскаго

18. Де-Багорій-Мокріевичъ, Влад. Карловичъ.

19. Масловъ-Стокотъ, Василій Павловичъ изъ г. Конотопа, Черниговск. губ., жилъ въ Женевѣ.

20. Вильскій, Янъ (Иванъ) Даниловичъ, Варшавскій дворянинъ.

21. Мельчарскій, Ромуальдъ Семеновичъ, бывшій воспитанникъ Варш. гимназіи.

22. Петрасевичъ, Стефанъ Станиславовичъ, ст. Харьк. технологич. института.

23. Прибышевскій И., Прусскій подданный.

24. Падлевскій.

25. Гормидоръ Моисей

На оригіналі підпис:

Новицкій.

НАШЕ ПОЛОЖЕНІЕ

(Unsere Lage)

Изданіе автора 1894 г.

Під таким заголовком вийшла, сими днями, за границею брошурка, написана, як видно, знаючим чоловіком і призначена для царя і його кращих порадників. Брошурки тої зовсім нема в продажі, — вона вийшла як рукопис — і через те, для сі рідкості, перепечатуємо сі тут для наших читателів у Росії. Ред.

Начавшеся царствованіе становится сразу лицомъ къ лицу съ тѣми задачами, какія поставлены были тринадцать лѣтъ назадъ, при вступленіи на престолъ Александра III-го

Бѣдность крестьянства, изнуряемаго податями и почти закрѣпощеннаго паспортной системой и круговой порукой, не только не уменьшилась, но возросла. Работами земскихъ статистиковъ поставлено вѣдъ сомнѣнія, что голодъ 1892-го года былъ не послѣдствіемъ одного случайнаго недорода, а необходимымъ звеномъ въ цѣлой цѣпи причинъ, въ которой уменьшеніе числа рабочаго скота и соотвѣтственно района обработки играетъ далеко непослѣднюю роль. Искусственное развитіе фабричнаго производства, благодаря таможеннымъ пошлинамъ, тягость которыхъ падаетъ на потребителей и тормозитъ успѣхи агрономіи, послужило только къ обогащенію немногихъ промышленниковъ и ни мало не улучшило участи рабочаго люда. Такъ какъ послѣдній вербуетъ изъ среды крестьянъ-общинниковъ, то капиталистамъ пред-

ставлялась возможность уменьшить заработную плату даже ниже уровня необходимыхъ средствъ существованія. Недостача, пополняемая въ Англіи налогомъ въ пользу нищихъ, покрывается у насъ доходомъ отъ мірскаго надѣла. Развитіе крупной промышленности сразу было остановлено конкуренціей иностранныхъ капиталовъ, которымъ нужно было только перейти границу, чтобы въ Лодзи, пользуясь защитой тарифа, оказать опортъ московскимъ и кіевскимъ заводчикамъ и мануфактуристамъ. И все же соединеннымъ усиліемъ великорусскихъ, нѣмецкихъ и польскихъ капиталистовъ удалось же нанести существенный вредъ нашимъ кустарнымъ промысламъ; тамъ, гдѣ прежде могло имѣть мѣсто широкое предположеніе домашнихъ холстовъ, — продаются нынѣ ситцы Третьяковыхъ и Прохоровыхъ.

Въ странѣ, въ которой натуральныя сокровища еще лежатъ на половину нетронутыми, уже выступаютъ всѣ признаки обезземеленія и зарождающагося пролетаріата. Связанный круговой порукой, закабаленный въ равной мѣрѣ сельскому міру и главѣ семьи, права котораго усилены новѣйшими мѣропріятіями, крестьянинъ осужденъ голодать на мѣстѣ или дѣлать ежегодно непроизводительныя затраты времени и средствъ, чтобы на разстояніи нѣрѣдко пятидесяти верстъ найти высшій заработокъ въ одной изъ черноземныхъ и малонаселенныхъ губерній Новороссіи. Переселеніе за послѣдніе годы сдѣлалось для крестьянина такой-же неотвѣзной мыслью, какою въ началѣ прошлаго царствованія была мысль о добавочномъ надѣлѣ. Самыя фантастическія представленія о винодѣльныхъ странахъ въ окрестностяхъ Тобольска и о земельныхъ пустыряхъ Кавказа, уже закрѣпленныхъ за Кабардинцами, ходятъ въ средѣ крестьянства: ихъ поддерживаютъ и распространяютъ всякаго рода странники или ищущіе дешевыхъ помощниковъ авантюристы, которые, купивъ землю въ глуши, хотѣли-бы безъ затратъ обезпечить себѣ необходимое число колонистовъ-воздѣльвателей.

Правда, въ средѣ самого крестьянства началось уже естественное зарожденіе того средняго сословія, которое всегда считало въ числѣ своихъ родоначальниковъ рядомъ съ городскимъ ростовщикомъ и сельскаго кулака: но эти скупщики земли и скота, эти съемщики помѣщичьихъ кабаковъ, мельницъ и имѣній являются для мірскаго поселенина не столько помощниками въ нуждѣ, сколько пиявками и паразитами. Всесильные на мірскомъ сходѣ, на добромъ счету у земскаго начальника, становяго, исправника и губернатора, въ глазахъ которыхъ они слывятся за представителей порядка и добрыхъ малыхъ, всегда готовыхъ на подачки, русскіе мірофды давно упразднили на дѣлѣ всѣ преимущества общиннаго землевладѣнія.

Даже тамъ, гдѣ продолжаютъ коренные передѣлы, большинство расплачивается съ кулакомъ, снабжающимъ его деньгами изъ за чудовищныхъ процентовъ, ничѣмъ инымъ, какъ правомъ пользоваться надѣлами до ближайшей разверстки. При всѣхъ запретахъ выку-

пать свои доли и обращать общинные пай въ частную собственность, крупное землевладѣніе — если не собственность — съ каждымъ годомъ все болѣе распространяется въ нашихъ селахъ; крестьянинъ, нѣкогда закабаленный помѣщику, становится въ тѣ же отношенія къ кулаку, при ближайшемъ содѣйствіи волостнаго и губернскаго начальства, интересующагося имъ лишь настолько, насколько онъ представляетъ собою податную единицу. Взятка и казенное вино дѣлаютъ свое дѣло, ускоряя этотъ процессъ крестьянскаго обезземленія и готовя въ близкомъ будущемъ образованіе пролетаріата въ странѣ, въ которой на одну квадратную милю приходится во сто или въ двѣсти разъ меньше жителей, чѣмъ въ Германіи или Франціи.

Не болѣе отрадную картину представляютъ и наши города.

Если не имѣть въ виду нѣсколькихъ промышленныхъ и торговыхъ центровъ, о большинствѣ ихъ придется говорить, какъ о средоточіи всякаго рода гражданскихъ и военныхъ присутствій, не исключая изъ этого числа гимназій и прогимназій. На ряду съ сосѣдними поселянами, исполняющими обязанности домашней прислуги, зерно постоянного населенія здѣсь составляютъ немногіе ремесленники, занесенные въ цехи, и лавочники, торгующіе по мелочамъ; къ нимъ только на зимовку присоединяются сосѣдніе помѣщики, озабоченные воспитаніемъ дѣтей или ищущіе нѣсколько большаго общенія, чѣмъ то, какое представляютъ ихъ глухіе углы. Всѣ эти чины и разночинцы влечутъ существованіе со дня на день или вѣрнѣе: со срока послѣдняго платежа процентовъ въ банкъ, до роковаго момента, когда въ губернскихъ вѣдомостяхъ появится грозное извѣщеніе о продажѣ ихъ родового или благопріобрѣтеннаго имущества въ виду несостоятельности.

Правда, милость царская сложить на время или навсегда недоимки тѣхъ изъ нихъ, которые имѣли счастье родиться „благородными“ и народу придется расплачиваться своимъ кошелькомъ за преимущество имѣть родовую аристократію; но и при такой поблажкѣ, помѣщику, хозяйство котораго падаетъ съ году на годъ, частью благодаря собственной безпечности, частью благодаря задолженности, не избѣжать западни, поставленной ему мелкимъ ростовщикомъ или купцомъ — благодѣтелемъ, скупившимъ хлѣбъ на корню, въ надеждѣ воцариться вскорѣ въ барской усадьбѣ. Дѣти захудалаго дворянина рано или поздно пополняютъ собой и безъ того плотные ряды того якобы умственного пролетаріата, какой поставляютъ недоучившіеся семинаристы и разночинцы всякихъ профессій, выброшенные изъ школъ по подозрѣнію въ неблагонамѣренности.

Въ то время, какъ немногія торговыя фирмы, разбогатѣвшія отъ той монополіи, какая создана въ ихъ пользу таможеннымъ тарифомъ, скучиваютъ въ своихъ рукахъ имѣнія старой московской знати, эпигоны нѣкогда правившихъ Россіей династій съ жадностью набрасываются на открывшуюся имъ административную карьеру и, въ званіи земскихъ начальниковъ, дискредитируютъ и безъ того не высокую репутацію русскаго дворянства въ средѣ подчиненныхъ имъ классовъ. Всѣ сдѣлать изъ крестьянской свободы не пустой звукъ, не

присутствія, не исключая акцизнаго вѣдомства и полицейскаго управленія, запружены въ настоящее время лицами, которыя только записью въ дворянскія книги выдѣляются изъ прочаго ряда недорослей, смотрящихъ на должность, какъ на средство наживы. Такъ какъ жалованье ихъ болѣе или менѣе ничтожно а аппетиты значительны, то неудивительно, если сторонніе доходы составляютъ главную статью ихъ бюджета и если система кормленій, обезславившая собою до-Петровскую Русь, ожила снова въ системѣ чиновнаго взяточничества.

Какое положеніе, созданное среди этихъ грабщихъ и ограбляемыхъ, той соли земли, которую называютъ русской интеллигенціей, опредѣлить не трудно. Ей вѣдно не видѣть и не слышать, или во всякомъ случаѣ хранить видѣнное и слышанное про себя, не смущая общественной совѣсти вѣрнымъ изображеніемъ существующаго или картиной порядковъ, въ которыхъ человеческое достоинство попирается ежеминутно въ интересахъ глупаго изувѣрства и національнаго шовинизма. Стоящая сотенъ тысячъ армія шпіоновъ сдѣлала невозможнымъ свободный обмѣнъ мыслей даже въ тѣсномъ кругу родственниковъ и пріятелей. Свобода совѣсти попирается на каждомъ шагѣ, и подъ предлогомъ руссификаціи даже передовымъ протестантскимъ сектамъ, вроде штурдистовъ и молоканъ, навязываются учителя - согладизъ православныхъ. Цензура заглушаетъ въ корнѣ всякое проявленіе желаній, неотвѣчающихъ временнымъ взглядамъ правительства: особый видъ преступленія подѣламъ правительствомъ названіемъ „подбора печальныхъ фактовъ“ созданъ въ оправданіе разнымъ предостереженіямъ и закрытіямъ, благодаря которымъ большинство періодической печати изъ свободной отъ цензуры обращено въ подвластную ей, а газеты не осмѣливаются признать существованія народнаго бѣдствія, пока на то не послѣдуетъ разрѣшенія свѣше. Гимназіи и университеты, особенно провинціальныя, запружаются дѣлающими чиновную карьеру бездарностями; и въ учащейся молодежи все болѣе укореняется убѣжденіе, что настоящее знаніе, по крайней мѣрѣ въ сферѣ общественныхъ наукъ, можетъ быть почерпнуто изъ чего угодно, но только не изъ университетскихъ лекцій. Не проходитъ года, чтобы сотни человѣкъ не выбрасывались изъ среды общества безъ суда, путемъ административной ссылки. И одного сочувствія этимъ жертвамъ нерѣдко чисто платоническаго увлеченія общественнымъ благомъ достаточно, чтобы попасть подѣ надзоръ полиціи въ число завѣдомо неблагонамѣренныхъ подданныхъ.

Вотъ въ немногихъ словахъ правдивое изображеніе того внутренняго и уже начавшагося разложенія, какое представляетъ намъ современная Россія. Страшно подумать, что станетъ съ нею при наступленіи тѣхъ неизбѣжныхъ случайностей, какими являются неудачныя войны, голода, эпидеміи и т. п.?

Какой-же, спрашивается, выходъ можно указать изъ современнаго положенія? Ничто, кромѣ радикальной реформы нашего общественнаго и государственнаго хозяйства, нашего административнаго и политическаго строя не можетъ спасти насъ отъ неминуемаго упадка. Пора сдѣлать изъ крестьянской свободы не пустой звукъ, не

бросающуюся въ глаза форму, а дѣйствительность. Пора отбѣнить паспортную систему и круговую поруку. Пора дать правильную организацію переселеніямъ и поставить русскаго колониста по крайней мѣрѣ въ равныя условія съ тѣми, въ какихъ находятся нѣмцы, мирно завоевывающіе нашу черноземную полосу и нашу польскую окраину. Когда сельская община будетъ избавлена отъ ига солидарной отвѣтственности передъ сборщикомъ, и крестьянинъ, прикованный къ ничтожному и подчасъ фиктивному надѣлу, приобрететъ возможность перенести свою дѣятельность въ слабо населенныя и почти не тронутыя обработкой мѣстности, можно будетъ убѣдиться, наконецъ, въ томъ, какой живучестью отличается мірское землевладѣніе и въ состоянн ли оно обойтись безъ той искусственной поддержки, какую оказываетъ ему законъ, запрещающій выкупъ пашей въ полную собственность. Отмѣна этого закона, какъ и тѣхъ запретовъ, какими остановленъ естественный процессъ семейныхъ раздѣловъ, необходимо, разъ нами признана польза свободнаго передвиженія крестьянства изъ густо населенныхъ въ слабо населенныя области. Только продажей своего пая въ руки общины или частнаго лица можетъ онъ реализовать тотъ капиталъ, какой необходимъ для первоначальнаго обзаведенія на новой родинѣ. Если намъ дѣйствительно дорого сохраненіе мірскаго владѣнія, то почему не предоставить крестьянскимъ банкамъ права производить мірскія ссуды волостнымъ и сельскимъ управленіямъ, желающимъ присоединить отчуждаемые пай къ району мірскихъ запасекъ?

Тѣмъ самымъ можно было-бы отвратить неизбежный въ противномъ случаѣ переходъ отчуждаемыхъ крестьянскихъ надѣловъ въ руки такъ называемыхъ мірбродовъ, т. е. зарождающагося въ селахъ крупнаго крестьянскаго землевладѣнія.

Не станемъ скрывать истины, признаемъ быющій въ глаза фактъ, сказавши, что съ отмѣной круговой поруки обнаружится вся несостоятельность нашей теперешней налоговой системы и невозможность своевременнаго поступленія податей съ крестьянъ, земли которыхъ обложены свыше доставляемой ими ренты. Но лучше во время посмотреть правдѣ въ глаза, нежели съ года на годъ накапливать недонмки или взыскивать ихъ съ помощью суровыхъ экзекуцій и со страхомъ породить въ ближайшемъ будущемъ повтореніе новаго голода и новыхъ тягостей для обремененнаго и безъ того государственнаго казначейства. Когда экономическое положеніе крестьянства обнаружится во всей своей ужасающей правдѣ, придется, наконецъ, признать необходимость радикальной перемѣны въ существующей налоговой системѣ, отмѣнить сословныя изыятія и признать единицей обложения не дымъ, а доходъ. Почему-бы тѣмъ, состояніе которыхъ возникло отчасти при содѣйствіи государственнаго тарифа, не принять на себя и большую долю падающихъ на государство тягостей? Очевидно, пока они одни будутъ призываться къ совѣщаніямъ касательно налоговой реформы, министерству финансовъ не видать ничего кромѣ непреодолимыхъ препятствій и грозящаго упадка нашей промышленности. Но вѣдь интересы земледѣлія, которымъ живетъ большинство насе-

ленія, очевидно не могутъ оставаться безразличными для правительства такой, по природѣ предназначенной къ сельскому хозяйству страны, какой является наше отечество. Никакая налоговая реформа не можетъ быть рациональной поэтому, пока не выслушаны будутъ обѣ стороны и не примирены ихъ подчасъ противорѣчивые интересы.

Сдѣлать же этого нельзя, не выслушавъ предварительно мнѣнія земскихъ людей, которымъ лучше извѣстно чѣмъ кому-бы то ни было дѣйствительное положеніе различныхъ категорій плательщиковъ, на которыхъ должна пасть проектируемая подать.

Но одной налоговой реформой нельзя еще помочь злу. Пора создать въ массахъ убѣжденіе, что ихъ связь съ государствомъ не ограничивается одной уступкой ему лучшихъ хозяйственныхъ силъ въ лицѣ поступающихъ въ армію солдатъ и большей части своего дохода въ формѣ подати. Пора пріучить ихъ къ той мысли, что личное благополучіе гражданина зависитъ отъ государственнаго благосостоянія, а послѣднее отъ того, въ какой мѣрѣ сами они будутъ принимать участіе въ его созданіи.

Но мыслимо-ли все это, пока китайская стѣна раздѣляетъ между собою сословія и крестьянинъ знаетъ „ихъ благородія“ только въ лицѣ полицейскаго взяточника и земскаго начальника-драчуна? Возможно-ли это, когда пріостановленъ всякій обмѣнъ мысли и человѣкъ благонамѣренный ставится въ необходимость тяжелаго выбора между велѣніями совѣти и страхомъ начальства? Возможно-ли это, пока само это начальство ушааетъ мысли и желанія подданныхъ только въ пропущенной цензурою формѣ, или въ видѣ постановленій, дѣлаемыхъ земскими собраніями, въ которыхъ податныя сословія представлены одними одобренными губернаторомъ кандидатами? Возможно-ли это, наконецъ, при отсутствіи всякихъ гарантій противъ произвольныхъ арестовъ и административныхъ ссылокъ? Существеннѣйшій вредъ, порождаемый всеѣмъ этимъ правительственнымъ произволомъ, лежитъ не только въ одной гибели сотенъ и тысячъ людей, искупающихъ въ тяжелой неволѣ нерѣдко самое искреннее увлеченіе общественнымъ благомъ, людей, которые въ другихъ условіяхъ могли-бы сдѣлаться душою здоровыхъ политическихъ теченій. Онъ лежитъ еще въ томъ, что въ массахъ все болѣе и болѣе укореняется убѣжденіе, что до царя далеко и что между нимъ и народомъ существуетъ средостѣніе, мѣшающее торжеству правды и справедливости на землѣ. Это средостѣніе представляетъ для крестьянина его ближайшій начальникъ, такъ для человѣка либеральныхъ профессій — полиціймейстеръ, губернаторъ, жандармскій полковникъ и цензоръ.

Постепенно и съ каждымъ годомъ все болѣе и болѣе начинаютъ ходить не въ однихъ столичныхъ кружкахъ, но и въ глубинѣ провинцій преувеличенные слухи о разныхъ напастьяхъ, приготавливаемыхъ въ тиши министерскихъ канцелярій: объ отмѣнѣ суда присяжныхъ, земствъ и думъ и о возстановленіи крѣпостнаго права. Кто имѣлъ общеніе съ народомъ, тотъ знаетъ, какъ трудно искоренить разъ вкраившееся въ его душу подозрѣніе. Всякій человѣкъ съ здравымъ смысломъ пойметъ,

какое влияние может оказать на благополучие государства то систематическое недоверие и то отношение к началству, как к общественному врагу, которое все больше и больше овладевает не одним образованным обществом, но и массами нашего простонародья. Для этого достаточно вспомнить времена Пугачевщины и больше близкие в нам крестьянские бунты, предшествовавшие эмансипации.

Когда Александр III вступил на престолъ Петра Великаго и Александра Освободителя, передъ нимъ лежали двѣ дороги: или увѣнчать зданіе, прочныя основы котораго положены были недавними реформами, призвавъ народъ къ представительству и обезпечивъ ему свободу мысли, совѣсти и печати, или, наложивъ новый намордникъ на его уста, — произвести необходимыя реформы собственной властью. Одно время онъ думалъ избрать первый путь и скрѣпить своимъ царскимъ словомъ тотъ проектъ созванія слѣдующихъ людей, въ которомъ графъ Лорисъ-Меликовъ думалъ найти выходъ изъ современныхъ затрудненій и средство узнать народныя нужды и желанія изъ прямого источника. Но Александру III-му представили положеніе Россіи въ превратномъ видѣ, выдавая актъ немногихъ террористовъ за заговоръ сильной и могущественной анархической партіи, къ которой причисляли и всѣхъ тѣхъ, кто, за одно съ самимъ покойнымъ государемъ, признавалъ неотложность „увѣнчать новое зданіе дарованіемъ необходимыхъ вольностей“. Въ виду „шатанія умовъ“ государь рѣшился подписать свое имя подъ манифестомъ, которымъ отнята была у истинныхъ патріотовъ всякая надежда дѣятельнаго участія въ обновленіи государственнаго строя, въ оздоровленіи его основъ. Тщетно генералъ Игнатьевъ старался вернуть государя къ болѣе справедливой оцѣнкѣ той помощи, какую въ началомъ имъ дѣлѣ могутъ оказать ему земскіе люди, такъ много сдѣлавшіе для упроченія царствующей династіи. Александръ III остался вѣренъ программѣ, навязанной ему Побѣдосецевымъ. Религіозныя преслѣдованія и административныя ссылки заступили мѣсто всѣми ожидаемаго призыва общества къ самостоятельности. Офиціальныя и офиціозныя жандармы, въ лицѣ членовъ такъ называемой охраны тѣсными рядами окружили его престолъ, фигурируя при случаѣ, какъ напр. во время коронаціи, въ роли православнаго русскаго народа, приветствующаго своими кликами воцареніе отца-государя на престолѣ Мономаха. Ни одинъ царскій проѣздъ не обходился безъ выставленія войскъ шпалерами, что въ свою очередь все болѣе и болѣе убѣждало массы въ существованіи того средостѣнія, о которомъ упомянуто выше.

Сердцемъ живя за одно съ народомъ, называя себя при случаѣ „мужичкимъ царемъ“, самодержавный государь русской земли такъ мало извѣщаема былъ окружающими о его дѣйствительныхъ нуждахъ, что потребовалось цѣлыхъ мѣсяцевъ невѣроятнаго народнаго бѣдствія, чтобы убѣдить его въ существованіи не простаго недорода, а настоящаго голода.

Узнавъ глубину народной нужды, онъ отнесся къ ней съ истинно царскимъ великолѣпіемъ и истинно христіанскимъ милосердіемъ. Самой можетъ быть блестя-

щей страницей его царствованія будетъ та раздача ста пятидесяти милліоновъ голодающему крестьянству, которая одна, хотя и поздно, остановила уже готовящуюся катастрофу.

Но голодный годъ и все пережитое русскимъ самодержцемъ въ эту пору имѣютъ еще и другое значеніе. Они показали и силу самостоятельности русскаго общества и гнилость той чиновной машины, черезъ которую приводится въ исполненіе монаршая воля и нужды подданныхъ доводятся до вѣдѣнія престола. Государь убѣдился въ томъ, что ему нельзя полагаться на дѣйствительную помощь со стороны его министровъ, департаментовъ и канцелярій, губернаторовъ и губернскихъ правленій. Съ каждымъ годомъ росло его недоверіе къ тѣмъ орудіямъ, которыми въ дѣйствительности осуществляется это незнающее границъ царское всемогущество. Онъ увидѣлъ бюрократію въ ея настоящемъ свѣтѣ, т. е. озабоченной лишь собственной наживой и торгующей интересами націи ради интересовъ карьеры. Смѣняя министровъ и совѣтниковъ, строго караи нерѣдко ихъ недобросовѣстность и продажность, Александръ III въ послѣдній годъ своего царствованія рѣшился нанести бюрократіи то оскорбленіе, какого представители власти не знали доселѣ нигде, въ монархическихъ, но и въ республиканскихъ странахъ. Онъ отнялъ у начальниковъ право назначенія подчиненныхъ, т. е. ближайшихъ исполнителей ихъ вѣдѣній, и создалъ особый контроль за порядкомъ опредѣленія на службу. Не имѣя болѣе въ строгомъ смыслѣ слова совѣтниковъ, государь сдѣлалъ своимъ собственнымъ министромъ. Цѣлые дни проходили въ чтеніи всякаго рода рапортовъ и донесеній и въ тщетныхъ усиліяхъ открыть истину за скрывающей ся официальной ложью. Эта канцелярская работа, по единогласному отзыву врачей, подготовила его ранній конецъ и онъ поплатился жизнью за нежеланіе понять ту простую истину, что можно быть самодержавнымъ, но нельзя быть всевѣдущимъ.

Неужели этотъ урокъ пропадетъ даромъ для того молодого правителя, котораго народная любовь окружаетъ съ самаго востшествія на престолъ, ожидая отъ него исполненія обѣщаній, уже данныхъ его дѣдомъ? Неужели временщики и на этотъ разъ закроютъ глаза государю на необходимость укрѣпленія его престола болѣе тѣснымъ общеніемъ съ народомъ? Неужели и онъ впадетъ въ роковую ошибку, считать чиновниковъ лучшими выразителями народныхъ нуждъ и желаній, нежели лицъ, выбранныхъ самимъ народомъ и облеченныхъ его довѣріемъ?

Мы не можемъ допустить этого ни на минуту. Мы увѣрены, что, знакомый съ порядками европейскихъ государствъ, доступный всѣмъ великодушнымъ порывамъ Николай II не откажетъ въ признаніи совершеннолѣтія за націей и призоветъ избирателей уѣздныхъ земствъ къ посылкѣ свѣдущихъ людей въ его думу. Этими свѣдущими людьми слѣдовало-бы предоставить выработку того проекта органическаго закона, которымъ положено было-бы начало правильному представительству, участію народа въ составленіи бюджета и установленію тѣхъ необходимыхъ гарантій личной свободы, безъ которыхъ немыслимо мирное развитіе стоня-

ліонній імперії. Подбаваючи совѣтомъ освобожденной отъ цензуры печати, эти свѣдущіе люди могли-бы положить прочныя основы тому единенію общества и власти, тому взаимному довѣрію управляющихъ и управляемыхъ, которое издавна составляетъ завітний идеалъ всѣхъ русскіхъ патріотівъ, безъ различія партій.

— В додаток до напечатаного вище, даємо із 13-го Листка В. Р. Прессы статейку п. з. Болѣзни и смерть Александра III., котра потверджує догади наші про причини тої смерті і представляє явний інтерес для нашихъ російськихъ читателів. Ред.

Болѣзни и смерть Александра III. „Открыта подписка на памятникъ Александру III-му и въ то-же время, послѣ письма проф. Захарьина, запрещено печати говорить о его болѣзни и смерти. Почему? А потому, что раскрытіе всѣхъ обстоятельствъ связанныхъ съ этими событіями, выставило-бы слишкомъ разительно во первыхъ — всю вопіющую ложь того новаго культа, котораго вѣнцомъ является памятникъ, а во вторыхъ — униженіе положеніе во время этихъ событій того самого русскаго народа, отъ котораго теперь требуютъ памятника.

Если прочитывать параллельно, изо дня въ день, русскія и иностранныя извѣстія по поводу болѣзни и смерти Александра III-го, то каждому бросится въ глаза слѣдующее:

Въ то время какъ всякій заграничный грамотный человекъ съ интересомъ ожидалъ роковой развязки — неотвратимой смерти царя, и обсуждалъ: какъ это событие можетъ отразиться на судьбахъ русскаго народа и Европы, самъ русскій народъ считается послѣднимъ, до кого это могло касаться. Приближающаяся смерть царя обходится въ русской печати, по приказанію свѣше, абсолютнымъ молчаніемъ, и лишь въ прибавленіи къ „Правит. Вѣсти.“ какъ-бы мимоходомъ упоминается о заключеніи врачей отъ 4-го октября по поводу болѣзни почекъ у царя въ выраженіяхъ, очевидно разчитанныхъ на то, чтобы никто не придавъ ей значенія. Сообщенія изъ Ливадіи обставлялись строжайшей цензурой и для заграничной прессы, но умѣлые репортеры ежедневно оповѣщали міръ о самыхъ интимныхъ подробностяхъ придворной жизни, и сообщенія ихъ въ большинствѣ оказались вѣрными. До такого полнаго пренебреженія не только къ народамъ Россіи, но даже къ официальной „Россійской Имперіи“, дошло царское правительство, что русскіе послы впервые узнавали о событіяхъ изъ газетъ. Local Anzeiger въ Берлинѣ черезъ часъ послѣ смерти царя уже получилъ о ней извѣстіе. Половина Берлина въ 7 часовъ знала о смерти царя и было вызвѣщено официальное распоряженіе о закрытіи всѣхъ императорскихъ театровъ, но противъ этого Шуваловъ официально протестовалъ въ 8 часовъ, ибо только въ 9 получилъ подтвержденіе изъ Ливадіи. Лондонская Daily News въ 4 часа уже выставила плакарду о смерти царя и баронъ Сталь (русскій посолъ въ Лондонѣ), самъ ѣздилъ въ редакцію газеты за свѣдѣніями! Только въ 7 часовъ вечера онъ получилъ официальную телеграмму. Въ то же время внутри страны сознательно морочили народъ, 31-го октября (н. ст.) въ 1 часъ дня петербург-

скій митрополитъ, въ присутствіи многочисленнаго духовенства, совершалъ въ Исакиевскомъ соборѣ молебствіе о „выздоровленіи“ Александра III-го. А въ то-же время извѣстные петербургскіе хирурги Вильчковскій и Выродцевъ уже умѣли на столѣ официальное приглашеніе прибыть въ Ливадію для балзамизованія трупа Александра III-го (одинъ изъ нихъ — специалистъ по балзамизованію). Наканунѣ этого молебна, т. е. 30-го октября министръ императорскаго двора, Воронцовъ-Дашковъ телеграфировалъ въ Петербургъ: „Царь умретъ сегодня вечеромъ“.

По иностраннымъ сообщеніямъ ходъ болѣзни развивался такъ: рѣшившись слѣдовать реакціонной политикѣ и отдавшись всецѣло въ цѣпкія руки Побѣдоносцева и Ко. Александръ II все больше и больше дѣлался нервнымъ, мрачнымъ, подозрительнымъ и недружелюбнымъ. Онъ боялся новыхъ лицъ во дворцѣ, мѣшался со всякими недостатками старыхъ служащихъ, видѣлъ которыхъ онъ привыкъ; старался уединяться въ своей семьѣ, не любилъ даже принимать пословъ и сановныхъ лицъ. Официальные выѣзды и поѣздки расшатывали его нервы, тѣмъ болѣе, что онъ долженъ былъ скрывать свой трепетъ. (Первыя царицы также были до крайности расшатаны, и она давно уже пользовалась совѣтами профессора Мержеевского). Однимъ изъ послѣдствій этой недовѣрчивости ко всему и ко всѣмъ явилось съ одной стороны усиленное стремленіе Александра III „быть собственнымъ министромъ“ по всѣмъ министерствамъ, что привело къ переутомленію отъ перечитыванія массы ненужныхъ официальныхъ бумагъ, а съ другой стараніе скрыть ото всѣхъ болѣзненные припадки, когда началось страданіе почекъ. Эту послѣднюю болѣзнь доктора объясняютъ серьезными внутренними поврежденіями, полученными царемъ при „чудесномъ спасеніи“ въ Боркахъ. Интересно, что вся германская, австрійская и венгерская печать единогласно признаетъ крушеніе въ Боркахъ за направленный противъ Александра III актъ непрекращавшейся войны на жизнь и смерть между нимъ и крайней русской революціонной партіей.

Два года тому назадъ царь заболѣлъ инфлюэнцой, которая пала на подготовленную почву, и съ тѣхъ поръ его здоровье быстро пошло подъ гору. Это старались скрывать и — довольно успѣшно. Но все знавшіе и издавніе Александра III въ этотъ періодъ не ошибались на счетъ существа дѣла: онъ замѣтно измѣнился. А между тѣмъ нервозность, недружелюбность, подозрительность и Сизифовы усилія самому лично обнять всѣ мелочи реакціонной системы усиливались и наконецъ достигли той степени, какая характеризуетъ маниака. У приближенныхъ лицъ возникла мысль удалить больного царя на такое разстояніе отъ Петербурга, чтобы личное участіе его въ управленіи стало фактически невозможнымъ. Отсюда — Бѣловѣжье, затѣмъ Спала Ливадія и, наконецъ, — проектъ перевезти его на Корфу. Но прибытіи въ Спалу былъ вызванъ проф. Захарьинъ и тотчасъ-же опредѣлилъ роковой конецъ. Онъ нашелъ не только некротъ, но болѣзнь сердца, и гранулезное пораженіе въ области почекъ.

Вывань былъ изъ Берлина спеціалістъ, проф. Лейденъ. Въ концѣ концовъ и онъ подтвердилъ діагнозъ Захарьина, хотя не смотрѣлъ такъ пессимистически на роковой исходъ болѣзни. Передъ отъѣздомъ проф. Захарьину было поручено врачами сказать царю правду относительно его положенія, дабы дать возможность приготовиться къ концу. Царь былъ пораженъ и перенесъ на рокового вѣстника то враждебное чувство, которое питалъ къ возможности конца. Ужасная трагедія развивалась и Daily Chronicle не даромъ сравниваетъ смерть царя со смертью Ивана Ильича. Цѣлыя тринадцатыя лѣтъ трепетать за жизнь, бороться противъ невѣдомой опасности, иногда дѣйствительной, иногда воображаемой, но всегда возможной въ виду упрямо развиваемой политики свинцового гнета; бороться всеми средствами, которыми могутъ быть въ рукахъ самодержца и вдругъ выслушать неумолимый смертный приговоръ науки, которую онъ такъ жестоко презиралъ и пошпиралъ всю жизнь!

Даже въ Ливадіи онъ хотѣлъ быть царемъ, а не пациентомъ и, какъ видно изъ иностранныхъ газетъ, и изъ письма проф. Захарьина, не слушался предписаній врачей, а возлагалъ надежды больше на отчитываніе ворожей. Вывань былъ Іоаннъ Кронштадскій. Пренебреженіе къ совѣтамъ врачей было причиной того, что проф. Захарьинъ хотѣлъ ухъать, но Черевинъ приказалъ ему остаться подъ угрозою задержать его силой. Объ этомъ инцидентѣ много говорилось въ заграничной печати и говорилось въ томъ смыслѣ, что въ странѣ, гдѣ возможно подобное офіціальное насиліе надъ врачомъ, „нечего удивляться какимъ-бы то ни было актамъ насилія, направленнымъ противъ представителей власти“.

До самого конца у постели царя разыгрывались тяжелыя сцены. Умирающій — на зло необходимости, не смотря на полную физическую немощь и серьезный застой въ дѣлахъ, — съ упрямствомъ маніака не хотѣлъ ни съ кѣмъ дѣлиться властью. Онъ засыпалъ надъ бумагами, но самое слово „регентство“ приводило его въ тревогу и крайнее раздраженіе. Въмѣстѣ съ тѣмъ день и ночь его грызла мысль объ удержаніи той-же „самодержавной“ власти за своей семьей.

Последнимъ дѣломъ Александра III-го и его испытанныхъ лакеевъ было — редактировать будущій манифестъ Николая II-го. Въ немъ, какъ и во всемъ прочемъ, онъ остался вѣренъ себѣ: устами своего сына и наследника онъ не просилъ ему у страны любви, но потребовалъ рабской „преданности“.

Де-що до свѣдомости громадскої.

З невимовним сумомъ перечитавъ я оце звѣстку про заборону „Зорі“ та письменства галицко-руського на Україні. Нелюдський нечуваний вчинок! До того однак ішло в останні часи, такого саме замаху можливо було сподіватись. Лихі прочування виявлялися подекуди і в часописах, от хоча б у статейці д. Андровича (Народ, 1893, н.р. 18) Що ще може надіяти

з нами російський уряд? Відняти й белетристику? Заборонити „Зорю“? Се вийшло б на користь (смію се казати) сучасному рухові між Українцями, бо писателі, що тепер працюють у „Зорі“, або пристали б до радикалів, або самі зорганізовалися в партію з закордонним, незалежним органом. Ге, не ма того злого, щоб на добре не вийшло“. — О так казав той палкий, але легкомишений дописувач. Блажен, хто вірує, — тепло йому на світі, та на превеликий жаль таке суб'єктивне почуте, далеке від справдешности і цілком безосновне. Заціна не посоромилась зробити своє катівське діло, — що ж далше — запитаємо? яка ж „користь“ з того д. Андровичу? Скажіть нам, будьте ласкаві! Не я перший ставлю це питання, — його ставив уже в „Народі“ (1894, н.р. 7—8) д. А. Хв., хоч він і не звертався ні до кого почастино. Невеличка рожевість погляду пробіскає і в того добродія, коли він допускає, що наказ цензури „окошиться на ній самій“. Чи окошиться чи ні, — сліпий сказав: побачимо; а от на нас так уже окошився, — безсилий скрик болю рветься із нашихъ грудей, шматкує серце, обливаючи його кровю. „Чим гірш, тим ліш“ — то знакома пісня, та тільки до Українців, якими їх зробили історичні лихоліття, а найпаче кістомахи з панського столу, — вона не стосується. Ми так байдужі та безжурні з боку громадянського, що не зрушимо ніякими гарматами; ми перетерпимо ще й не таку наругу, як заборона невинніших прояв рідної мови, — о, в нас шкура товста на це занадто! — Нехай забороняють — нам же на користь! — роздається утішний голос оптимістів: ми заснуємо вільний, незалежний орган; ми — і те і се.. Гарні слова та тільки я не йому віри й не повірю, щоб саме так сталося, щоб ті побожні маріння могли здійснитись, статя з химери фактом, з пустого гуку життєвим явищем. Д. А. Хв. оповідає, що був навіть зложився план заснувати в Галичині такий орган через „народовський реакційний деспотизм“... Збирались та не заснували, — додамо від себе — Чому? „Цензурна заборона порозбивала всякі плани“ — доводить д. А. Хв. Дивно трохи; а от по д. Андровичу так ця заборона мала посунути наперед подібні плани, надати духу та енергії... Вийшло однак інак. Д. А. Хв. натякає на те, що видаване „Життя і Слова“ заступило ко-нечність проєктованного органу, — добре; та що ж ми бачимо справді в цьому разі? „Життя і Слова“ міні довелося перечитати тільки одну книжку, так, що я знаю його більш після оповісток; а з них видно, що там працює поки що 5—6 Українців, та й то зачіпають такі річи, за котрі певно погладив би їх по головиці і „народовський реакційний деспотизм“; поступовість „Життя і Слова“, здається, не грає в їх працях ніякісінької ролі. 5—6 чоловіка з цілої України! Куди ж подівались усі ті, що бажали вільного, незалежного органу; куди — питаємо — позникали вони, в тій самісінькій хвилі, як народився готовий орган, без зайвих заходів та турбот з їх боку, — пиши та працюй!

Чи може то була всього-навсього невеличка купка з 5—10 чоловік? Така думка видається нам хибною, і ось після якої ради. В нр 21 „Народа“, 1893 була оголошена відозва „Голос Українців в справах Австрійської Русі“, підписана, як повідомляє редакція, 62 чоловіками, людьми більш або менш освіченими, — вони, ті люди значить єсть, — та тільки знов куди ж вони подівались? Невже ж вони гуртом спромоглися єдино, що на оту куценьку відозву, продзвонили тай з дзвіниці к бісовому батькові? Скажемо так: частина їх віршує та повістярєтвує в сентиментальному напрямку по ріжних часописях українських; та все ж таки — 62 чоловіка... Іть це — сила, коли б тільки вона була живою, свідомою та енергічною громадою! Ми не добачаємо однак її живучости, не знаємо її праці, не чуємо її сміливого провідного голосу в насущних та пекучих справах днини. Україна стогнала останні роки під невимолимою косою холери та голоду, не підвела гаразд чола з під тих бичів страшних ще й досі; а які оделіди полишили нам з того погляду наші письменники? Чи подав хоч один незабарвлені фантазією картини народного горя? чи спустився до пекла мужицького бідування, розслідив його причинки, застановився над питанням, як покласти перешкоди таким роздираючим душу явищам? Загляньмо в часописі. „Народ“ виходить, скільки можемо судити, при дуже тяжких та сумних обставинах, виблискує красномовним браком праць українських, а через це не може бути і мови про поетичну та докладну хроніку нашого життя народного.

Тезж само треба сказати про „Хлібороба“, що держиться силами кількох галичан, — наші братчики туди, здається, овсі й не заглядують.

Про „Життя і Слово“ ми вже згадували; не бувши органом політичним, воно все ж по нашій думці могло б уділяти більше місця питанням та справам рідного краю. Не редакція, звичайно, тому виною, а наше власне недбалство та лінощі, наша українська безінтересовність до появ світового руху, що ми не відгукуємося навіть на готове, не маємо снаги та жвавости приложити рук до діла, другими навіть начатого, як от на приклад видавництво поступового „Життя і Слова“. А ще міркуємо власними силами засновувати незалежні органи, організовувати більш діяльні та свободолобні гурти!

Раз на завки пора нам зрозуміти, що для таких голосів треба і відповідного поступованя з нашого боку, треба не тільки язиком ляскати, а додати і рук і мозку, щоб довести повзятє до належної та бажаної мети. Я не вимагаю великих діл, не требую героїства, Боже мене борони! Ні, я вкажу на таку дрібницю, що можна зарекомендувати, а про те — ми й того не робимо. Через те ми стоїмо позаду усіх і скрізь, а наш народ одрізнений від нас може більш, як усюди.

Вернись унять таки до тих 62 добродіїв, що кудись подівались зперед очей. Кожен з них

уміє і читати і писати, — візьмемо хоч це; кожен живе (покладаємо) серед українського люду, бачить ті або інші сторони дійсности, сяк чи так а думає. Коли б кожен з них написав хоч по одній докладній кореспонденції в рік про те жите людске, яке у його щодня перед очима, то й то б ми не мали причини жалкувати з своїх злиднів та вбожества, читаючи наприклад „Народ“, або яку іншу часопись українську. Так де тобі! Ми тільки й спромоглися що на кілечки стрік відозви! Ог через віщо я не поділяю оптимізму, чи легкомисности д. Андрувича, а може й інших. Або я помиляюсь? Нічого б так на сей раз не бажав, як саме помилитись. Та якась нерозмайна туга підіймається зі споду душі і не дає волі самообманові. Прості, безхитрі, але правдиві та докладні дописи про жите наредне, отого найпаче бракує нашим часописям українським. Аби була охота, а писати здається є про що, — у нас переважно, що любуємося лишень в поезії та белетристиці.

В уяві нашій носяться садочки вишневі, лани широкополі та діброви; а „тричі проклята рука“ цілого хмарища самогубів робить тимчасом, не спиняючись, своє безбожне діло, нівечить краєу пеньки-України, палить садочки, загребує у свою пельку чудові крайобрази, звалоє вікові ліси і так — без краю, без утаву. Простий люд, обібраний та знедолений, мандрує світ за очі, кидає дорогу, а пекельну батьківщину, шукає по других сторонах собі щастя, щоб кінець кінцем пересвідчитись, що його ніде не ма й бути при сучасних обставинах громадських не може, а пересвідчившись ждати єдиного поратунку — могили, серед щоденних злиднів, голоду, розпуки та безнадійности.

Перечитайте часописі російські і ви побачите, що ні відки може не мандрує на нові землі такої сили люду, як з нашої „благословенної“ України. І куди вже тільки не ганяє лиха доля оті нещасні жертви суспільности сучасної: Кавказ, Уфимські та Оренбуркські степи, Закаспійщина, Сібір вдовш і впоперек... Скрізь вишукує притулку наш безпритулий на своїй власній землі хлібороб-українець, — вишукує і не находить. Та й як найти?

Ідуть звичайно навмання, не знаючи ні місця, ні людей; шукають, як говориться, на благ святих... втрачають останнє шматте, — і більш нічого. То конечна доля більшости, коли не всіх переселенців...

Та ся увага не вразумля навіть таких, що бачили сходні приклади; якась надія жевріє в грудях: а може й найдемо що-небудь... Даремна надія! Ось що читаємо в іркуцькій часописі „Восточное Обозрѣніє“ (1894, нр 92): „Починаючи від Іркуцька і до самісінького Томська нескінчимою валкою тягнуться переселенці, що краю не видно; ні одного року ще не було такого багацька... ідуть на далекий схід, в Амурську... переважно полтавці... наче прорвало греблю — і попливли... Слово „хохол“ зробилось сього року рівнознакою слова „переселенець“...

Цікаво розпитують про сторону куди мандрують, не маючи про неї ніяких певних виображень.. „Чи дуже холодно? чи ростуть груші та яблони в лісі? чи садочок можна розвести? чи доспіває огородинна? скільки днів Байкалом пливати? і пр. Стріваються і поворотні — з Амuru, — то буквально голодранці, схудлі, понурі...“

Такими дописами переповнені всі чисто газети сибірські. Виписуємо де-які звістки. „Що божий день тягнуться переселенці через город Ачинськ, найбільше — Українці (малоруси) на Амур; сила — бідноти. Жалуються, що їх довго держуть в Тюмені та інших пунктах; смертність серед дітей страшенна, найпаче коли доводиться пливати водою.“ (Сибирській Вѣстникъ).

„12. липня виїхали з Тюмена на Іркуцк 1098 підвід з переселенцями“. (Вост. Обзор)

„13 родин — полтавців, що йшли на Амур, лишилися через недостачу средств в Минусинському окрузі. Минусинці або овси не приймають їх до свого гурту, або після незвичайно тяжких умовин...“ (Енисейській Листокъ).

„Пароход з двома баржами вивіз з Тюмені на Омск 50 полтавців, — хто в Барнаульський, хто в Тюкалинський округ; дозвіл мають не всі; 34 родини приписалося до павлодарської міщанської громади. — „На що ви приписувалися?“ — „Та це ми тільки так; нам би як з дому вийти, а то не пускали; ми з міщанами жити не будемо“. Ніякого скарбу, крім дрібязків, не мають. Жалуються без перестанку: „напхали як оселедців у бочку (це бач на баржі), а вода така, що як напесся її, то так і бурчить в животі“. На запит: „Чого покинули батьківщину?“ — відповідають: „Землі своєї не маємо“. (Вост. Обзор. 1894, н-р 30).

„В Петропавловському окрузі до 1000 полтавців осіли двома громадами — Борисівська та Глібівська. (Вост. Обзор, 1894, н-р 94).

„Що-дня двічі, пише тюменській корреспондент „Сибирского Листка“, залізниця привозить переселенців; тут і їм доводиться ждати тижнів по три, продаючи останні гроші... прямують на „любий“ невідомий захід...“

„В Енисейській губернії осіло, в 1893 році, 468 родин переселенців (2442 душ), в тім числі найбільш полтавці. Казенної заповомогі дістало 86 родин на суму 135 рублів (!), та 11 родинам позичив 46 рублів красноярський переселенський комітет. І зо всіх 468 тільки 50 родин дістали на місці землю. „Прийомні приговори“ були мало в кого, — трохи не всі йшли навмання, світ за очі. Більшість переселенців не мала при собі цілком нічого“. (Енисейській Листокъ).

„Стенной Край“ звіщає, що маса переселенців простає з Тюмені в Акмолинську область; їх перевозять арештантськими баржами, — хобори та смертність разючі; ідуть „без належного дозволу“, часом — без ніяких паперів, — таких „самоходів“, додає часопис, тисячами“.

Добра половина, як бачимо, коли не більш, кидає батьківщину, та вибирається на осліп,

не знаючи, де доведеться опинитись, що і як; чи мало — крадькома, чи просто тікає без ніяких паперів. Уже з цього таким робом повстають усякі прикрі випадки та несподіванки в дорозі; поглянуть люди очевидячки, що скрізь не мед, і вертаються, розгубивши останнє драгте; а буває й так, що конвой (варта) припре назад — і голих і босих.

„2. червня сього року, — розказує дописувач „Русскої Жизни“, н-р 175, — виїхала з Конотопу громада переселенців, 338 душ — усі Кролевецького повіту, в Томську губернію. Одягнуті в якісь брудні рядна, — блідні, знесилені. — Що примусило мандрувати? — Землі мало, неспромога жити — А в Томській губернії? — Казали — по 15 десятин буде нарізка... ми за дозволом, не як інші.. от поперед громаду вернули — без паперів значить рушили...“

Справді, того ж таки дня, вертали під конвоем „самовільних“ кролевців, — вертали в поруйновані села.

З „Курского Листка“ дізнаємось, що переселенці чи малими купами вертаються з Сибіру по курекій залізниці; між іншим проїхало 60 родин — полтавців та тавричан.

„Восточное Обзор.“ розказує, що безліч переселенців вертається з Байкала в Іркуцк; згромаджуються тисячами, а „барак“ помістить не більш як 50 чоловіка; останні місяці перебувати під божим небом, у своїх одертих халабудях; а дощі саме перічать день і ніч — додає часопис (1894, н-р 94) Та серед шляху ще гірш. Переселенці, що гадали перепливати Байкал на пароході, вертають назад в Іркуцк, щоб плуганитись на Амур так званим „кругобайкальським трактом“ (довколо моря — занадта даль); бо пароход плаває всього тричі на тиждень, а то — раз везе пошту, другий — вагу і вже на третій — приймає переселенців, але не більш, як 20 підвід; переселенці тижнями „сидять коло моря“, проїдаючи гроші, що здались би на будуще. А „хохля“ ідуть, нічого того не знаючи, та тішуть себе казками: „переселенські начальники казали, що пароход що день ходить і всіх забере“. (Н-р 89).

І таке робиться не на самому Байкалі; доводиться перепливати чимало річок, а це забарно, вимагає коштів, — сграшенна халена.

„Енис. Листокъ“ оповідає, що позаторік ще начальство приписало завести перевіз для переселенців в Ачинську, та його не має й досі. Передше, поки йшли невеличкими громадами, сяк-так обходилися, але тепер, коли, по словам часопису, „почався великий розрух народів“, переселенцям треба стояти бог знає скільки на березі, втрачуватись то що. Губернатор приписав був телеграмою зробити перевіз, та городська дума не здужає якоєсь зібратись в протягу цілих місяців, а нещасний люд терпить і дощі і холодні ночі, що вже пристигли.

„Сибирс. Вѣстникъ“ подає просто неімовірні, та на жаль дйсні річі 18. червня с. р. пароход Морозова „Третій“ потяг з Тюмені баржу з переселенцями; 26. червня на пароході тріснув вал; баржа з переселенцями була

кинута серед річки і простояли, не мігши пристати до берега, цілих 24 суток, — то було серед пустинної околиці сургуцького краю, де ні за які гроші навіть не знайдеш шматка хліба. Другі пароходи того ж таки Морозова пропливали тим часом мимо і ні один не захотів узяти до себе нещасних. Проводир переселенської громади, Карпо Куліш, має офіційне свідоцтво на певність того вчинку, що вони справді люто були кинуті і терпіли тяжку нужду; на баржі, поверх усього, не було ані якої лікарської допомоги. Не дивно отже являється страшенна смертність меж переселенцями на баржах, що ззалоє до 150 чоловіка кожного плаву. (Русская Жизнь, н-р 175).

Сібирські часописи подають безліч звісток про те, як міські жмикроути та дурисвіти-гріють руки коло переселенців; мов чорна прожерлива галич на падлючину, так вони накидуються на ті беззахистні жертви. „Все продається переселенцям втриє дорожше, каже кореспондент „Вост. Обзор.“ (н-р 92), і все — найпаганіше. В Томську проявилася навіть окрема галузь виробництва, призначеного спеціально для переселенців, — вози, посуда, зброя, то що... а також окремий „переселенський торг“, вражаючий своїми „безсоромними“ цінами. Кінь, що коштує 10 карбованців, ходить по 50 і більш; інші предмети не менш дорогі; з цього погляду панує мовчазна змова меж дурисвітами і один не перебаранчає другому „ошукувати хохла“. Чимало зайвих грошей лишають переселенці в Томську; а коні, що купують, — самісінький брак, дохнуть дорогою і не здужають везти. По селах ще гірш.

Волосне начальство звичайно покладає до купи з ошуканцями, так тут уже бідолаха-переселенець ніякого заступництва для себе не знайде, а хіба глузування та насильство (таке принаймні начигуємо по часописах). Ті факти потверджує і дописувач „Сибирского Листка“ (н-р 48) із города Кургану тобольської губернії. Насунуло переселенців і зразу ж повинні були заплакати данину ненажерності курганців. Залізниця скінчилась, — то ж треба коней, возів, великої величини. Знавівнів Курган, каже дописувач дух надбання охопив усіх, скоївся несподівано ярмарок; ціни безбожні... та що робити? ждати ще гірш; платили горопахи, що заправлено, а гирували вже чисто не по людські; плакали, а платили, не сгавало навіть коней; все до щенту попродали. На улицах появилися в кінці кінців велосипеди; бабусі хрестились, думаючи, що світ піде перекида... і так без краю, все в тому ж роді.

Навіть на баржах та пароходах користуються темнотою та скрутним станом переселенців. Один самовидець, що їхав з ними десь по Волзі, розказує („Русская Жизнь“, н-р 188) сумні події. Нещасні годувались чаретними сухарями і нічим більше; на пароході про те мався спеціальний казан з киплячем для переселенців; переселенці нічогоїсь такою однак не знали, ніхто їм не сказав нічого, а пароходна прислуга брала по 5 копійок за чайник

води. — „Де їх наберешся тих пятаків?“ — казали переселенці і вдоволялися сухарями.

Часом переселенцям доводиться годуватись милостиною, простягати руку, та не всіюди подають і Христа ради. — „Нас вважають за міжними, — жалуються містами переселенці... кажуть, буцім від казни запомага йде... а нам про те нема ніякої запомоги... плуганимось ласкою божою... Самою водицею живіт споліскуємо... хліба бачимо, що випросимо... а запомоги ніякої...“ (Вост. Обзор) З наведеного вище прикладу ми знаємо, в якій мірі дається запомага переселенцям (135 руб. на 86 родин); хоча в Сибіру й є кілька переселенських комітетів, та вони, після „Сибирского Листка“ (н-р 55), не здужають нічого поробити з безперестанним напливом нужденних та неімучих.

Але меж переселенцями трапляються часом, хоч дуже рідко, і богатирі; то звичайно люді, що визискували нещасне бідарство у себе, на місці, та загнались думкою ще дуж натлити пельку; про те вони не знають, що сибірський ґрунт вимагає великого труду і коштів, тому то мало що остається на нових землях, а мандрує назад. Яко конкуренти в пошуках вільних місць, такі добродії теж чимало шкодять переселенській бідноті, котру жене з рідного краю справжня нужда та безвзакрутність.

Добачаємо таким робом, що наш люд, кидаючи батьківщину, не тільки не находит собі нічого кращого, а збуває та розтіряє її останні злидні, зводиться з боку матеріального ні на що. Зайвих земель мало скрізь, а коли де й є, так вони або дуже вже далеко, або вимагають таких коштів, на які мандруючому бідареві ввік не скластись. Не дивь, що сибіряки стрічають переселенців надто ворожо; чужа людина зразу мусить стати в неприємні відносини до тутешньої; а щоб бути прийнятим до якої міської громади, треба і чимало зкопититись і вкінці зайняти підлегле становище у тій самій громаді.

Переселенство до того дуже стиснуто урядом, бо заборонено посідати кабінетські землі, а також селитись по Західному Сибіру. Тому то така сила люду подається в Амурщину, котру переповнюють також різні вихідці з монгольської ґраніци. Амурці самі починають відчувати, як свідчать сибірські часописи (Дальній Восток, Владивосток, Сибирский Листок), брак землі, чи певніше — стиски, і переселятись на другі місця, утікаючи від непроханих приплентачів. Заходами уряду в Сибіру під останній час почалося до того насаджування крупного дворянського володіння землею; засада панської переваги над мужицтвом, що визначує собою нині всі урядові підприємства, прострунула вже, бачте, й сюди щоб в кінці підтяти людський добробут, як підтяла по інших країнах, обезземелити та погнати світ за очі і сибірського селянина, як погнала на Сибір полтавця; в Росії їй, здається, уже не ма чого робити.

„Святійший синод“ розсудив, що найкращими осадчими для Сібіру були б ченці; то ж, після звістки „Москов. Вѣдомостей“, рішив будувати на далекому виході монастирі для ширення православ'я. Ієромонах Олексій Осколков дістав наказ покласти підвалини першому монастиреві. Чимало у нас було легкобитів, а тепер буде таким робом ще більше.

Послідки тих заходів уже починають виявитись в Сібіру: народ цілими селами мандрує з місця на місце, та тільки от питання: куди мандрувати? бо скоро буде вже нікуди.

Казенні землі розпродаються в почаєгнү власність; підтинається дрібне рільництво та порядки гуртові (общинні), де вони є, що далі, то більш. Уповати на щось путнє, як бачите, не ма чого; тому то не вадило б спинити блягування про зайві та вільні землі, не вадило б заціпити тим добродіям, що торочуть нісенитниці простому народові, не знаючи, про віщо плетуть. Не раз нам доводилось читати, що селяни перед тим, як переселятись, розпитувались у тямущих людей, та ті їм натуркували з дурної голови про молодні річки та кісільні береги; межі такими добродіями вказує люд і на земських начальників; один доводив, що в Сібіру йде нарізка переселенцям по 15 десятин на душу.

Справді нічого такого не має; то краще б було таким людям працювати коло свого народу на місці, поліпшаючи добробут, хто як може та здужа, в його рідній батьківщині, усуваючи геть ті лихі обставини, що женуть його — „із края в край тімахи“.

„Землі не має; жити ні на чому; лягай та мри.“ — так звичайно відповідають переселенці на запит про причини посвітних мандрувань. Землі не має — ото головна причина всього... „Не має“, бо тому доля запродала од краю до краю, а сьому тільки те — де його поховують; о той остатній бідолаха і є на превеликий жаль наш простий, нужденний, окривджений долею люд. У його власно бачте не має землі, а так то її чимало, — божого простору не осягти. „Не має землі“, а тим часом „Южный Край“ подає таку цікаву вістку: В Богодухівському повіті, Харківської губернії, продано під буряки маєток Гебертштрайна, більш пяти тисяч десятин землі з віковим лісом та заводами, сахарникові Кенігу. По безмежности це простого герцоґство. За саму купчу виплачено нотареві 44 тисячі рублів та гербовий палер усекочив у чотири тисячі.. Мимо волі станеш після отаких подій шукати щастя по всіх світах та поневіратись!

Буряки (для виробу сахару) — то лютий бич України; площа сівби більшає з кожним роком, захоплюючи лани з під хліба. 1893 року, після звістки „Кієвского Слова“, буряки займали в Київщині 73.681 десятин оранки, а в квітні сього року, коли сівба не була ще кінчена, площа доросла вже до 82.847 десятин. Далі йдуть губернії: Подольська — під буряками в сьому році 64.586 десятин; Харківська — 35.927 десятин; Курска — 30.193 десятин;

Чернігівська — 10.530 десятин і Полтавська — 2.377 десятин.

Тут саме міні згадався рідний куток; скрізь страшенно тяжко та сутужно; землі — хоч плач, теляти вигнати не ма куди, — хрещені душі аж нищать, але що кому до того?

Жив там один поміщик, людина не зла як на поміщика, де в чому навіть добра, дуже „старосвіцька“, трохи шугукарна; володав він землею десятин коло тисячі, коли не більш. Лиха звичайно поміщик собі не бажав, та все ж перепадало де-що й околицьним бідарям; брали на одробітки землю під хліб, працювали з мірки або снопа; гірко було, та все ж в ряди — годи свій хлібець мався то в того, то в другого. — Коли б не пан, так хоч з торбою йди, — казав не один (пан не був ніяким добродієм, а просто мав землю і частину здавав селянам — звичайно не на шкоду собі). Нині міні допишуть, що всю чисто землю поміщик здав під буряки Харитоненкові — „на дуже вигідних для себе умовах“ (ще б пак!)... Господи, що ж о той горопяшний сіряк робити ме тепер, куди піткнеться? Харитоненкових буряків у нас бувало і без того — досить кругом; далися вони таки добре у знаки людям; а тут ще на тобі! Як нині тямлю: пристигне час зносити подушне чи там яке, а вже „приказчики“ ганяють по слободах та скликають „на буряки“ — бог знає яколи вперед. Скрипки та цимбали, горілка, даровані хуетки — все пускається в обертає, аби заманити в лабези люд; це вдається тим легше, що грошей до зарізу треба кожному; про будуще роздумувати ніколи; і от пишуться в розправах розбишакці „умови“ з дивовижними „вусегройками“; народ закабляється вперед по страшенно низькій ціні на весь круглий рік, дарма що зарібна плата підіймається в літку в четверо — п'ятеро. Мужик добре розуміє, що пани його ошукують, але йому нужда, викруту не має; хоть круть, хоть верть, як то кажуть, хоть верть круть; до того він уже трохи „окультурений“ по сучасному, то ж гадає, як би з свого боку ошукати пана... Завдатки беруться, переходять писареві до рук, а пристигнуть одробітки — поробляться бідораки до п'ятого часу тай ростікаються — де більш дають, де можна взяти новий завдаток; але все те на мужикові ж окопиться... Починаються позви, цінування останнього бідарекого шмаття.. О, я дуже добре тямлю ті смутні, краючі серце картини; як живі вони й тепер пересуваються у мене перед очима... Але втеки „з буряків“ тим не спиняються, не можуть бути спинені, — треба, щоб усісінькі обставини народного життя наперед перевернулись до гори ногами. Стали практикуватись замикання робітників на ніч, і мні відомий факт, що одного разу зробився наглий пожар, згорів „балаган“, а в ньому півтораєста чоловік сонного люду; може таких випадків був і не один не згадаю.

О так діялося, коли я жив на Україні, та й тепер певно не краще; одміна хіба та, що чортова петелька жмикроцтва хижацького за-

хоплює в себе все більш і більш просторони, хоч бідному мужицтву і так уже дихати нікуди. Винищується хліборобство, земля що далі то дуже одходить від мужика. — і це та сама „відзнака часу“, або, як кажуть москалі, „знаменіє времени“, та „антихристова печать“, що підтинають наш люд, а з ним — і всі суспільності.

І урядові заходи і розбишацькі форми сучасного „капіталізму“ в Росії стоять у повній суперечці до життєвого ладу народного, та віками вироблених природних звичаїв простого люду, нівечать навіть те, що є доброго та положного в світогляді народному; у нас, на Україні, переважно. Українець зюконвіку був хліборобом, рільником, ратаєм, коли не цілком, так головню, в значно більшому ступні, як на приклад москаль-великорус. В Московщині є цілі губернії, що годуються з фабрик та промислів, де хліборобство являється чимсь придатковим до всього першого; змалечку москаль трохи не всіх губерній шукає промислових заробітків на чужині, микається по городах, столицях то що. Не те бачимо у нас. За небогацькими виємками, українець не знав ні фабрик, ні промислів, а коли й ходив на заробітки в Донщину, так і то на певний, стосункого короткий протяг часу, наймивсь лишень на кошовицю, молотінне, — словом завжди оставався селянином — хліборобом, а нічим більш: не пускався ні ґрунту, ні лану, не перекидався ні в робітника, ні в промисловця. Такі історично економічні обставини не могли лишитися без відповідного впливу і на психічний, духовий стан українця: вони зробили з нього палкого окомішника (індивідуаліста), стійного прихильника власної хати, власного господарства, власної рілі; не останнє звичайно мало і свої хиби, і свої добрі прикмети. Хоч межі українцями і виробився через усе оте погляд, що „гуртове — чортове“; хоч факт громадського держання землі („общинного землевладѣнія“) на Україні вважається явищем виключним, — про те хлібороб-українець дуже дорожить своєю господарською та особистою незалежністю; він хіба в крайньому разі піде в наймити, коли вже не остається нічого іншого, і то — не з легким серцем піде. Знавав я колись на Україні діда, що сидів у куріні та стеріг баштану; частенько бувало навідуюсь до його; вельми горював дід, що прийшлося пустити свого господарства, тільки було й розмови; все збиравсь лишити баштан та сьак-так перебиватись на ґрунті, котрого чомусь у діда не було, та марив придбати. — „Здоров, діду! ти думаєш міні легко слухати? то було кожне, що йде мимо двору каже: „здоров хазяїну!“ а тепер — „діду!“ — сумував баштанник; той погляд виробився довгим часом тяжкої кривавої праці, він є властивий вельму селянству українському.

Все однак прямує нині до того, щоб з одного боку — відіпхнути цілком мужика від землі та хліборобства, а з другого — зробити його підневільним наймитом змикруцтва, чи так званого „капіталізму“ — значить — зруй-

нувати ті вікові та природні підвалини нашого життя народного, на яких воно тільки й можливе.*) Віден для нас стає зрозумілим і та безупинна течія переселенства українського, і те, що наші люди такими гуртами кидають батьківщину. Вони шукають двох річей: землі — раз, вільного, незалежного, власного господарювання вдруге. Нічого такого, як ми вже бачили, вони ніде не находять, а це — сучасний трагізм життя народного робить ще більш трагічним, ще більш пекучим.

І от, поки ми галасуємо та змагаємось — чим нам бути: фонетиками, чи етимологістами, українцями чи москалями, народовцями чи радикалами, — жорстока та невмолима логіка фактів помимо нас рішає ті непорішені нами задачі, мов той пекельний демон сміється над нашими мріями, згнушється нам увічі, а життє з його несподіваними висновками дійсності лишає нас на боці; поки — кажу — ми ламаємо пера та голови про те, чим бути саме нашому народові, — він, не зважаючи на наші опікування, стає і уфимцем, і закаськійцем, і сибіряком, тиняється по всіх світах зі своїми кричущими, насущнішими потребами — землі та незалежності. Марні пошуки.

Що ж йому діяти; куди податись? — З цим запитом повертаємось нарешті до загалу українців, предкладаючи до свідомості громадської сумні повисні причинки, всім добре відомі, та не для всіх, на превеликий жаль, цікаві, не для всіх варті серйозної уваги. А таку увагу, аж кричить, треба викликати, — того рішучо вимагає гірка та нещаслива доля нашого рідного краю.

Вересень 1894 року.

Панько.

Спір Бебля і Фольмара, — аграрне питання.

В німецькій соціал-демократії, — в тім візріцї одноцільності організації і дисципліни, розпочала ся борба, — не о прінципи і теорію, але о форми практичної діяльності, о тактику, а центрами ворожими Берлін і Мюнхен, Пруси і Баварія. Справа та може нас обходити, бо хоч безпосередній повід спору нам на разі чужий, то посередні, дальші і властиві причини спору тичать ся нас дуже. Се бо німецька соціал-демократія прийшла до хлопа, до дрібного „буржуа“ і розпочала над ним сварку: як, яким способом і в загалі чи притягати его в організацію? Діло ось в чім.

Баварським соціал-демократам вдало ся по раз перший при виборах до сойму перевести

*) Печатаючи отсе прецікаву допись — надіслану нам із найдалшого закутка Росії, — ми, звісно, не можемо згодитися щобі наше народне життя могло розвиватися тільки на підвалині економічного індивідуалізму.

своїх кандидатів, числом п'ять. Хоч і не великий то був гурток, а про те розвинув він велику діяльність, в повні признану франкфуртским конгресом і придбав собі в соймі велику політичну повагу. Коли однак прийшло до голосованя над бюджетом, всі ті соціал-демократичні послі голосували за ним. Се здивувало дуже німецьких соціал-демократів, але на разі підносила лиш праса сю справу, а в загалі ждали на краєвий баварський зїїзд, на котрім мало ся в сій справі інтерпелювати послів. На краєвм зїїзді довго тревали дебати над сею точкою, аж в кінці признано посям, на котрих чолі стоїть Фольмар, вотум довіря. Послі мотивували своє поступоване тим, що вони з огляду на спеціально баварські відносини, з огляду на своїх виборців, котрі би були дуже здивовані голосованем против бюджету містачого деякі добрі точки, — мусіли в той спосіб поступити і за бюджетом голосували.

Хоч на разі партійний баварський зїїзд сю справу порішив, то позабаварські соціал-демократи, уважаючи голосоване против бюджету за справу принципіальну, яко вираз недовіря урядови, основаному на теперішніх відносинах, поставили сю справу перед партійним конгресом цілої Німеччини, в Франкфурті.

Баварці поставили внесенє, що голосоване за або против бюджету рішають місцеві організації, з огляду на цілі, і що властиво лиш принципіальне поборюванє теперішнього державного і суспільного порядку бере почин зі спільної акції цілої партії.

З другої сторони, Бебель, котрий з Фольмаром мав вже гарячі суперечки на конгресах в Галле і Ерфурті, поставив внесенє, що соціал-демократія не може правительству, яко представителю держави клясової, голосувати за бюджетом, бо признанє цілого бюджету після звичаїв парламентарних означає як раз вотум довіря. Дискусія тревала над тим предметом досить довго, та не принесла яснійшого погляду на справу. Коли мало прийти до голосованя, поставив третє внесенє Штатгагена, а радше додав поправку до внесеня Бебля, що треба голосувати против бюджету тогди лиш, коли розходить ся о признанє довіря правительству. Внесенє Баварців, а радше Фольмара перепало щось третьою голосів, а внесенє Бебля прийнято, але з поправкою Штатгагена. Одже справа не порішено, бо додаток Штатгагена змінив цілу суть і основу внесеня Бебля, котрому власне ходило о те, щоби з справи голосованя против бюджету зробити справу принципіальну, а не пригодну.

Віденська Arbeiter-Zeitung каже що таке порішенє рівнає ся засудови Фольмара: „Винувнику, ви від обжалованя увільнені, але не діляйте сего на другий раз“. Однак видно, що автор тої статі непорозумів цілого настрою конгресу і дуже фальшиво інтерпретував его; — ліпше порозумів тоє Бебель, як то доказує его пізнійший виступ.

Та ся справа сама не була-б ще причиною до борби.

В дальшм тягу конгресу поставив Фольмар і Шенлянк кілька резолюцій, дотичахих аграрної квестії і покликуючися часто на Давіда, досконалого знавцю рільної квестії, проявляв ось які погляди: Передовсім радив він старатися увільнити робітників рільних з під права о слугах, права дійсно хіба середньовічного, котре заборонює ім коаліції і свободного переходу з місця на місце. Бо передовсім се посліднє доскулює робітникам рільним, котрих властитель більшої посілости в часі робіт навіть жандармами мігби зтягнути, если би не хотіли робити за ціну, подану паном. Поручав він отже посям парламентарним, щоби о то зрівнанє робітників сільських з робітниками міськими старалися. Дальше доказував, що мінімальна програма не може бути рівнозвучна для всіх провінцій, лиш, що мусить мати характер місцевий, з огляду на відносини, котрі в ріжних околицях суть дуже відмінні, і ілюстровав свої погляди примірами.

При агітації, треба старатися, щоби мужикови помочи, яко платячому податки і яко довжникови, а при тім старатися для нього о державну поміч. При тім всім треба цієля гадки Фольмара, поборювати лихву, щоби в той спосіб усунути антисемітам ґрунт з під ніг, старатися о упадок більшої посілости і таке дальше.

Майже всі резолюції, предложені Фольмаром, прийнято, крім внесеня на поміч державну для мужиків.

Однак соціалісти старої дати, ті соціалісти, що виділи все перед собою робітника міського „пролетара“, були з сего невдоволені. Штутгартський кореспондент „Arbeiter Zeitung“ (відай К. Кауцкій) пише, що ті резолюції прийнято лишє з поспіху і що поодиноких точок не передіскутовано. Що не передіскутовано поодиноких точок, на то згода, але як можна з спішєняє і не достачі часу приймати резолюції, не згідні з поглядами своїми? Нам здається се не можливим, а прийняте Фольмарівських резолюцій уважаємо за доказ великого перевороту поглядів, котрий перетворивє в умах соціал-демократів..

Бебель, котрий єще не може при звичаїтисє до гадки, що хлоп, хоч і дрібний властитель, може належати до соціал-демократичної партії, освідчив 14 ноября на зборах в Берліні, що соц. демократія змоглає справді, що до скількоєсти, але не що до якості, що елементи дрібно-буржуазні вкралися в партію що партія розводнилася, а навіть признаєє, що він через два дни думав, чиби єму не виступити з заряду партії, на разі однак лишивєє.

Слова сі викликали велику бурю в прасі так буржуазній, як і робітничкій. Буржуазна праса затирає руки з радости, що в тім часі, коли Вільгельм II хоче побавитисє в виїмкові закони супротив соціал-демократів. межи ними самими стає роздор; голоси робітничкої праси поділені, годяться однак всі на то, що хоч виступом своїм Бебель може викликати дискусію дньєвникареку і довести чи то до очищеня пар-

ті з дійсних хиб, чи то до теоретичного полагання kwestii аграрної — се могло би ся стати лиш тоді, коли би спір стратив теперішній вид личний, а прибрав вид більше фактичний, реальний — то все таки виступ Бебля був не на місці, а форма его виступу не можлива. Не брак і голосів острійших: ганноверска „Volkswille“ каже: „Ми відмовляємо товаришowi Беблеви права, в той спосіб против ухвал конгресу і против партійних товаришів виступати; ми відмовляємо також тим берлінським зборам права, наділювати конгрес партійний доганою... Хто ся не хоче піддати ухвалам, тому не лишаєся інший вибір, як нашому бувшому товаришу Д-ру Рюдт*.)

Суть голоси і за Беблем, і то дуже різкі, приміром: „Der Proletarier aus dem Eulengebirge“ каже: „Коли Бебель своєю критикою став на нагаїтки (Hühneraugen) кільком „печінковим ковбасам (Leberwürste), (дійсно „радикальний рід діскусій і епітетів!!!) то можуть вони, сли хочуть, злоститися до волі...“

Ми гадаємо, що такого рода дікусія потягнєся довго доки голови не прохолодяться і доки річево не почнуть розбирати сеї справи.

Щож на то можемо сказати ми, котрих ся справа як найживіше дотичить, ми, соціалісти, посвятивши ся праці на ниві розвизання kwestii аграрної?

Ось і відповідь.

Бебель мав по части рацію, говорячи о зрості партії квантитаивним, а не квалітативним, бо если агітація в Німеччині ведеся так, як в Галичині, де впливаєя більше на пристрасть, де суггеруєся робітника, а не даєся ему річевого пояснення соціалізму і нагоди, еупокійним, критичним мисленем виробити собі пересвідченє, там не може бути партії квантитаивно сильної і людей, на котрих би можна спуститися.

По друге, Бебель ударив на буржуазні елементи в партії, він казав, що партія есть в можливости затратити свій „пролетарський“ революційний характер а прибрати вигляд партій радикально-буржуазних. Вже німецькі часописи (Hamburger Echo) відповіли на сеї закид Беблеви, що він сам не є пролетаром, що такий Ляссаль, Марке Енгельс, Лібкнехт, Йоган Якобі, радця двірський Деммлер, Гайб, Браке, Газенклевер, Ріттингавсен, Зінгер пролетарями не були і не суть, а чейже партія через них не стала буржуазною, лиш хіба скріпила ся.

В загалі Бебель має ще погляд нетерпимий, ему здається, що партія без селян обійдеся і що пролетаріят м'єський в спілці з чистим пролетаріятom сільським переведуть лад колективний, обійшовши ся без дрібних властителів.

*) Д-р Рюдт, вибраний в баденським до сейму, голосував за виїмковими законами против монаших чинів. В той спосіб супротивився він програмі соціал-демократів, в котрій сказано: релігія се річ приватна. Коли в Франкфурті на конгресі почали дікувати над сим его поступком і остро на нього наставляли — д-р Рюдт виступив з соціал-демократичної партії.

Фольмар — не входимо в его личні відносины до Бебля — дивиться на сю справу практичнійше і слідно на нім, що він ознакочлений з дійсними відносинами сільськими. Однак его погляди різняться много від поглядів французких соціал-демократів, котрі маючи традицію в Великій Революції французкій і в Комуні 1871 р., уважають за средство до переведеня колективного ладу автономічну діяльність комуни-громади в тім напрямі, а що такий рух в Франції має реальні наслідства і показуєся практичним, доказує наглядно недавня справа громадскої аптики місточка Руге, в парламенті французьким. Буржуазія виступила против заложеню громадскої аптики, бо видить, що такі повільні реформи суть дійсно практичними і можуть бути тим помостом, котрий звяже світ капіталістичний з світом соціалістичним. Одже, як сказано, погляди Фольмара ще в тім напрямі не нахилилися, але если Німці зхотять в користь щось зробити на селі, то мусять в многих точках запозичитися з програми французкої.

Такий напрям і робота подібна лиш одинокю ведуть до ціли, тому і ми повинні взяти ся до праці в тім напрямі, і уложити програму систематичних реформ в обсязі громади, покориговуючися так дуже цінними і так наукою, як і практикою, оправданими поглядами тов. В. Будзиновского, які він виповідає в своїй розвідці: „Хлопека посілість і сьогочасні реформаторські змаганя“, як і не раз, не два, висказаними порадами д. М. Драгоманова.

Під впливом того движєня на користь села в німецькій і французкій соціал-демократії, почали і галицькі соціалісти займатися kwestією аграрною, чого доказом є статія І. Козакєвича в Now-im Robotnik-u і дві статії в Kalendarz robótничим на рік 1895: Kilka słów o traktowaniu t. zw. sprawy chłopskiej, Дашиньского і Agitazya socjalistyczna na wsi S. H.

Статія Козакєвича дише дуже приязним духом для движєня мужицкого, хоч автор своїх власних поглядів на сю справу не виповідає. Дашиньский комуналами говорить о вазі питання сільського, говорить о трудностях агітації на селі і поручає агітацію не малих місточках, бо гадає, що до товариств в місті будуть заходити селяне і тут свобідно від лихваря, жандарма, пона і шляхтича, тої „сторожі мужицкої“ буде можна говорити до них, а з їх сторожі „kpić do woli“.

Говорячи о радикалах, каже, на самім селі вони нічо не зробили крім Коломийського і Снятинського, де вони оперши ся о міста, розвинули який-такий рух.*)

Третий S. H. цигатами з Ляфарга (Klassenkampf in Frankreich, Neue Zeit), де він оповідає о агітації на селі, хоче виказати, що агітація соціалістична не знайде поміж мужиками опору, але прихильне приймє. — Хоч і не зо-

*) Простуємо той факт, вказуючи приміром на Торки, де без міста, яко точки опору, щось зділано, хоч би і віче, котре скликувано в селі а не в місті.

всім ми перечимо фактові, то аргументація видається нам дуже слабенькою.

Однак ніхто з них не каже, з відки почати ту агітацію, чи від мужика-посідача, чи від халупника-пролетаря. В самій рчи галицькій соціал-демократи раді-би, щоби той рух почати від халупників, форналів і т. і. Подібний погляд доказує цілковитого незнання відносно селянських. Наш „халупник“ стоїть так низько уметствено, що о агітації, о движеню межі ними бесіди бути не може. Бо если агітація має відбуватися книжочками або часописами, то стоїть тому на перешкоді або незнане письма, або цілковита нестача часу зі сторони агітованих, при тім халупник дивиться все на заміжнійших господарів і не все говорити: „Най починають газди“...“ При тім агітація між парібками слугами, халупниками озлила би газдів, а хочби ми дістали всіх халупників, (що є майже неможливе) то спалили бисьмо за собою мости до газдів і тогди мусіли бисьмо хіба чекати на їх зпролетаризованє, щоби знов, здаєся, занадто вимучило нашу терпеливість. — Коли однак ми пічнем агітацію між газдами а потім між пролетаріятот, то вона буде мати поводженє (під услівєм, що то буде агітація раціональна, оперта на цілім ряді популярних книжочок, виявляючих наше суєспільне жите і т. інш) з слідуєчих причин, бо 1) опреся на верстгах інтелігентнійших, 2) злучить хоч не всіх, але все часть газдів з сільским пролетаріятот, а хоч не піпре ся економічний стан селянства, то чисте серце нашого селянина і природне чувство правди буде тим товчком попираючим розвій нових гадок.

Лев Тур.

МОЛОДІ ЛИЦЕМІРИ.

„Небіжка“ — царство її небесне — „нова ера“ — се капітальне тло, на котрім вже від кільканадцяти літ прокльовуючіся різниці поодиноких руско-українських груп, зарисувалися значнійше, — ті правительственними сферами видумані зелізнї вила, що, рушивши купу всякої збірانیці, з якої складалася партія галицьких народовців, розкинулі єї зразу на дві, а пізнійше на три виднійші політичні партії, — та „нова ера“ не відбилася в своїх наслідках на одних лише старших, голосних чи її тихих а цирих політичних діячах. Ні, вона, завдяки впливови тих-же діячів, зробила те-ж саме і в крузі руско-української академічної молодєжи, котра, групувавшись до „нової ери“ в однім товаристві „Академічнїм Братстві“, рознала-

ся також на два табори так, що побіч „Академічного Братства“ вродилося нове академічне товариство „Ватра“.

Я сказав, що се сталося лиш завдяки впливови старших політичних діячів, а скажу ще, що більшости молодєжи не можна й вини приписувати за ту сецессію; вона може й несвідомо в хвили розпалу молоді пристрасти пійшла за голосом інепірованих товаришів-менерів. Бо інакше й годі булоб пояснити собі сеї розрив. Політичні пересвідчення оправдують поділ на партії та клуби тих людей, що в політиці беруть чинну участь; та вони ніколи не в силі будуть оправдати молодєжи, котра поки що не має спроможности свої теорії підкріпити ділом. Крім того є в мене й більше підстав, котрі голосно кажуть мені вірити, що на нову „Ватру“ старші новеристи скинулись по полні, та ще й тепер скидаються. Одною з тих підстав є для мене та, що розрив між молодєжею наступив безпосередно по хрестинах нової ери; міг-же наступити скорше, коли б єго причиною були одні лише політичні пересвідчення, в котрих вже й до „нової ери“ молодіж не згаджалась. Другу підставу бачу в тім, що на нове товариство „Ватру“ мов з „рога обильности“ посипались як стії всякі ласки й милости новереских патріотів в виді відобраної „Академічному Братству“ субвенції з краєвого виділу, субвенції з тов. „Просвіти“, стипендій, хати і т. д., між тим як до „Братчиків“ всі ті ласки обернулись неприлично плечима. На них за те посипались клевети й болото „слухного гніву“. Та обі ті підстави могли б ще захитатись в голові скептика, колиб не те, що сталося в послідних днях, колиб не серйозна проба сполученя обох товариств, котра знову-ж завдяки „старшим“ не вдалась.

Проект сполученя товариств вийшов з круга самої молодєжи. Коли „нова ера“ розчарувала загал народовців, коли значна більшість їх пізнала свою похибку в політиці „покірного теляти“ і почала зітхати до панї оппозиції, тоді зітханє се знайшло відгомін і в тих молодих душах, що попали у „Ватру“. Та не всі новеристи отямилсь. Частина їх знайшла видко в „новій ері“ се добро, якого ніяк не могла знайти більшість, бо вона держиться єї й дальше як той ренях кожуха. Одже і та

частина новояриств знайшла симпатії в молодих душах з „Ватри“. Новий розділ між старшими народовцями зазначився новим розділом між молодшими. Коли панове посла Барвінський та Вахнянин своєю політикою показали, що для них байдужні голоси того народу, котрого інтереси вони взяли заступати і своїми поступками в парламенті викликали загальне обурення, в заяві того обурення дався чути й голос молодіж з обох товариств, котра вислала д. Вахнянинови своє *voium* недовіря. Безпосередно по тім була хвиля, коли народовці-опозиціоністи побачили потребу консолідації всіх опозиційних партій, не виключаючи й москвофілів, щоб лиш тим сильніше зазначити свою незгідність з політикою послів Барвінського й Вахнянина. Та се було лиш „*pium desiderium*“, котре таким і осталося.

Коли чим, то бажанем сполучення молодіж не наслідувала старших. Гадки про сполучення, як я сказав вже, вийшли з єї круга і то до проби консолідації старших. Більшість молодіж скоро зрозуміла, що мало дуже користи з того, коли вона групується в двох товариствах. Такий роздвій підриваючи не лиш моральне але й матеріальне існування товариств, крім того ще завдяки своїй генезі, витискав два різні пятна на тих товариствах і єго членах, патентував їх так в очах руско-української суспільности як і правительства. Досить було бути тихим членом одного або другого товариства, щоб мати право пожати ласки або неласки, прихильність або ненависть знаних сфер в теперішности і в будучности. Тою теперішністю є для молодіж кождий день, а будучности теж засмакував де хто, коли заздалегідь не спробував „реабілітуватися“. Річ ясна, що такий стан вироджував лиш ненависть між членами обох товариств, котра вражала найбільше тих, що в тій справі навіть не провинилися, а таких між самими „Ватраками“ збиралося більше і більше. Що не вдалося старим — подумала та більшість — може вдатися молодим. Від тої більшости й вийшло в останнім часі письмо до „Братчиків“ з запитанєм, чи вони хочуть сполучення і на яких усьвіях. Загальні збори членів „Акад. Братства“ відповіли на се письмо прихильно, поклавши усьвієм

сполучення засаду „рівні з рівними“, що значило: оба товариства мають розв'язатися і основати третє нове, спільне товариство під новою назвою. Замічу, що така ухвала запала в душі бажань „Ватраків“, котрі самі бачили в ній одинокє усьвіє можливого сполучення. І що дієся? Кількох старших товаришів „Ватраків“, котрі колись перші перевели розрив, були першими основателями „Ватри“, а тепер суть у ній менерами, тих кількох духовних синів місячника „Правди“, між котрими є й сотрудники єї, ті спротивилися сполученню і то одні спротивилися явно, другі лицемірським образом — хитро. Мабуть ім, так само як їх духовним батькам, дуже сподобалося *status quo*... Вони в коротенькім часі так з ним зжилися, що тепер а ї суди боже дихати хвилю без него. Впрочім як тут одним і другим власноруч убивати свою рідніську дитину, як ламати той щербель, на котрім „старші“ піднялися в очах правительства, молодші в очах „старших“? Не будь того щербля, що вони тоді? А тут знову й перед товаришами, перед світом сором показатися в цілій своїй наготі, випертися всіх тих ідеалів, які знаходять ще нині захист в щирих, молодечих душах. Правдивий трагічний конфлікт, гордийський вузол, котрий молоді менери з „Ватри“ перетинають, чим гадаєте? Мечем лицемірства. Нас, мовляв, ніщо тепер не вирізняє від товаришів з „Акад. Братства“. В них одні й ті самі пересвідчення, що і в „Братчиків“, однакові стремління. Вони самі бачать несправедливість, котрої причиною суть „патенти“: з боєм серця дивляться на вироджуючєся з відси ворожість поміж товаришами по університету; вони бачать навіть — цитєте — підлоту спродавання себе за мізерну субвенцію і хату.. але — конклюдія — ім все таки без субвенції, без хати самим годі буде вижити — дарма, що живе якось без них „Акад. Братство“. Стративши на загальних зборах таку „великих слів велику силу“ за даром, ватрацкі менери, бувши в засаді за сполученєм на яким би ні було усьвію, радили товаришам не розв'язувати „Ватри“, лиш запросити до неї „Братчиків“. От і знову одна невдячна проба консолідації, убита лицемірством молодих одиниць. — Щастє одно, що се лиш одиниці лицемірствують. Щиріша більшість скорше чи

пізнійше „дізнаєся, чия на них шкура, тай засиде...“

У Львові, дня 13. декабря 1894.

В. Щурат.

Хлопска посілість в Галичині

і новочасні суспільно-реформаторські змагання.

(Конець).

Для того то вони надумували ся довго над сим, чи хлопоманство дасть ся помирити з соціалістичними змаганнями, чи може результати їх роботи обмежать ся лише на тім, що хлопа визискають для політичних хвилевих цілей партії. Зачнім роботу як можна, а з теорією, то вже ми потому погодимось — подумали собі, і зачали роботу — а зачали дуже зручно.

В першій лінії, постановили вони винимати все те, що моглоб хлопа відстрашити від партії. Одною з таких дражливих справ, суть справи віри. Німецькі хлопи, так католики як і протестанти суть ультраклерикальні. Там панує вже не пересадна релігійність, а просто девоція в як найобридливішій формі. Руский хлопа в порівнянню з німецьким може уходити що найменше за вільнодумця. Тому то соціалістичні демократи, котрі до тепер при кожній нагоді голосили *ubi et ubi*, що вони безконфесійні, змінили фронт, і оголосили свою некомпетенцію і неутральність в справах віри. „Віра — то річ найприватніша для партії,“ вона *poli me tangere*. Щоби не дражити хлопа, запевняють вони его, що не тільки не хочуть попірати процесу акумуляційного, котрий вивлащує хлопа на річ приватного великого капіталу, але навіть не думають вивлащувати на річ колективізму. Дрібну посілість лишають в спокою, а простягають руку лише по велику посілість юнкрів. Натомість витягають справи, котрі тепер допікають хлопа. Ставлять такі постуляти, котріб могла ставити і найконсервативніша партія хлопска, бо домагають ся ріжних річей, котрі можуть піднести матеріально нинішнього хлопа, то є приватного власителя ґрунту, а не хлопа соціалістичної будучности то є співвласителя колективістичної землі. Єслиб Фольмар, проводир баварських соц. дем. котрий розпочав на більшу скалю тоту роботу, перенісся до Галичини, агітувавши безперечно під такими окликами як „сировиця“, „шарварок“, „дикі звірі“, „екзекуції податкові“ і т. д. в кінці добувши безперечно стару але не застарілу еще справу „лісів і пасовищ“. Єсли галицькі соц. дем. позбудуться доктринерства і більше будуть зважати на практичні успіхи, як на теоретичну чистоту програми та возьмуть собі за взір тактику німецьких товаришів, можуть бути певні, що удасться їм порушити дрімучу масу хлопску і потягнути за собою.

А єсли ще до того соц. дем. заграють в дудку „лісів і пасовищ“ то вже ніяка в світі сила не охоронить его від соціалізму, хочби він

выглядав тисяч раз страшнійше від антихриста. Протовники соціалізму, називають таку тактику, котра промовчує остаточні цілі партії, а старає ся лише „зловити“ хлопів на „сировицю“ та інші такі „мінімальні“ в істоті своїй зовсім не соціалістичні постуляти, *Bauernfängerei* — хлопоманством. Соціалістичні доктринери остерігають також проводирів від такої акції, бо уважають єї за абдукцію партії, за сироновіренє ся власним ідеалам. Єсли не без певної рації можна се закинути німецьким соціалістичним демократам, то щож скажемо доперва о хлопоманстві французьких соціалістів по посліднім їх конгресі в Нанті? Німецькі соціалісти усунулилине на якийсь час колективізм з програми акції на селі, і на разі виступають з „мінімальними“ жаданнями. Вони говорять, що для осущення соціалізму не треба на разі зачинати дрібної посілости і що вони ані думки не мають пролетаризувати хлопські маси. В однім з сегорічних чисел берлінської часописи *Social-Demokrat*, говорять вони, що себ було підлостоє (*eine Niederträchtigkeit*) прискорювати руїну так чи селенної маси народу. В ухвалах конгресу в Нанті, читаємо: „хоч стан річей витворений через мужицку ґрунтову власність, конечно засуджений на заґладу, то однакж не єзавданєм соціалізму приєнішувати се.“ Чи ж се не зворот з цілою дотеперішню тактикою соціальної демократії? Чи се не переворот в єї поглядах на суспільно-економічну еволюцію? Але французька соц. демократія иде еще дальше як їх німецькі товариші. В тій самій резолюції кажуть вони, що соціалізм має тако ж на цілі боронити дрібного власителя (!) оброблюючого свій кусень ґрунту, перед фіскалізмом, індустрією, капіталом і магнатерією землею — одже усувати все те, що може пролетаризувати хлопа і прискорювати акумуляцію капіталу, те найважнійше условие до переміни капіталізму на соціалізм. Чи ж се не кріпкий удар в лице дотеперішньої догматики соц. демократії?! — Але жите має свої власні права, не держить ся теорій, а противно моделює їх після себе. Се жите перебороло також доктринерство соціальної дем.

Для мене не улягає се жадному сумнівови, що для „сировиці“ і „пасовища“ зложить хлопа оборону своїх інтересів в руки соц. демократії і затагнеся під єї прапор. Доперва тогди думають соц. дем. зробити крок дальше і поглибити свою хлопску програму. Тогди вже можуть числити на успіх не тільки для того, що будуть мали по своїм боці симпатію і довіре хлопів, але щеї сам хлопа „виробиться“ і стане понятливішій в соціальных справах. Політичний рух, який між індіферентною до нині класою хлопскою мусить викликати акція соціальної дем., розширить політичний горизонт хлопів, тогди зможуть вони вже скорше поняти і одушевити ся реформаторськими планами, котрі не дають нині вже намацати ніх користей; постулятами, що сягають дальше в будучину як справа сировиці для „лісої“ або справа патиків на нинішню вечеру. Тогди то виступить соціальна демократія з жаданнями,

котрі вже будуть логічною консеквенцією їх колективістичних аспірацій. Але і тоді навіть не буде вона потребувала висунути з жаданем о безпосереднє заведенє цілковитого колективізму. Соціалні демократи будуть виступати з жаданем реформ, в котрих хлопи будуть добачати свій інтерес, а котрі при тім всім будуть найближшою логічною консеквенцією колективістичної програми; вони зреалізовані, довели б до консеквентного соціалістичного устрою суспільності.

Які будуть ті нові постуляти, можемо заключати з програмового уступу Енгельса в его „Bauernkrieg“: В тій праці пише він, що для переведення удержавлення землі, не треба зовсім виступати з жаданем удержавлення дрібної посілости, над котрою хлоп так сграшно трясеться. Вистарчає зовсім, если зажадаємо безпосереднього удержавлення великої посілости, каже він. В обороні то і посілости, не піднесєся ніодна рука хлопека. Протівно, хлопи попруть соц. демократію. Хлопеку посілість, можна буде удержавити посередньо, через удержавленє кредиту гіпотечного. Приватний кредит, хочби й банковий є найбільшою плягою хлопца, він видушує з него найбільше соків, через те хлоп дуже радо згодиться на его удержавленє бо державний кредит, не буде так нищив, як кредит приватний. Більша часть хлопєких посілоєстий, є вже тепер так задовжена, що хлопи суть лише номінальними властителями свого ґрунту і се є лише питанєм часу, коли его з его хати випросять. Понеже хлоп не може амортизувати своїх довгів, а все затыгає нові, прийде не за довго хвиля, що ціла хлопека посілість буде задовжена понад свою вартість. Властителем такої посілости є очевидно не хлоп, а віритель. Понеже в случаю, коли б удержавнено кредит, одиноким вірителем буде держава, перейде ціла хлопека посілість без гуку і крику на власність держави.

От гуда їм заїхали! Моментанні інтереси приватної посілости і приватної господарки, помирили дуже добре з остатніми цілями партії, зміряючими до заглади приватної власности і приватної господарки. — Крім того жадають соц. дем., щоб удержавнено торгівлю рільними продуктами. Всі хлопи стануть як один муж за сим ультрасоціалістичним постулятом, бо через удержавленє торгівлі, побільшивби ся їх дохід що найменше одні третини доходу збіжєвих кушців і шпекулянтів. Если держава буде паном землі і циркуляції єї плодів, буде могла вже дуже легко запанувати і над продукцією рільною з чим осягнено б повну ціль соціалістичної демократії.

Як собі соц. дем. представляє період трансформації суми індивідуальних продукцій (Vertriebe) в одну колективістичну, годі дочитати ся в соціалістичних учебниках та катехізмах. Незнаю також, які постуляти думають ставити в свій дальшій акції на селі; такі очевидно постуляти, котрі б з одного боку допроваджували рільну господарку до колективізму, а з другого представляли нинішньому індивідуалі-

стичному хлопови намацальні користі. Соціалістичні учені справи тої еще не розібрали. Понеже однак партія мусить і в тій справі сказати щось ніби конкретного роблять сальто-мортале через існуючі приватно-продукційні стосунки і заслонюють люку в програмі старою пущкою-колективістичною доктриною. Найчастійше кажуть, що держава буде на удержавлєних вже ґрунтах продукувати по колективістичному. В міру зросту державних ґрунтів, буде поступати і колективізм в продукції. Соціалісти висказують надію, що если хлоп, що сидить на недержавлєних еще ґрунтах, побажить які користі принєсити колективна продукція, будуть самі проситися, щоб іх посілість забрала держава, а в заміну дозволила їм користати з овечів колективної господарки. В теорії, виглядає воно не зле. Але соц. дем. забувають одно — те іменно, що до удержавлення панської посілости еще далеко, дуже далеко, а їм треба тепер вже, заки вона буде удержавлена — сгавити такі постуляти, котрі дідуться зреалізувати нині еще — при існуючих приватно-власностних стосунках, а котрі мимо того ведуть проєгом дорогою до колективізму — ог як би напр. згадати проєкт угорєкий. — Але не дєсперуймо, бо потреба є матерею випаєдєнь. Агітація на селі присилує вже соціалних демократів до того, що вони винайдуть якісь такі проєкти для ратованя г сподарки дрібних властителів землі, що і хлопи будуть вдоволені і соціалістична будучність не потерпить. Буде і вовк ситий і коза ціла.

Скорше як межинародна соц. дем. розпочала соціалістичну агітацію між хлопцями, галицько-руська партія радикальна. Хоч по головним принципам і остаточним цілям, становить так перша як і друга одну соціалістичну партію, постановив я о рускій рад. партії поговорити окремо з ріжних причин. Перший практичний взгляд є той, що приходить ся мені забирати слово *pro domo mea* в стислішій того слова значеню. По друге — радикальна партія має що правда свої корні в соціалній демократії, бо від теоретиків послідньої перенїла цілу соціалну філософію і свою „максимальну“ програму, але яко практична партія, яко конкретна боева армія, має окрему і від соц. дем. самостійну генезу та інший органічний підклад, єї тіло, що так скажу, є з іншої субстанції, як тіло партії соц. дем.

Коли партію соц. демократичну творять робітники (Lohnarbeiter), то наша партія вербує своїх членів головню в масі дрібних хлопів (дрібної буржуазії аграрної) Деякі соціалістичні доктринери, що будучність соціалізму бачать лише в як найскорійшій пролетаризації та думають, що тої будучности можуть добиватися лише спролетаризовані вже маси, закидали рад. партії, що в програмі своїй не уваглядила як слід інтересів безвласностного пролетаріату. Закид сей мавби рацію тогди, если б ми в загалі хотіли укласти програму для пролетаріату, але се не було

нашою цілею. Нашу програму укладали ми виключно для хлопа, і з цілою свідомістю поминули інтереси мійського простаріяту. Інтереси тої класи, узгляднені суть вже дуже добре в програмі робітничої партії соціалістичної, то є галицької соц. демократії, на котру ми пишемося в цілій єї основі. Бели дібемося голосу в законодавчих тілах, будемо не тільки заступниками інтересів хлопеских, але будемо також попірати змагання робітників в спосіб, як сего жадає програма соц. демократії. Головною задачею акції радикальної партії є усвідомлюване і організація класи хлопескої, тож єї програма узвяднюєшише інтереси хлопескі. Галицька соціально дем партія є соціалістично-робітничою партією, а руска радикальна партією соціалістично-хлопескою. Ріжницю ту замаркували на другим конгресі партійнім дуже виразно ті члени рад. партії, котрих зачисляють до національної групи. Іменно раз, в дискусі над потребою зміни програми партії, а другий раз, коли поставлено внесенє заснованя рускої часописи для робітників і висказано потребу організования руских робітників окремо від істнующей вже соц демократичної організації. Бели були прийняті і переведені тої внесеня, станула партія (практично) на загально — соціалістичнім становищу, так хлопескім як і робітничім. Тогди то національні радикали запротестували устами т. Ю. Бачинського против такому пониманю головної задачі партії. Вони виходили з того становища, що партія радикальна має бути руско соціалістичною, але не загальною робітничо-хлопескою, лиш хлопеско - соціалістичною. Белиже хто з членів партії відчуває потребу, і має можливість працювати для робітників, то най се робить в рамках істнующей вже організації соціально демократичної і підчиняєся притім в повній дисципліні тої організації. Ми так само приймем дуже радо поміч охотників з табору соціалдемократичного, але тільки під тим условєм щоб вони робили на конто і під дисципліною нашої організації.

Від хлопеских соціалістів на заході ріжни мося еще тим, що наша організація поветала і розвиваєся не яко галузь, аграрне крило чи поміщича армія соціальної демократії, — вона поветала тогди вже, коли то соціаль демократи ігнорували хлопа і розвиваєся яко самостійне, до першої зовсім рівнорядне, хоч слабше тіло.

Коли соц. дем. добиваєся колективізму в безпосереднім інтересі пролетаріяту, ми добиваємося єго в безпосереднім інтересі хлоса. Коли ми організуємо антикапіталістичну армію з класи дрібно хлопескої, хоче соціальна дем., щоби колективізм виборола сама класа робітничача.

З тої головної ріжниці, яка заходить між обома соціалістичними партіями, результують дрібніші, що так скажу тактичні ріжниці. Хоч ми вийшли з тої самої школи, що і європейські соціалісти, хоч єсьмо учениками одного учителя — геніяльного Маркса, та зміряємо до одної бетаточної цілі, ріжні були безпосередні мо-

тиви, котрі казали так одним як і другим виступити з соціалістичною агітацією на селі. Ми усвідомлюємо хлоса в напрямі наших постулятів і організуємо єго на те, щоби він захопив власть політичну в свої руки і зреалізував згадані постуляти. Соціальні демократи беруться до хлопескої агітації на те, щоби хлопом зміцнити політичну позицію робітничої соціалістичної партії, щоби через те побільшився єї вплив на соціальне законодавство. Коли соц. дем. хоче ужити хлопів яко підпору соціалістичної партії, ми хочемо, щоби хлос сам для себе становив соціалістичну партію

Через те стоїть соціалізм радикальної партії морально о ціле небо више від аграрного соціалізму Фельмара або конгресу нантейського. Коли західним соціалістам закидають не лаше їх вороги але самі проводирі як Бебель хлопопанство (Bauernfängerei), нам того закиду ніхто не може зробити навіть тогди, бели б змагання наші були утопійні, закид такий бувби щось такого, як „масляне масло“.

Во виду згаданих ріжниць істнуючих між обома партіями, не повинно нікого дивувати, еслиб програма нашої акції на селі в дечім інакше винала, як хлопескі програми братньої нам партії, еслиб ми в не одній справі аграрній заняли инше становище, або подали инший спосіб практичного розвязаня питання аграрного.

Се дуже можлива річ, що нам удасться скорше як соц. демократам поставити програму прогресивних реформ аграрних, котрі довели б до аграрного колективізму, се з тої простої причини, що нас та справа більше пече, як соц демократів. Партія чистого хлопеска, безпосередно заінтересована в розвязаню аграрного питання, партія пролетаріяту, посередно. Крім того соц. дем. не потребували доси займатися справою хлопескою, бо мали досить широке поле до агітації між мійськими робітниками, котра абеорбувала всі їх сили. Тому то вони мали дотепер оказію застосувати теорії соціалістичні до інтересів пролетаріяту, і по довгих спорах, ревізіях і змінах, спромоглися лиш на програму відповідающую з одного боку інтересам тої класи, а з другого боку не колідуючу з остатніми цілями партії. З програмою для хлопів, не справилися еще до тепер, бо фактична потреба не приперла їх еще до муру. Та потреба приперла однак нас вона змушує нас до скорійшого мислення. Через те, що ми обібрали собі за головне поле соціалістичної агітації класу хлопеску, змушені єсьмо як найскорше справитися з аграрним питанням і хлопескою програмою. Думаю, що нам не тільки удасться се зробити, але випередимо навіть в тім німецьку соц. демокрацію, то є самих творців „научного соціалізму“. Тоті менше спосібні до розвязаня сеї справи тому, що по просту не вірять в можливість розвязаня. Подібно як і противники соціалізму, не вірять і теоретики партії в тоє, щоби хлос міг поняти, а що більше одушевитися якою небудь соціалістичною програмою. Історія послідного конгресу пар-

тії в Франкфурті ілюструє їх погляди як найліпше.

На конгресі їм піддано острій критиці тактику проводира баварських соц. демократів. Закидувано єму, що для хвилевих успіхів політичних партій, робить за великі уступки нинішнім порядкам на шкоду чистоти теорії, словами, що єго тактика зводить партію з простої принципіальної дороги. Закид той стосувався також в великій мірі до єго тактики на селі, де Фольмар зачав акцію на більшу скалю. Виказує вона, що правда великі успіхи, але соціялістичною не є — єго хлопеку агітацію, названо чистим хлополопством, вона понижує ідеали партії і розпускає її в багні буржуазійнім. Таке єго новиско супротив Фольмара, заняв Бебель. З тої okazji написав також соц. демократичний панна Енгельс I, товариш і наслідник Маркса I-го статю, в котрій не обіцює собі много з агітації серед хлопів властителей. Радить їх не заціпати, єсли партія не хоче свідомо зійти з дороги принципіальної, на дрібно буржуазійні мавівці.

IX.

Пристаючи до сформулованих основ, котрі булиб міродайні в цілій політичній акції нашої партії, мусимо єще раз здати собі докладно справу з того, чим має бути радикальна партія, які єї головні цілі.

З того, що я в попереднім уступі сказав, слідує, що радикальна партія є попросту кляса дрібних хлопів руских, і — о скільки члени партії рекрутуються з інших кругів нашої суспільности — заступники інтересів хлопських, цією котрих, поправити соціальне положенє хлопів, через наданє тривких основ матеріяльних для їх людської екзистенції і культурного розвою.

Тай єще не кінець на тім. Не всякий, хочби найцирїйший приклонник хлопекої кляси, може зачисляти ся до нашої партії. Ми абсолютно не можемо на те згодитися, щоби партія радикальна була збіговиском цирих людей! Партія має свій спеціальний спосіб, котрим думає досягнути згадану ціль. Члени рад. партії, то приклонники „научного соціялізму“, то є люди з пересвідченєм, що розвій всякої суспільности, котра війшла вже в фазу капіталізму, скінчиться на акумуляції средств продукційних і концентрації продукції, в руках суспільности, яко одного індивідуум господарєкого.

Наша господарка суспільна війшла вже давно в капіталістичну фазу, і наше нинішнє житє економічне є лиш одною з переходових фаз, котрі мов той непереривний ланцух лучать чистий капіталістичний спосіб продукования з колективістичною господаркою будучности. Капіталізм сам, природною дорогою розвою переводиться поволи в колективізм без свідомої акції людського елементу в господарці суспільній.

Деякі факти з житя економічного Галичини, як нпр. роздроблюванє хлопекої посілости, парцеляція деяких великих посілостей,

здаються перечити тій теорії. Се однак суть хвилеві, патологічні явища, котрі не в силі спинити тамтого великого процесу, пануючого в господарці суспільній взятій яко цілість.

Через те іменно, що відступають — що так скажу — від обовязуючих прав економічних, тратять всяке суспільно-економічне значенє, тратять в суспільно-економічних трансформаціях децидуюче значенє. В великій мірі, суть ті явища посереднім доказом противної тенденції економічної, тенденції концентраційної. На око се абсурд, се парадокс. Єсли однак не будемо судити після голих фактів а після органічної звязи, в якій вони стоять з цілим житєм економічним суспільности, мусимо прийти до пересвідченя о важности згаданих в горі теорій і в нашій народній господарці. Я старався се доказати в праці „Аграрні відносини Галичини“.

Наші соціялістичні переконання змушують нас при укладаню програми, уважати, щоби не прийти в конфлікт зі згаданим правом економічного розвою. Як лікар мусить все зглядатися на фізіологію людського організму, так і ми — єсли хочемо зарадити якій хоробі суспільній, мусимо ділати гармонійно з фізіологією організму суспільного. Єсли ставимо якийсь економічний постулат, що має бути зреалізований в найближнім часі, при існуючих єще приватно капіталістичних порядках, мусимо не тільки на те уважати, щоби він приніс матеріяльну користь хлопови. Ми мусимо також на те дивитися, щоби він улекнив трансформацію нинішнього ладу в колективістичний. Єслиж він того не робить, мусимо бодай на те зглядатися, щоби не спиняв тої переміни, щоби не „вертав в зад колеса поступу“ — як висказуються „поступовці“.

З другого боку наказує нам обовязок інтересів хлопських уважати, щоби всі ті наші постулати, котрі суть чисто впливом наших соціялістичних змагань, то є, котрі мають на цілі прискорити соціялістичну реформу, не були противні теперішнім інтересам економічним хлопа, і матеріяльно єму не шкодили.

Та ще й мусимо сповнити третє, формальне, але для успішної акції дуже важне условіє. Програма мусить мати таку форму, щоби без утрати на принципности, і не укриваючи цілей, була зрозуміла для тої кляси, для котрої є уложена. Мусить узглядити низький степенє інтелігенції і політичного образования хлопа нашого, мусить бути застосована до єго способу мисленя.

Зачнім від загальнішого, то є від соціялізму. Полінім на разі інтереси хлопа на боці і займімєся виключно переведенєм аграрного колективізму.

Щоби утихомирити тих наших противників, котрі мають за велике довіре до антисоціялістичної вдачі хлопекого черепа а також і тих, котрі побивають нас аргументом, що в Галичині нема „грунту“ для аграрного соціялізму, скажу, що вони може і мають рацію, єсли

се так розуміють, що хлоп не пійме остаточної цілі і що нагла переміна нинішнього ладу в колективістичний, практично не дасть ся перевести. В таких случаях ми одношленники і для того панове будьте певні, що ми нині не думаємо виступати з такими внесеннями як: „Висока палата зволить ухвалити: „з днем 1 січня 189... р перестав існувати приватна власність средств продукційних. Вся приватна посілість ґрунтова так панська як і хлопека переходить в тім дни на власність держави. З днем тим, устає також приватна продукція. Господарка на цілім просторі удержавнених земель, має бути колективна“ — Наші практичні постуляти будуть такі, що дадуться легко зреалізувати — очевидно, если будемо мали потрібну до того політичну силу — а хлоп не тільки їх пійме, він прийме їх за свої, бо увидить в них власний інтерес. Наше „умірковане“ не буде впливом страху перед консерватизмом хлопа. Нашої остаточної цілі неробилибисьмо практичним постулатом дня навіть тогди, колиб ми захопили повну власть політичну в свої руки. Наш „опортунізм“ буде впливом переконання, що така нагла переміна одного ладу суспільного в другий, можлива лише в голові такого реформатника, котрого фантазія не ходить по землі, а шибас в піднебесних просторах поміж облаками. Бог який всемогутчий, а він не може здмухнути світло сонця гейби свічку і нагло переіменити ясный день в темну ніч. Він мусить з резигнацією придивляти ся, як день переходить постепенно і поволи в ніч. Так само і всякий устрій суспільний змінює ся в новий устрій через цілий ряд переходових фаз. Капіталізм може лише через цілу суму частних реформ перерезформуватися в колективізм.

Цілею нашої партії може бути лише трансформація суспільности, не наглий переворот. Завданням є політично-економічної акції, є переводити частні реформи після певного згори обдуманого плану, а решту полишасмо поетам і принципісрайтерам.

Для вираження остаточної цілі соціалізму, посідає термінологія три слова. Говорить ся, що соціалісти зміряють до „успішного удержавлення або націоналізації“ средств продукційних. Терміни ті не суть синонімами і посідають ріжну вартість. Поняття, на котре уживася терміну „успішного“, є найзагальніше. Він не висказує еще, на яку суспільність має перейти право власности. Не знаємо, чи бесіда о архаїчній рідинній суспільности, чи о пізнійшій територіальній громаді. В давній общині були ґрунти також успішні, а сеч прецінь не є цілею змагань модерних соціалістів. Слово „удержавнене“, стісняє вже більше поняття успішного. Воно говорить виразно, що суспільність, о котрій думаємо, то не давні дрібні суспільности, а новочасна суспільність, повсгала з з'ляняся давних первісно родових а потім автономічних громад-суспільностей. Само собою розумієся, що маємо

на думці здемократизовану державу, то є таку, де законодавчі тіла сугь виразом, а екекутивні власти виконанем волі цілого народу, а не одної класи пануючого роду і таку державу, де сувереном є народна маса.

Термін „націоналізація“, означає нам поняття „успішного“ в еще тіснішій змислі. Він висказує, що цілею націоналізації є передає средств продукційних в руки національної держави. Маємо очевидно на думці також державу зі здемократизованими тілами законодавчими і екекутивними органами. Послідній род успішного є цілею нашої партії і для того я буду уживав послідного терміну.

Понеже завданням нашим є перетрансформувати так відносини власности, як і відносини пануючі в області продукції, торгівлі, кредиту ітд. мусимо для кожного з тих ділів успішної господарки поставити цілий ряд постулятів, котрі б реалізувалися один по другім. Кожда попередня реформа підготовлявала б ґрунт під слідуючу.

Панська посілість протиставить націоналізації без порівняння менші технічні труднощі, як посілости хлопські. По перше тому, що при першій маємо до справлення з далеко меншим числом власителів, як при другій,¹⁾ а по друге тому, що панська посілість ліпше спрарована до удержавлення, бо знаходиться в більшій концентрації, від клаптиків землі хлопської.²⁾ Пани зістали б за свою посілість відшкодовані, як се було нпр. при скасованю панщини, або викупні проінації. Деякі скрайніші хотіли б знаціоналізувати панську землю, без відшкодовання, то є по просту сконфіскувати єї на річ народу. Ми однак з таким жаданем не виступаємо, бо се противить ся обовязуючим нас законам. Ми ставимо лише такі постуляти, котрих можемо добиватися дорогою легальною. В противній случаю, прокураторія унеможливила б нам всяку агітацію. Ми можемо лиш жадати, щоби скасовано вартість панської землі і щоби панам виплачено ту ціну панерами, котрі б їм приносили процент, рівняючийся доходуви з їх посілости, то є найбільше 4%.³⁾ Націоналізація панської землі, дасть нам точку опертя для дальших реформ, котрі будуть лише доповнювали тоту першу. Тепер буде можна долучувати поволи до знаціолізованих обшарів дрібні клаптики посілости рустикальних. Для успішного технічних трудностей при тій роботі, мусимо в першій мірі жадати знаціолізовання креди-

¹⁾ Коли дрібних власителів маємо над мільон, виносить число власителів над 100 моргових посілости 2.333, над 500 моргових, 17; над 10.000 моргових, лише 45.

²⁾ Коли пересічна хлопека посілість має менше як 5 моргів, розкинутих по всіх усядах, а яких 80, хлопеких посілости не має більше як 23 морги, то на одну посілість домінікальну, припадає 1.20' моргів; маємо також 45 панків, з котрих на кожного припадає пересічно по 26.396 моргів.

³⁾ Чистий дохід катастральний з цілої панської посілости, має виносити до 6 мільонів зр. цілої галицької посілости, над 23 мільонів.

ту гіпотечного. Та та реформа, котра вже сама для себе є з ґрунту соціалістичною, віддасть в руки суспільності всю, по над вартість задовжену посілість хлонску. Націоналізацію кредиту можемо перевести також поступенно з початку вистарчить заложити національні дешеві інституції кредитні, за чим послідовало б удержавнене приватних інституцій. Далше пішло б ограничене приватного кредиту. Можна б на примір звільнити довжників від обовязку сплати більших процентів як той, котрий побирає кредит публичний, заборона приватного гіпотечного кредиту, заборона побирати від позички уділеної властители ґрунту більший процент, як той, котрий становить чистий дохід з хлонської господарки ітд. При таких ограничениях, став би ся приватний кредит просто неможливою.

Більша часть хлонських посілостей, є, як знаємо, задовжена по над свою вартість. Коли яка посілість зістає так передовжена, вивлащує віритель властителя і сам усадовлюєся на єго ґрунті. Єслиж вірителем тим буде держава, то право власности перейде на державу. Вона не потребує бувшого властителя викидати на улицю, вона може зробити єго арендатором єго давнійшої власности, за якусь річну ренту, так високу, щоби покривала лише видатки адміністраційні. Се був би також один постулат нашої політично-економічної програми.

Більшість хлонських посілостей не дає властителям мінімум екзистенції, через те мусить 70 або й 80 хлонів жити з кредиту зтягненого на посілість.

Таких довгів посілість ніколи не амортизує — противно, довги ростуть що раз більше, хочби довжник не платив жадного проценту. Через те і вільна до тепер від довгів посілість хлонська, мусить в короткім часі задовжити ся по над вуха і при удержавненім кредиті — перейти на власність держави.

Щоби прискорити націоналізацію хлонських посілостей, жадаємо, щоби удержавнену посілість поділити на парцелі так великі, щоби, по відтягненю всіх публичних драчок, давали певне мінімум екзистенції. Ті парцелі будуть виарендовувані властителям таких посілостей, котрі того мінімум не дають; однак під условем, що арендатор відступить свою посілість державі на таких самих условиях, на яких зістала знаціоналізована посілість панска. Решту парцель виаренованою збанкрутованим вже хлопам, котрих посілість перейшла на державу, а котра яко аренда, не давала б єще мінімум екзистенції.

В такий спосіб далобся дуже легко знаціоналізувати всю ґрунтову посілість. Ходить лише о тоє, чи партія осягне коли небудь таку силу політичну, щоби могла переломити опозицію тих чинників суспільних, котрі малиб причину ставити опір таким реформам тоє чи для реформи тої удасть ся позискати народній маси. Я переконаний, що се удасть ся. Весь пролетаріят, буде вже а priori за нею. Той однак, ледви чи буде вдаючий ся предвидіти бу-

дучности, децидуючим чинником політичним в Галичині.

Ходить головню одже о масу хлонску. — Я і на хвилю не сумніваю ся, що постулати ті не знайдуть ні в однім 5- або й 25-морговім хлоні противника, а вони, або й ще біднійші становлять масу хлонської людности. Деякі навіть закидали нам, що жадає націоналізації панської посілостей, є просто неморальне, через те, що така політика булаб політикою ненависти. „Хлон, кажуть, дасть ся для такої програми не тільки позискати, але і сфанатизувати навіть тогди, колиб се зовсім не лежало в єго інтересі. Всі се добре знають, як сердечно хлон не навидить панів, і він буде за реформою просто диятого, щоби мати Schadenfreude.“ Може воно і так є, але чиж ми винні сему, що хлон когось там не любить? чи для того, що хтось в тім доbachує політику ненависти, ми не маємо домагати ся того, що лежить в інтересі хлона, відчого залежить щастє і розвій народу? Той інтерес, добро і будучність суспільности, суть душею нашої програми і нашої акції, а не просто класова ненависть. І диятого політика наша є як раз моральна, тим більше, що ми хочемо добивати ся свого дорогою легальною, дорогою спокійних реформ. Не рабувати, не конфіскувати хочемо, а „купити“.

Коли вже так знаменито зреформувалисьмо ґрунтову посілість, випадає нам уцасливити людскість реформами в області рільничої продукції.

Мушу однак — заки єще зачну реформаторську акцію, — обігнатися від закидів соціалістичних доктринерів.

Мимо того, що слух мій не є так делікатний, щоби чув, як трава росте, то всеж таки можу знати які аргументи виведуть против мене критики марксієвської школи, бо аргументи ті так старі, як стара література критична соціалістичної партії. Тоті критики будуть, без сумніву, кривдувати собі, що я розбиваю сконцентровану господарку великих посілостей на дрібні господарки хлонів-арендарів „Одною рукою даєш, а другою відбираєш“. На пункті власности пошираєш соціалізм а продукцію децентралізуєш і заводши в ній крайній індивідуалізм. Розбиваєш навіть тоту концентрацію продукції, котра разом з великою посілостю витворилася в часах феодалізму, а відтак перенеслася в період капіталістичний. Ти ж православний соціаліст! Геретик! На що пороти, що історія сама ушла, та ще й на те тільки, щоби швачка-історія назад мусіла зшивати те, що ти поморов. Ті дрібні господарства назад будуть концентруватися. Або що гірше, знаціоналізована посілість буде мусіла розбитися на тільки посілостей, кілько є тіл господарєвських, бо „форма власности допасовує ся все до способу продукування“. Тогди доперва зачнеся назад концентрувати так посілість як і продукція, і знов прийде до таких стосунків, які панували перед твоєю реформою. Єслиб, борони боже, зреалізовались твої пляни, буде

мусіла режисерка історія повтартати два рази той акт суспільно-економічної трагедії“.

Закиди ті малиб може рацію, але тогди лише, колиб ми думали покінчити нашу акцію на згаданих вже реформах і ту „здецентралізовану“ продукцію полишили в супокою. Сего ми однак не зробимо, і будемо намагати до того, щоби на місце цілковитої концентрації продукції, яка панувала в поодиноких посіло-стях, заводити поступенно частні концентрації, розтягаючись на всі посілости національної території. Зробимо се в той спосіб, що будемо старалися з одного боку підчинювати господарку поодиноких господарств що раз більше під надзир і управу суспільности, а з другого боку будемо що раз більше функцій господареских віддавати в руки суспільности.

Одною такою реформою, що підготувала би нам цілу масу індивідуальних господарок до сполучення їх в одну велику суспільну господарку, булаб націоналізація торгівлі різними продуктами. Дійти до цілковитої націоналізації торгівлі, можна б дійти також частними реформами. Перше всего треба би побудувати державні склади збіжа — акумулатори. Потім моглаб держава взятися сама за торгівлю збіжем. Моглаб купувати таке збіже, котре має певний збит, і відпродувати его консументам. Понеже купець-держава був би найсильнішим конкурентом з поміж всіх гандлярів збіжа, мусілиб всі приватні гандлярі капітулювати. Ціла торгівля різними продуктами опинилабся тогди в руках держави. Колиж вже держава стала паном торгу, буде могла робити велику пресію на продукцію всіх приватних господарств. В першій лінії змріялаб пресія до того, щоб піднести якість продуктів. Урядова статистика поучує нас, що зерно, яке родить найліпша в Австрії земля, земля галицька, є найгірше. Для приміру возьмім пшеницю і жито. На 19 країв був 1 гектолїтер пшениці в 15 краях, а 1 гектолїтер жита в 13 краях тяжший, як в східній Галичині. Через те має галицьке збіже меншу торгову ціну, а тим самим і дохід продуцента є менший. Поправа якості зерна лежить в матеріальнім інтересі продуцентів. Для того національна торговельна інституція моглаб заявити, що приймає лише певні гатунки збіжа. Продуцент мусів би засівати лише таке зерно, яке єму припоручать, бо иншого не міг би спродати. Хлоп наш однак не має порядного насіння, він сіє все єще те збіже, котре засівали его предки, що видумали кутю, для того булоб обовязком властей, достарчувати рільникам насіння з тою увагою, що лише продукт, котрий походить з того насіння, буде прийятий до державного складу.

Так само будемо домагатися, щоби держава улекшила перемену примітивного способу господаровання на спосіб новочасний і через суспільні інституції уможливила дрібним продуцентам користати з тих здобутків агрономічної техніки, з котрих тепер може користати лише велике приватне господарство. Держава

повинна установити публичних інструкторів рільництва, повинна взяти на себе справу меліорацій ґрунтових і переводити. На ґрунтах хлопів-арендарів, малаб держава обовязок переводити ті меліорації яко на власній посілости, навіть без огляду на *widzimisję* господарарендатора. Яке агрономічне значенє малаб така поправа ґрунтів галицьких, бачимо також з цифр урядових. Помимо того, що земля вехідно-галицька є найліпшою в Австрії, дає 1 гектар взятий під управу в 17, то є в усіх краях, більше пшениці, в 15 краях більше жита, в 17 краях більше ячменю, а в 14 краях більше вівса, як в східній Галичині! Видатність ґрунтів обидвох половин Галичини не досягає ані при однім з чотирох вичислених родів збіжа, пересічної видатности загально-австрійського гектара рілі. Пшениці продукує галицький гектар тільки, що гектар зимної і скалистї Швеції, а о два і пів рази менше, як гектар В. Британії!

На поодиноких дрібних господарствах не можливе застосованє нових машин аграрних, бо тими машинами можна працювати лише на більших територіях. Непоборимих трудностей технічних не представляє однак ужите великих машин в дрібній продукції рільній. Возмім для приміру паровий плуг. Бєлиб всі хлопї, котрих посілости становлять один більший комплекс ґрунтів, згодилися в один час заорати всі ґрунти, можна б ту роботу виконати паровим плугом. Користи з того булиб і для хлопца намацальні, по перше тому, що плуг галицького хлопца не оре а драпає землю і унеможливає ґлубоку культуру, а по друге хлоп зашпарував би на часі і на худобі, котрої більша часть хлопів вже не посідає. Трудність заходить лише в тім, з відки такий плуг взяти. Щоби купила его сїлка хлопів, о тім не ма що і думати — для того остаєся лише один спосіб. Плуг купує держава і віддає его — за певною платою — до спільного ужитку господарів певної території. Засівати машинами можна б тогди, коли би всі господарі тої території згодилися в давім році засіяти один рід збіжа, що при нинішній грошевій господарці — де цілею повинна бути продукція не для власного ужитку, а виключно на торг — є єдино раціональне. Сего не позволяє однак зробити факт, що ґрунти наших хлопів (через довго практиковану трипольеву господарку, через те, що кождий хлоп управляв на своїй посілости найріжкіїші роди збіжа і ярини), що кусник, то инший рід землі, і в тім році не ковче надаєся під засів даного збіжа. Тоту ріжнородність в якості землі даних територій можна однак в протягу пару літ усунути. Булоб се вже задачею публичних агрономічних властей виращувати плян меліорацій, котріб до певного часу перевели уєдностайненє всіх ґрунтів так, що можна буде вже на цілім просторі засіяти одно збіже. Тогди вистарчить заявленє держави, що в тім році купить лише пшеницю, щоби всі хлопї згодилися засіяти лише пшеницю. Тогди буде вже можна державними машинами засіяти,

ежати, змолотити, вичистити і посортувати збіжжя, зсипати его до дев'ятих складів, і по відтягненню тих коштів, які держава понесла при цілій тій маніпуляції, виплатити кожному хлопови квоту пропорціональну до его управленої землі.

До такого парціального усуспільнення хлонської господарки, зміряють тепер практичні політики Угорщини. Бєли воно можливе до переведєня при задержанню приватної посілости хлонів і при приватній торгівлі, то тим лєкше бєде можна се перевести по частинї або цїлковитїй націоналізації посілости ґрунтової. По переведєню в господарцї рілнїй згаданих реформ, бєде самостійність дрібних господарств лише на паперї. Кожний господар бєв би лише формально самостійним господарем, фактично бєлаб ним суспільність в особї держави.

При вєїх тих реформах мусимо розважити єще одну, для нас Русинів дуже важну річ. Усуспільненє господарки можливе у нас лише через удержавненє, бо організація всякої європейської суспільности, є новочасна держава. Ми мусимо застановитися, чи удержавненє господарки, тої найважнїшої функції суспільного організму, котра є заразом условем єго житя, бєде відповідало нашим національним інтересам? Чи ваші соціалістичні аспірації не бєдуть колїдували з нашими аспіраціями національними? Питанє се, в державах національних, як нпр. Швайцарія, є безпредметове. Понятя — держава і народність єуть там синонімами, для того удержавненє і націоналізація криють ся там в повнї. У нас однак, річ має ся зовсїм інакше. Наша держава не є національна. Полїтичну перевагу має в нас народність нїмецка. Удержавненє всякої, хочби найменшої функції суспільної, є противне нашим національним інтересам, бо зливає чим раз бїльше наш суспільний організм з бїльшим від нашого організмом нїмецьким.

Вєяке удержавненє, в якїй би воно небудь области житя суспільного стало ся, денационалізує нас, відбирає нам часть нашої національної індивідуальности, і переливає нас попросту поволи в організм нїмецький. Єслиб удержавнено цїле наше житє економічне, тогди ми пропали на віки яко самостійний організм суспільний. Такого самоубійства ми однак поповинити не думаєм. До антїнаціонального діла руки не приложимо. Так щож, то хїба, щоб не спроневеритися націоналізмови, покинемо соціалїзм? — Ні! — Ми можемо дуже добре обїйти се денационалізуюче удержавненє. Осягнути се можна через заснованє аграрної інституції, котрої діланє розтягало би ся виключно на національну територію. Ми жадаємо, щоби утворено аграрну палату, котрої центральне огнєско бєлоб у Львовї. Вона б мала в своїм зарядї всю „удержавнену“ посілість ґрунтову і провадила вєї справи господарки рілнїй і виконувала вєї ті функції аграрні, котрі перейшли вєже в суспільність. Се вєже була б чиста націоналізація. З часом мусїла б до тої економічної організації суспільности пристосуватися також і організація полі-

тичної адміністрації, а тогди націоналізація сталабєся ідентичною з удержавненєм.

Організація аграрної палати, того парламенту аграрного, має бути демократична, то є складатися з членів, вибраних народом через загальне рівне і безпосереднє голосованє.

До тепер старався я подати вєказівки, після котрих повинна бути зредагована та часть радикальної програми, котра відповідала би нашим соціалістичним цїлям.

Тепер же приходить черга узвзгляднити інтереси хлонські і дати підклад тїй частї програми, котра б зміряла до поправи биту класи хлонської єще в нинїшнім ладї суспільнім, навїть при полишенню приватної посілости хлонської і самостійности єго господарства.

При тїм уступї не бєду довго задержуватися. З першої половини тої частї я вивязався вєже через поставленє першої серії постулатів. Вєї вони єуть не лише в інтересї соціалістичної ідеї, але і в безпосереднім інтересї хлона.

З другою половиною справлює в тої спосїб, що прийму всю ту роботу і змаганя до поправи долї селянської, які пробивають ся в роботї і змаганях таких інституцій, як Kółka rolnicze, рілннїчі синдикати, дешєвий кредит. Так само приймаю в програму жаданя, з котрими виступають рєчники інтересів хлонських на вічах і в пресї, як реформа податкова через заведенє прогрєсивного податку доходового, а скасованє всяких ініших податків, реформа закону ловецького, дорогового і т. д. — Також такі справи, як „квєстія сировиці, мочєня конопель“ і т. д. мусїлиб бути узвзглядненї в нашїй програмї. В подрїбнї дєтальї не вхожду, бо нинїшнім моїм завданєм є, подати головнї принципи, після котрих повинна бути зредагована програма нашої партії.

Що до тої другої групи постулатів то мусимо єще застановитися, чи вони не єуть антїсоціалістичні. Вєже нераз підносилися голоєи соціалістичних доктринєрів, що підпирати хлон-власителя, є рівнозначнє з реакцією.

Після думки соц демократів, може бути лише пролетарїят тою армією, котра спасє людєкїсть від лихих сторїн капіталїзму. Вєяке продовжуванє приватної посілости, опїзнєє пролетаризацію має і спїняє зрієт армії пролетарїяту, а через те і опїзнєє переворот соціалїний.

Бєзвихїдне положєнє хлона і єго невдоволенє з ієснуючих порядків, можна би визискати для політичних цїлей партії, хочби о стїлько, що хлон бєде заховуватися пасивно в борбї пролетарїяту з нинїшнім ладом. Коли однак хлон почує ґрунт під ногами, єстратить охоту до всяких авантур політичних, єсконєрвативнїє єще бїльше, і готєв получитися з капіталїстами против єлемєнтам перевороту. Страх тої зовсїм не на місци. По перше тому, що манїя великєсти соціалістичного пролетарїяту, котрий думає, що він одич має патєнт на спасєтеля людєкєсти, не оправдана Реформами, котрі ми ставимо в інтересї хлон-власителя, можна

дійти до найпринципальнішого колективізму і без найменшої співучасті пролетаріату.

По друге тому, що хочби хлоп не одушевився самим соціалізмом, то буде стояв за згаданими реформами, котрі логічно доведуть до колективізму.

Через піднесенє нинішнього хлопа не потерпить соціалізм нічо, а зискають до — соціалістичні генерації хлопів і культура людска. Всякий то знає, яким варваром є наш хлоп в порівнянню з тою буржуазією і єї інтелігентними люкаями, котрі малюють і купують образи, пишуть і читають книжки, ходять до театру, римскої лазні, уживають сплювачки і хусток до носа! Подумаймо собі, що стало би ся з цілою культурою тогди, коли би не підготовані до панованя, дикі і неосвічені маси взяли верх в суспільности?!

Вже не один просвічений мислитель, котрий симпатіями своїми стояв по боці угнетених мас, жакхнувся, коли подумав о тій евентуальности. „Для культури побіда пролетаріату, то нахід Вандалів. Ні — я не могу згодитися на тоє, щоб результати тисячлітньої праці геніїв людскости розтратували чоботи мас робітничих. Я мушу бути противником соціалізму, хоч би навіть він один відповідав соціалній справедливості“.

До дея остаточної побіди народних мас еще далеко. Той час, котрий нам лишає історія, мусимо використати на тоє, щоби панованє мас не вишло на шкоду культурі. Ми мусимо старатися о просвітне і моральне піднесенє тої маси і щоб вона побідивши, не тільки була спосібна переняти в спадщині культуру періоду буржуазійного, але могла єї дальше розвивати. Таке піднесенє можливе однак лише через матеріальне піднесенє голодних мас. Доперва через економічне піддвигненє сучасних генерацій, стануться — на злість Стадніцким — „ідеальні добра людскости“ зрозумілі народним масам.

Трете условіє, яке повинні виповнити редактори партійної програми, лежить в тім, щоби надати програмі таку форму, котра дозволила б нашому так під взглядом культурним як і політичним неосвіченому і темному хлопови, зрозуміти цілі партії. Сею справою я однак на разі займатися не буду.

Щоби з того завдання добре визязатися, треба довголітньої „практичної“ роботи, треба досвіду, котрого дає доперва сама агітація в ім'я даних принципів. Наша партія доперва зачала роботу, тож не можна від неї вимагати, щоб програма єї була вже в найдрібніших деталях оброблена. Обробить єї сам рух радикальний, а найліпшою школою будуть для нас неудачі.

На закінченє мушу успокоїти можливих песимістів. Бути може, що вони, знаючи, як політично неспівомий і індіферентний є наш хлоп, стануть мене мітигувати „Диви, дотеперішні партії рускі працюють вже 50 літ над усвідомленєм хлопа, а мимо того не доказали нічо — але буквально нічо! Маса хлопска спить

політично так, як спала за панщини. Інтелігенція руска, посла рускі роспинаються за „руську справу“, а не можуть нічо вдіяти, бо нарід їх не підпирає. „Маса“ не іде навіть до урни виборчої, а ті одиниці, що ідуть, продають свої голоси, або голосують так, як прикаже пан староста або жид Мортко! — Єли рускі політики не могли до тепер вибороти руских шкіл і руских написів то чиж можна — хочби в сні — подумати, що той нарід виборе націоналізацію великої посілости? Таку реформу, против котрої нинішні *beati possidentes* порушать небо і пекло!“ — І я знаю той політичний індіферентизм нашого хлопа, знаю, що „маса“ не палиться до політики теперішних апостолів рускої справи. І на тім пункті піду навіть дальше, як мій евентуальний опонент. Я не можу поняти, в який спосіб дістають рускі независимі посла свої голоси. Єли б я того не знав, яка у рускої інтелігенції „бриндзя“, що руский кандидат волів би сам ззісти виборчі дреглі і ковбасу, підозрівав би я їх, що і вони купують собі голоси. Бо най мені хто знайде в політичних постулатах руских партій щось такого, що могло би хлопа одушевити до тої партії і потягнути за єї кандидатом?! Головна справа, котра доси займала руских політиків, є справа рівноуправнєня рускої мови з польскою. Се питанє, котре становить лише саму малу і не істотну частину великого питаня національного, охрестили вони безчельно-претенсіональною назвою „питанє національнє“ і вижджають з ним при кожній спосібности. — „Дайте рускі написи на екринах почтових — а також і під цісарськими ворлами; приймайте в урядах руске письмо і по руски відписуйте; учіть по руски в школах, дайте нам руских гімназій, на університеті рускі катедри!“ — Маса руских хлопів має одушевлятися для руского письма! — тота маса, котра не то, що по хінски, але і по руски не знає ні читати, ні писати! Чи рускі полтики думають, що хлоп погонить до урни виборчої і стягне на себе гнів і шикани пана, жида та всяких мундурових, почавши від старости а скінчивши на вознім — на те, щоби руских урядників не переносити на мазури тогди, коли він сам мусить мандрувати до Америки, Румунії або Росії; — на те, щоби руских урядників не поминали при авансі тогди, коли лихвар що раз більше обрізає ґрунт его; — на те, щоби за его гроші закладано нові гімназії — гімназії рускі, де б училися не его діти, а головно діти рускої інтелігенції, що б виховувалися з них нотарі і урядники податкові?!

Ціла політика Русинів була до тепер виключно політикою матеріальних і язикових інтересів рускої інтелігенції. Рускі партії, навіть і „партія народовців“, не суть партіями народними, лише партіями рускої „інтелігенції“, котрі на те, щоби осягнути цілі своєї класи, хочуть опертися на народі. При тім не застосували засади *do ut des*. Хотіли тільки хлопськими руками вигорнути для себе кантани з вогню. Такими

постулатами не годен ніхто зяти хлопца до політичної акції.

Се пояеное нам, чому так малі овочі тої довголітної „народної“ праці рускої інтелігенції, чому хлопа наш політично індиферентний, чому при виборах пропадають кандидати центрального руского комітету.

В. Будзиновский.

**Перший наклад сконфіскувала нам
ц. к. прокураторія за кінець В. Будзиновского п. з. Хлопска посі-
лість. Пропустивши інкриміновані
місця, видаємо н-р у друге.**

ПОМИЛКИ. Ст. 386, 3 р. знизу
зам. що знаємо пов. бути що не зна-
ємо; 1 р. знизу 3. гласні пов. бути
гласні.

Професор Омелян Огоновский.

(Кінець). Лишаєся нам іще сказати де кілька слів про критично-літературні праці покійного професора — ті праці, котрі здобули йому найширше признание і найголоснішу полеміку в широких кругах. Праці ті, се головню розбори поодиноких творів Шевченка (Думок, Тополю, Неофітів, Гайдамаків), далі повне видане всіх поезій Шевченка з вступною студією о нім, критичні оповістки про деякі новооявляючі ся твори (Горюченка, Порвалася нитка) і в кінці обширна, 6-томова Історія літератури рускої, фундаментальне діло покійника, котре помімо всіх его недотач довго ще лишиться найвиднішим пам'ятником его невтомимої і совісної праці, а для вчених спеціалістів буде богатим магазином відомостей про нашу літературу, особливо повійшу.

Праці історико-літературні пок. Огоновского не відразу і не всеюди здобули собі признание. Ми знаємо з Австро-руських споминів Драгоманова (стор 89-90), який сум наводили етаті про Шевченка, власне „критично-естетичні“ розбори пок. Огоновского на кїївську україн-

ську громаду в початку 70-тих років. Здається, що нині навіть найгорячіший прихильник пок. професора не буде встоювати за якою небудь чи то критичною чи естетичною стійністю тих статей. Естетика пок. професора полягала в тім, що він розбираючи твір відривав від живої дійсности, від тих обставин, серед яких і для яких він був писаний, а головне зусиле своє, як колись Лінне в ботаніці, звертав на те, щоби, в самих творі найти які небудь, хоч би й зовсім случайні прикмети, або й натяки, по котрим би міг его „скласіфікувати“ т. є. вперти в одну або другу з тих схоластичних шухлядок, по яким колись порядковано твори поетичні в шкільних читанках. Покійник нераз навіть сварив ся із за тих „шухлядок“ зо своїми слухачами, котрі на его семінарії позволяли собі іронізувати над ними: він до кінця життя свято вірив в їх потребу і хоєнність і найкрасніший монумент того свого погляду поставив у виданю творів Шевченка, розсипавши їх, замість стро-го хронологічного порядку, в такі шухлядки. Як твердо він вірив в пожиточність тих шухлядок і в їх в єдино-спасаючу силу, на се класичним доказом є его розбір Неофітів друкований колись у „Правді“ — річ, котру стоїлоб передрукувати і розіслати всім „естетичним“ критикам як примір того, до чого може довести тісне естетичне доктринерство. Признавши з гори Неофітів поемою аллегоричною, в котрій Алкідова мати представляє Україну, Алкід українців, Перон Москву і т. д. критик просліджує по поемі долю отих своїх фіктивних героїв, не турбуючися зовсім очевидними абсурдами, котрі показуються на кождім кроці. Алкід став християнином а его мати є ще поганкою, се значить очевидно, що Українці всі пронялися словом правди і любови, а Україна лишилася ще глухою до него Алкід погіб у цирку, а его мати лишилася живою, се значить, що Українці всі погібли, а Україна лишилася живою. Що се за дика фантазмагорія? Критик сам чув по троха, що не в ту вулицю зайшов, та се не похитнуло его віри в аллегоричність Неофітів і він радше схилився до того, щоб признати, що Шевченко зробив кепську аллегорію, аніж признати, що він сам кепську зрозумів его поему.

Отсей самий критично-естетичний погляд бачимо і при розборі інших творів літературних, котрих доторкав ся своїм пером пок. Огоновский. Розбираючи такі очевидні памфлети, річі списані з живих осіб для певних особистих, не раз не дуже то й естетичних цілів, як Порвалася нитка та Горюченка, пок. професор ніколи не добачав в них власне того сучасного, особистого та локального, а може й добачав, та боявся доторкатись его, а завжди втікав за огорожу своїх естетичних формулок і давав розбори, котрі свідчили о такій голубиній невинности его душі, о такій наївній вірі в чисто естетичні цілі авторів тих творів, що читаючи їх здавалося, що п'єш не різко-холодну воду, а злегка підсолоджене літєнло.

Видане Шевченка, доконане пок. Огоновским, обговорене було вже д. Драгомановим в „Народі“ і для того я огранічу ся при его обговореню кількома словами. Нема ніякого сумніву, що се видане має свою ціну

особливо для Галичини, де від часу неповного і надто вже безграмотного Сущевичівського видання не було жадного повного видання Шевченка, а було много пообкусуваних та кастрованих *ad usum Delphini* видань часткових (Огляд тих видань міг би докинути одну і то вельни зймаючи главу до історії галицького культу пам'яті Шевченка. Надіймось, що ця глава буде колись написана „на науку людям“) Та все таки, при всій старанності пок. професора видань се вийшло далеко на тим, що розуміє ся в Європі під виданем критичним. Щодо се в Галичині прямо неможливе се ми бачили з гори, та надіяли ся, що нове видане вийде бодай ліпше від пражського. Тимчасом нині можна сміло сказати, що пражське видане супроти львівського не зробилося лишнім. Видавець зовсім лишив на боці варіанти Шевченкового тексту. Їго видане багате помилками що до поділу віршів, навіть що до читання самого тексту не говорячи вже про те, що в його виданню знаходяться опять благополучно ті самі твори, очевидно не Шевченкові, що були в пражському виданню (В альбом I, 192 Полуботко I, 218-25'), але прийнято й ще один такий же твір (До сестри I, 191), котрий Кіевская Старина пустила була в світ під назвою Шевченка, та про котрий описали вияснено, що походить він з під пера панни Песол, товаришки княжни Варвари Рєпніної, в котрій альбомі найшов его видавець. Що до студії пок. Огоновського про Шевченка, то просте порівнянє єї з тими частями нової біографії Шевченка, котру тепер публікує д. Кописький, показує, що єя студія пок. Огоновського вже нині зовсім перестаріла і навіть в хвили свого появилення крім старанного зводу всіх можливих подробиць біографічних котрих нераз автор не мав змоги критично привірити, єя біографія не давала нічого нового, не становила ніякого поступу в нашім пізнанню життя, творчости і значіння Шевченка.

Оті самі критично-естетичні принципи лежать в основі й найбільшого діла пок. Огоновського, его шеститомової історії южноруської літератури. Помимо всіх хиб, про котрі річ буде далі, ми мусимо признати сему ділу дуже велике значінє. Історія южноруської літератури не тільки в Європі є майже незвісною (автор вельми популярного німецького підручника історії російської літератури Рейнгольд пропустив зовсім южноруську літературу і хоча задокументував тим єї відрубність від російської літератури, то все таки зробив нам о стільки шкоду, що на неограничено довгий час лишив нас для Європи „невідкритими“;) майже не менше того вона була до недавна незвісною і самим галицьким Русинам, особливо на провінції, куди не доходила ані російська книга Петрова ані тим менше знаменитий єї розбір, доконалий Дашкевичем. Діло Огоновського у перше внесло цілий багатий сніп проміння в ту темряву, дало навіть нетямущим пізнати багатство та головні фазиси розвитку нашої нової літератури і таким робом, для галицьких Русинів, було справді величезним розширенням круга знання, було значним ступнем наперед і довго ще не перестане бути вельми позиточним учебником. З того самого погляду, як магазин дат і фактів, в значній частині нових і доси невідомих, бо добутих при помочи осо-

бистої кореспонденції з авторами, цінять се діло високо й такі поваги слов'янської науки, як проф. Ягіч.

Та про те, віддаючи всяку заслужену честь величезній працюватості, запопадливості в збиранню хоч і найдрібніших фактів, старанності і вмілості в їх порядкованню, пильності, з якою пок. професор прочитав і зreferував множество книг, брошур та газетних статей не погорджуючи навіть дрібними рецензіями та случайними нотатками, ми не повинні замикати очей на слабі боки діла, котрих причиною не є брак матеріялу та недостаток помічних жерел, а власне ті самі основні погляди автора, той его науковий метод, котрий ми старались представити вище. Хиби діла, що плывуть з такого глибокого жерела, є по моїй думці так само навчаючі, як і добрі прикмети книги; їх пізнанє є коначною умовою поступу, звороту до ліпшого методу, розширення основних поглядів і цілей праці.

На вступі до розбору шеститомової історії літератури руської пок. Огоновського треба зазначити одну обставину: перший і шестий томи сего діла властиво мусять бути міряні іншим ліктем, ніж 4 середні. В пернім, найменшій томі автор подав, як звісно, доволі обширну передмову, в котрій виложив своє національно-політичне *profession de foi*, а описав представив літературу староруську від початків письменства на Русі аж до Котляревського. В остатнім томі, котрий лишився недокінченим, пок. професор поспробував було доповнити образ нашої новітньої літератури показом розвитку науки у нас, а власне пошукувань і дослідів етнографічних, за сьм томом мав прийти, здається, ще один, в котрім були б виведені і оброблені южноруські філологи та історики.

Отже по моїй думці оба ті томи треба розбирати осібно від прочих, бо тут основні критично-естетичні ідеї автора були менше пригожі ніж там, де він оброблював літературу беллетристичну.

Що до першого тому, то лишаючи на боці передмову-маніфест, котрий втягнув автора в полеміку з Піпіним, треба сказати, що сама староруська література оброблювана була в Росії в многих спеціальних монографіях і підручниках більше або менше повно. Треба признати, що наш учений найбільшої частини тих монографій не знав, а учебників таких як Порфирьєва та Гадахова може й навмисне не читав, щоби під їх впливом не певати свого плану. З сего вийшло, що той том далеко не вичерпав заложеної теми, поминув багато явищ перворядних в історії нашої старої письменства, а о інших дає поняття неповні, застарілі та невірні. Для виясненя сего факту навести можна хіба те одно, що покійник, наскрізь прийнятий своїми поглядами про чистоту і самоетійність русько-української мови відносився до цілого староруського письменства (з виємком хіба „Слова о полку Игореві“) досить антипатично. Старі писателі, не включаючи й таких, як Вишнєвський, Кописьнєвський та Смотрицкий, були для него тільки грамотіями і вся та література для того що писана мовою не чисто народньою, а ригорі оцінена була яко ненародня, чужа народова, позичена і позбавлена глибокого значіння. Від неї, по его словам, „віяло холодним вітром на моло-

ду вдачу руского народа“ і коли я раз питав его як се він, пишучи історію нашої літератури в XVIII віці, поминав такі капітальні і характерні книги, як Народно-віщаніє і Богогласник, він з виразом зачудування відповів міні: Алеж се все писано ненародною мовою!

Та треба сказати ще одно на витокуване тої обставини, чому сей перший том випав такий убогий та недостаточний: автор писав его у Львові, де про найбільшу часть книг і рукописних пам'ятників старо-руської літератури приходилось писати тільки з наслуху або переписувати слова інших учених. Тільки невеличку часть творів, про котрі там приходилося говорити, міг пок. Огоновский мати в руках. О тім, щоби вчитуватися в них, студіювати їх — не було ані мови; він обмежувався на поданю титулу та деяких на вгад вибраних виписок. Надто націоналістична доктрина не дозволяла ему звертати увагу на діла польські або інші, сучасні нашим старшим авторам і котрі мали вплив на розвій нашої літератури. От се були жерела тих хиб, котрі значно зменшують вартість першого тома его Історії літератури і були з певним злорадством піднесені в звійній критиці проф. Соболевського в варшавськ. Філологіч. Вѣстникъ. Критик сей не зміркував тільки того, що у Львові дуже тяжко було написати й такий огляд южнорускої літератури старої доби і що деякі хибки вийшли іменно з провідних думок автора, значить, були навмисні, подіктовані его планом, а не мимовільні.

Що до остатнього тому „Історії рускої літератури“, в котрім автор зробив пробу показати розвій етнографічної науки на Русі — Україні, приходится сказати, що коли основні принципи автора зашкодили де в чому вартості першого тому его праці, то тут вони були прямо вбійці. Біографічно-бібліографічний метод, затіснений націоналістичними рамками зовсім не вистарчає на те, щоби показати розвій якоїсь науки у певного народа, а ще такої науки, як етнографія. Хоча пок. Огоновский мав перед очима знамениту працю Пипіна про той самий предмет, о котрім він сам писав, т. є. про южноруску етнографію, і міг держачися Пипінових рамок, переповісти его книгу по своєму для нас, доповняючи єї даними незвіданими та недоступними Пипіновими, він волів іти своєю втоптанною дорогою т. є. лишити зовсім на боці розвій науки етнографічної, єї методів та цілей у нас, а подати тільки ряд біографій людей, що займалися етнографією, звертаючи майже виключну увагу на те, що вони напечатали по українськи, отже тексти пісень і розправи. Речі писані по російськи, по польськи, по німецьки, по французьки ітд. для автора не існують. Таким робом в історії южнорускої етнографії не заняли ніякого місця (що найбільше згадані були донебудь в потках) Ходаковський, Вацлав з Олеська, Жегота Паулі, Войціцкий, Кольберг, Коперницький, Веселовський; не згадано нічого про такі книги, як Боденштедта *Die poetische Ukraine*, Рамбо *La Russie épique*, Запа *Cesty a przechazky po halickie Rusi*, Червіньського „*Obrazy Rusi Czerwonej*“, Поля *Północne stoki Karpat* і т. і. Не згадано нічого й про таких по російськи пишучих етнографів наших, як Кузьмичевський, Сумцов, не згадано про болгарські праці Драгоманова, в котрих

визнєкано таку масу українського матеріалу, ані про чеські, хоч виключно галицькій Русі посвячені праці Ржегоржа. Натомість в біографічних обрисах тих авторів, що вийшли в сей том, пок. Огоновский розбирає не тільки їх етнографічні, але також усякі інші, головню беллетристичні праці, а розбір етнографічних праць звичайно обмежується на поданю титулу збірки, числа поміщених в ній пес і коротшого або довшого резюме з передмови.

Коли говоримо про великі заслуги пок. Огоновського яко історика руско-української літератури, то звичайно маємо на думці 2 і 3 часть его діла (томи 2—5) в котрих розібрано виднійші явища нової руско-української беллетристики від Котляревського аж до наших днів. В части 2 (оба томи мають одну пагінацію) на 956 сторонах бачимо на самперед „Загальний погляд історичний і літературний“ (сторін 183), в котрім зведено до купи багато цінних дат про суспільний стан і літературне життя України; жаль тільки, що ті дати не вяжуться в органічну цілість ані самі з собою ані з дальшим представленням літератури. Бо далі автор покидаючи прагматичний спосіб оповідання „історії літератури“ дає замість него ряд біографій виднійших писателів, поділених на групи не після історичного звязку, не після напрямку або способу писання, а після естетичних шматків, після категорій творів, у котрих показали ся найсилнішими. І так маємо тут насамперед групу поетів епічних (усіх 19) далі поетів ліричних, розділену чомусь на дві класи: „поезія лірична“ і „інші поети ліричні“ (по одній і до другої класи заведено по 14 поетів, а ще особібно по за тими обома класами поставлено Падурю). В кінці йде поезія драматична, в котрій також є 9 людей, да в першій а 4 в другій класі, а надто ще вичислено три низки: ненадруковані драматичні твори, поодинокі драматичні писання і переклади чужих драм. творів. Таким робом в першій части дав нам автор 61 більш або менше повних біографій укр.-руських письменників враз з більше або менше подрібною переповідкою змісту їх важнійших творів. Треба сказати, що в тій части розібрано найбільших світочів нашої літератури: Котляревського, Шашкевича, Шевченка, Федьковича, Костомарова (він понав між драматиків!). В третій части, котра обіймає 1312 сторони, оглянено 25 писателів, що писали головню прозою.

Певно кождий знає, що „Література“ пок. Огоновського друкувала ся в „Зорі“ починаючи з 1886 року аж до его смерті, але мабуть не всякий знає те, що вона писала ся в міру друку, з нумеру на нумер, так що після несподіваної смерті автора не лишилося ані одного рядка дальшого рукопису. Певна річ, загальний план автора був готовий з давна, та план сей як бачимо, був не річевий, а наскрізь шматковий. Інтересно, що автор збирав матеріал до свого діла власне так, що упоравшись з одною частиною, з одним автором, тоді тільки починав збирати матеріал до слідуячого. Розуміється само собою, що сей оригінальний метод праці мусів полишати сліди в самій книзі. Вона страждала всяку перспективу. Замість того, щоби важішим талановитішим та більше заслуженим писателям да,

вати більше місця, а підрядним менше, пок. професор вповні залежав від матеріалу, який мав під рукою, не трібуючи навіть запанувати над ним. Про се переконує нас найліпше розмір статей, посвячених поодиноким письменникам. І так коли Котляревському дісталось 12 карток, Шашкевичеві Маркіянови 21, Шевченкові 67, а Федьковичеві 23, разом сим головним корифеям нашої літератури 122 картки, то такі драматурги як Бораковський і Цеглинський заняли кождий по 13 крток, такий повістяр як В. Барвінський займає 26, Василівич 10, Пчілка 31, Чайченко 55 карток, а натомість Квітка тільки 38, Костомаров 20, а Марко Вовчок 24. Та найбільшими велетнями української літератури, коли судити по об'єму статей посвячених їм пок. Огоновським в „Історії літератури, е Куліш (72 картки) і Ів. Франко (78 карток). Безоглядний хвалитель книжки пок. Огоновського, д. К. в „Дблѣ“ підіє сю обетавину як доказ безсторонности, об'єктивности історика, котрий посвятив так багато місця спеціально міні, чоловікові, що стояв у противнім і несимпатичнім ему таборі. Я думаю, що таким ліктем об'єктивности і безсторонности історика міряти не можна і що така непропорціональність статей свідчить тільки про те, що історик не вмів собі дати ради з матеріалом. Об'єктивности і безсторонности треба шукати де інде, іменно в розборах та оцінюванню поодиноких творів. Звісно, я не хочу твердити, що пок. професор і тут не старався бути об'єктивним і безсторонним, на кілька ему на се позволяли головні провідні принципи его критики.

Ті провідні принципи пок. професора в „Історії літератури“ значно ширші суроти тих, якими він руководився в давніших критично-естетичних етатах. Правда, і давніше крім чисто-естетичної оцінки він нераз доторкався націоналістично-патріотичної струни, але се бувало тільки десь колись; тепер се сталося системою. Его Історія літератури є ділом наскрізь патріотичним і національно-українським. В історичне і філологічне мотивоване того патріотизму, котре головню було причиною полеміки Пипіна, я не входжу; міні бажається тільки схарактеризувати писательську манеру автора, а для сего міні вистар чає показати, як він прикладав на ділі ті свої провідні думки. Отжеж кожда етата поміщена в „Іст. літерат.“ і доторкаюча якогось одного автора, складає ся більше менше з таких частей, оброблених віддільно і не звязаних з собою органічно: життєписні дані, вичисленє важнійших творів, детальний розбір і критика більшого або меншого числа тих творів, а іноді і всіх, далі йде часом бібліографія інших, в „Історії“ неузгаданих творів писателя і кінцева его характеристика. Критика і характеристика займають звичайно не багато місця. При критиці авторови так само як і давніше ходить поперед усього о класифікацію, до якої естетичної рубрики належить даний твір. Крім того він вдає ся також в критику психологічну, звісно, не входячи в тонкий психологічний аналіз даної постаті і не трібуючи найти єсепільну основу тої чи іншої психології; натомість він проголошує тільки вирок: сей поступок психологічно провдоподобний, а сей ні. Єсепільного боку даного твору, его значіння для певного даного моменту в

розвою самого автора чи в життю окружуючої его громади критик майже ніколи не доторкаєт ся.

На місце сеї єсепільної мірки при оцінюванню поодиноких авторів і їх творів пок. Огоновський прикладає мірку патріотично-націоналістичну. Веї українськорускі писателі ділять ся у него на дві категорії — на таких, що зберегають народні святощі, і на таких, що не зберегають їх. Коли писатель „користуєт ся народним світоглядом“, т. є. прикрашує свій твір народними приповідками, повірками та описами звичайів і церемоній, коли він до того ще й хвалить своє а цураєт ся чужого, не піддає ся звісним „ідеям“ а то й кепкує собі з них, одним словом, коли він націоналіст по чину і по серцю автора, то він, звісно, зберегає народні святощі, а твір его буде цінним здобутком літератури, навіть хоча б се був особистий памфлет. Колиж автор „проявляє змаганє до напряду реалістичного“, глядить на укр. жите песімістично, мало вживає приповідок а натомість старає ся простими словами віддати як найповніише і найдокладніише те, що бачить і чує, а коли надто такий автор ще заражений усякими „ізмами“ або загалом відхиляєт ся від національної ортодоксії (як нпр в остатніх часах Куліш), то він не зберегає народних святощів.

Що в ділі так обширним, як Історія літератури крім отих провідних поглядів будь що будь, незвичайних в теперішних підручниках історії літератури в цивілізованім світі, а над то ще при такім писаню єї з дня на день, мусіло вкрасти ся чимало фактичних помилок се зрозуміє кождий, хто знає, як мало у нас досє зроблено підготовляючих праць та монографій, котрими б автор компендіума міг покористувати ся, як мало опубліковано споминів, листів та документів, котрі в інших літературах служать власне вельми цінними жерелами для історика літератури. Для многих писателів пок. Огоновському прийшлося у-перве публікувати біографічні дані, добуті чи то безпосередню від них, чи від їх знайомих, і та часть его праці безперечно на завісгді буде цінною, буде конечним жерелом для пізнійших робітників. Деж сего не було треба або не було можна зробити, там при пок. Огоновським лишає ся все таки заслуга етаранного компілятора, впорядчика і популяризатора веїх доступних звісток біо- і бібліографічних. Нового світла на весь хід розвою нашого духового житя він не кинув; нашого знання головних течій того житя він не поглубив; донеслости і ваги русько-українського письменства для єсєдних народів, в минувшині і будущині Словянщини він не показав. Звісно — се не его вина. Він робив, що міг, і можемо додати: зробив, що міг. А се трохи чи не найвисша похвала, яку можна сказати над могилою чоловіка. Чи про многих то з нас потомки будуть могли се сказати? Ів. Франко.

**„Преступний українофільський кружок“
і українська література у Россії.**

В остатній хвилі ми получили з України ось яку звістку:

Вже звісно стало, як покарані тії, що в Харкові позаторік одібрали книжки з Галичини, не переславши їх до перегляду російської цензури. Височайшим повелінням 16-го ноября 1894 діло про „преступний українофільський кружок“ у Харкові (як воно тепер прозвано) заключено тим, що зведено увязнити у тюрму: Семена Левандовського на 6 місяців, Софью Русову — на 3 місяці, Якова Трутовського і Івана Липу — на 2 місяці; крім того першим двом не можна буде жити у городах університетських — Русовій 5 літ, а Левандовському 2 роки, а будуть вони проживати у менших городах під доглядом поліції; Трутовському дозволено жити у Харкові, де він був асистентом психіатричної больниці д-ра Ковалевського, а усе ж таки і він буде під доглядом поліції 2 роки. Другим з тих, що були арештовані у маї 1893, зведено найбільше — виїхати з Харкова у міста, де вони родилися і лишити під доглядом поліції, то б то без права чим-небудь зайнятися. Кажуть, що де-хто з покараних у тюрму просили Міністра Внутренніх Діл підвести їх під Маніфест царський 14 ноября, де сказано, що милості і льоти однакові як для уловних так і задля государственных преступников; але одібрали від його одповід: „дѣйствіе Всемилостивѣйшаго манифеста на васъ не распространяется“.

З цього видно, як тяжко карають у Росії тих, що одібрають з Галичини книжки або газети, яких не передивлялась і не дозволила цензура. А як мало дозволяє тепер російська цензура української мови, можна бачити з таких фактів. Нещодавно „Головне управління по дѣламъ печати“ заборонило зовсім печатати „Байки“ Глібова у повному виданню, а драму Кропивницького „Глитай“ заборонено і печатати і грати у театрах. Не скоро у Росії дождуться полегкостей і писателі українські і читателі того, що дрюкується у Галичині!

Коли вже говорять ся про долю української літератури у Росії, то додамо тут іще ось про яку цікаву пригоду 17 декабря с. р. були в Полтаві губернські земські збори. Комісія і управа земська представили зборам справозданє про роз-

виток народної просвіти в Полтавщині. Управа проєктувала ходатайствувати про зміну правил іменования учителів на посади в тому, щоби що року був представлений спис учителів для потвердження і зати, в міру опорожнення посад, управа по своїй думці обсаджувала вільні посади учителями потвердженими по тому списови. До того комісія предкладала ходатайствувати про допуст у народні школи українских книжок.

Про се читаємо в „Полтавскихъ Вѣдомостяхъ“ (нр. 102) ось що:

„Вопросъ о введеніи въ школьныя библиотеки книгъ на малорусскомъ языкѣ вызвалъ слѣдующія замѣчанія.

Гл. Е. М. Шейдеманъ. Мы живемъ въ малороссіи, а противъ малорусскаго языка составилось какое то предубѣжденіе. Мнѣ кажется, что не слѣдуетъ вносить въ такое серьезное дѣло столь маловажный вопросъ, чтобы не повредить всему дѣлу.

Гл. П. М. Бровко. Потому что мы живемъ въ малороссіи, и необходимо ходатайствовать о допущеніи книгъ на малорусскомъ языкѣ. Дитя гораздо быстрее выучивается читать на своемъ родномъ языкѣ, чѣмъ на общемъ литературномъ и легче усваиваетъ прочитанное, а когда достигнетъ извѣстнаго развитія, то можно ему дать и книги, написанныя на литературномъ языкѣ. Я убѣдился, что многія русскія слова въ книгахъ совершенно для дѣтей непонятны. На чтеніе малорусскихъ книгъ я смотрю какъ на способъ облегченія распространенія знаній и непридаю этому никакой другой окраски.

Собраніе постановило заключеніе комисіи о народномъ образованіи утвердить отклонивъ послѣдній пунктъ о малорусскихъ книгахъ“

Quod erat demonstrandum — сказали би ми, як би не те, що все-ж таки воно надто гірко від людей, що живуть серед українського народу і его коштом, а до того людей, котрі повинні бути більше незалежні від правительственниковів, та ще тепер, коли в загалі громада повинна показувати з себе не такий примір... Жаль, що знаємо бодай, кілько найшлося сміливих. На зборах, — на кілько можемо судити по голосованню, — було 42 гласних.

М. П.

Ми вже так привикли до „Правдянської“ „правди“, що не дуже та й журимося нею. Та в остатньому випуску „Правди“ (за грудень 1894) надруковано в „Сучасній хроніці“ таке, на що ми мусимо звернути увагу. „Правда“ пише:

„Галицькі радикали недавно (16. н. ст. грудня) хотіли також виявити свою силу у Львові. При найближшій нагоді скажемо про се віче радикальне дещо більше а тепер зазначимо лише, що зібралось мало що не 200 людей під проводом п. Павлика, наговорили „великих слів велику силу“ на тему загального голосовання і проклямовали клясову боротьбу яко свою програму. Не обійшлося без громів на „нову еру“, а головним громозводом був як звичайно ненавистний п. Барвінський, до котрого все ж таки підлазять ці радикали з ріжних боків і через ріжних людей, коли о те розходиться, що б якому радикалові допомогти „вийти в люди“. Все ж таки признавав Др. Данилович, що більшість народовців стає під прапор того ненавистного п. Барвінського! При нагоді сего віча засновано просвітне товариство „Поступ“, на котре прихильники радикалів зложили 1000 зр., а також святковано 25-літній ювілей писемський голови радикалів проф. Драгоманова, котрого при сій нагоді проклямовано „апостолом правди і науки“. Однак мабуть інакше уявляв собі такого апостола Шевченко, коли писав:

І день іде і ніч іде, і голову схопивши в руки,
Дивується, чому не йде апостол правди і науки.“
(Ст. 845).

На се скажемо таке:

Свою програму „з боротьбою клясовою“ радикали „проклямували“ офіційно як раз чотири роки перед вічем 16-го грудня с. р.

Віче відбувалося в великій ратушевій салі, котра — як міг би був переконатися справознавець „Правди“, як би був совітний — була повнісінька, а в салі тій міститься 600 людей — без галерій, де також було доволі людей. Про те пише наочний свідок: „Powoli zapelniała się sala, ale po godzinie 11. była już przepełnioną. Krzesła zajęli przeważnie włościanie... Tymczasem (коло 12-ої години) sala się przepełniła, ciągle bowiem przybywali włościanie i zrobił się zaduch okropny“. Таке пише ворог радикалів, ворог усіх незалежних Русинів і приятель „Правди“ — „Gazeta Narodowa“ (н-р 321, 1894)... На „Поступ“ дали Україні 1000 рублів, як фонд імені Драгоманова (окрім многих і дорогих дарунків ему, з адресами) і святковано, за починком тих же Українців, не 25-літній, а 30-літній ювілей Др-ва, як про се писано наперед і після того в газетах.

Що-ж до Шевченка, то годі знати, чи він „уявляв“ собі такого апостола правди і науки, як Драгоманов, чи не такого, бо Шевченко написав наведені „Правдою“ вірші 1860 р., коли ще й не бачив Драгоманова, а до того

Шевченко не виложив виразно, якого власне апостола він ждав. (До речі, скажемо, що „Правда“ не в стані навести по правді і тих Шевченкових віршів, бо він писав „дивується“ — а не „дивується“ — не знати хто!) Нам бачиться, що в словах „Правди“ правди тільки, що вона сама „уявляє“ собі апостола правди і науки навіть не так, як Шевченко, бо Шевченко стояв за повні права українського плебею і певне був би і за загальним голосованем, так ненавистним „Правді“ і его польским протекторам. Тай чи тільки в сім одним Шевченків апостол правди і науки ріжний би ся від „Правдянського“! Тим то і Драгоманову можна бути для України апостолом правди і науки, коли не зовсім таким як Шевченків, то в усякім разі ліпшим від Правдянського, бо Драгоманов, між инчим власне тим і ненавистний „Правді“, що він розширив і поглибив основний напрямок Шевченків — радикальний, поставивши его на міцний науковий і вселюдський ґрунт.

Нарешті, що до радикалів, то ми просимо редакцію „Правди“, а власне д. Барвінського, сказати прилюдно, які то „радикали“ підлазять до него? Ми таких радикалів не знаємо, а коли найдеся хто такий, то ми з гори кажемо, що так робити не достойно не то радикалові і політикови, але й Русинови і просто чоловікови. Та, признасте, що ще менче достойно з боку д. Барвінського деморалізувати таких „радикалів“ карерою, для того, щоби те опісля визискувати як аргумент протів радик. руху. Таке й подібне може й роблять певні політики, та не роблять такого чесні люди і навіть чесні політики..

М. П.

ВІД РЕДАКТОРА.

Отсе кінчимо 5-тий рік видавництва „Народа“ і зважуємося на розпучний крок — беремося видавати „Народ“ і в 1895 р. А се справді розпучний крок тим, що наші галицькі читателі зовсім не піддержали нас матеріально — дарма, що щільно читали нашу газету — очевидно тому, що вона, при всіх своїх хибах, усе-ж таки зацінала живі справи, більше, ніж яка небудь инча галицько-руська часопись. Про се свідчить хоть би те, що в остатні 1½ року ворожі нам рускі і деякі польські, ба і німецькі газети часто перепечатували статі з „Народа“, і в загальні остатнім часом інтерес до радикалізму у Галичині дуже зріс. До того-ж, за остатніх 1½ року „Народ“ виходив у збільшенім обемі і на гарнім папері. Нарешті, редакція наша видала, за той час, чимало книжок і брошурок, для простих людей і для інтелігенції. В тім числі були і такі важні документи, як нпр.

тайні інструкції жандармського генерала Новіцького своєму агенту в Галичині і т. п., що наробили чимало шуму і були передруковані майже всіма поступовими газетами Європи.

Не вважаючи на все те, як раз останнім часом, реальний інтерес галицької публіки до нашої газети упав до мінімум. Доволі буде сказати, що за 1894 р. нам прийшло від галицьких читателів усього мало що поверх 250 гульд., — сума, котрої у Львові мало на видане і розіслане чотирох номерів „Народа“ (без книжок), — вже не кажучи про інші редакційні видатки. Значить, галицька публіка, — серед котрої „Народ“ головню розходиться, — не вернула нам і $\frac{1}{6}$ частини коштів, даних на наше видавництво. Решту видатків на видавництво мусіли поповняти люде доброї волі, котрим із нашого „Народа“ невелика користь, та у котрих найшлося на тільки національної амбіції, щоби існував свободний український орган для руско-української інтелігенції. А робили вони се з крайнім напруженням, бо то люде небогаті.

Крайня пора нашим прихильникам отрястися с тої непростої хибі і поглянути ясеними очима на будущину радикальної партії а власне на виріб інтелігентних сил, потрібних до праці серед простого народу.

Ми і деякі наші українські приятелі, пять літ, повнили свої обовязки до надриву сил. Ми і тепер морально не в стані перестати видавати „Народа“, бо випадок его саме тоді, коли наш радикальний напрям ось-ось перемагає морально, коли до сотрудництва в нашій газеті привернулася молодіж і коли, з другого боку, в Галичині і в російській Україні настала така важна і критична пора, — був би крайнім соромом для галицьких інтелігентних радикалів і прихильних ім людей. Та, піднімаючися далі видавати „Народ“ при тільким дефіциті і після відмови майже половини тої матеріальної помочи, яку „Народ“ мав 1893—1894 рр., — ми, як признасте, робимо від себе важку жертву, а робимо єї тільки в тій певній надії, що в Галичині найдеся бодай 300 дійсних пренумерантів „Народа“, то є таких, котрі будуть платити і то на перед. Для того просимо наших дійсних прихильників по-

агітувати за „Народом“ і придбати ему по 1—2 певних пренумерантів, — що не так трудно. Ми отсе в остатне піднімаємся важкого обовязку з „Народом“, — нехай же читателі наші сповнять і свій невеличкий обовязок — нехай пришлють 4 гульдени, що нам належаться за газету, — для піддержки „Народа“. В усякім разі, тепер черга на вільнодумну галицько-руську читаючу громаду. Тепер вона докаже, чи їй треба свободного руского органу, чи вона воліє бути заглушена реакцією, що тепер преса на неї з усіх боків. Коли та громада піддержить „Народ“, він виходити ме увесь 1895 р. і буде дійсно свобідною газетою, коли-ж ні — він перестане виходити серед року, і відповідь за те упаде не на нас.

На Українців російських ми не маємо чого нарікати: вони платять, і добре платять за „Народ“. Та за те вони майже нічого і не пишуть із Росії. А без того „Народ“ не може бути і приблизно їх органом... Опроче й галицькі радикали не виблискують своїми працями в „Народі“.

Крайня пора, щоби і се було инакше...

„Народ“ виходить 1. і 15. кожного місяця, найменче в 2 печатні аркуші і містить статі політичні, наукові і беллетристику (виімково). Коштує в Австро-Угорщині за увесь рік 4 гульд., за границею 10 франків, у Росію 8 рублів.

1-і н-ри за 1895 міститимуть опис юбілея Мих. Петр. Драгоманова, що відбувся у Львові 16. декабря 1894. Між инчим там будуть надруковані усі адреси з України. Опис займе найменче 5 печатних аркуші, — а шішлемо его тільки тим, що пришлють пренумерату. В загалі від тепер не будемо посилати „Народа“ без грошей абсолютно нікому.

*В редакції можна купити цілі
річники „Народа“ із 1891—1894 по
4 гульд. без пересилки.*

ИП-20.801

1894

